

Segregovaná výuka Romů
ve školách střední a
východní Evropy

STIGMATA

Segregovaná výuka Romů
ve školách střední a
východní Evropy

Tento český překlad publikace “Stigmata: segregovaná výuka Romů ve školách střední a východní Evropy” byl vydán díky laskavosti Evropského centra pro práva Romů (ERRC). Oficiální verzi tohoto textu v angličtině si můžete vyžádat od sekretariátu ERRC.

Nový úvod komentující vývoj v České republice od května 2004, kdy byla “Stigmata” poprvé publikována, zejména s ohledem na vydání nového školského zákona v roce 2005, byl pro toto vydání dobrovolně poskytnut Jiřím Kopalem a Pavlou Špondrovou. Stigmata jsou výsledkem výzkumu provedeného v letech 2002-2003 s přispěním Fondu pro projekty v oblasti lidských práv Ministerstva zahraničních věcí Velké Británie a za stěžejní podpory Institutu otevřené společnosti, Fordovy nadace a Trastu Rubena a Elisabeth Rausingových.

Aktualizovaný výzkum v České republice byl prováděn v únoru 2005 skupinou výzkumníků ERRC, Ligy lidských práv a Společenství Romů na Moravě. Tento výzkum, stejně jako překlad publikace, byl uskutečněn s podporou Akčního programu Evropské komise pro boj s diskriminací a díky dobrovolnému přispění Jiřího Kopala z Ligy lidských práv.

Copyright: © Evropské centrum pro práva Romů, listopad 2005. Všechna práva vyhrazena.

Úprava: Dzavit Berisha/ERRC

Pro informace o podmínkách přetisku kontaktujte prosím ERRC.

ÚVOD K ČESKÉMU PŘEKLADU	7
1. ÚVOD	43
1.1. Souhrn výsledků výzkumu ERRC	44
1.2. Povaha a struktura této studie	47
2. ZÁVAZKY SMLUVNÍCH STÁTŮ VYPLÝVAJÍCÍ Z MEZINÁRODNÍCH ÚMLUV O LIDSKÝCH PRÁVECH	49
2.1. Zákaz rasové segregace	49
2.2. Zákaz rasové diskriminace a požívání práva na vzdělání	51
2.3. Zákaz nelidského a ponižujícího zacházení	52
2.4. Povinnost státu zajistit plnou a účinnou rovnost	53
3. ÚDAJE O SEGREGACI ROMŮ VE VZDĚLÁVÁNÍ	55
4. SEGREGACE ROMŮ VE ZVLÁŠTNÍCH ŠKOLÁCH PRO DĚTI S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM	69
4.1. Upření rovného startu: přímé umístování romských dětí do zvláštních škol	73
4.2. Neschopnost vzdělat romské děti: přeřazení do zvláštních škol	77
4.2.1. Zanedbávání ze strany učitelů na běžných základních školách	77
4.2.2. Rasistické urážky romských dětí ze strany učitelů	78
4.3. Zneužití souhlasu rodičů	80
4.3.1. Absence plného a vědomého souhlasu	81
4.3.2. Nátlak k souhlasu s umístěním do zvláštní školy	82
4.4. Ponižující zacházení: diagnostika dětí jako mentálně zaostalých	83
4.4.1. Rasově diskriminační testy	83
4.4.2. Zneužívání testování vedoucí k nesprávnému umístění romských dětí do zvláštních škol	84
4.5. Přeřazení do zvláštního vzdělávání bez testu	87
5. SEGREGACE ROMŮ VE VĚTŠINOVÝCH ŠKOLÁCH	89
5.1. Zvláštní třídy v běžných školách	89
5.2. Segregované čistě romské třídy v běžných školách	90
5.2.1. Tlak neromských rodičů	90
5.2.2. Segregace jako důsledek zneužívání menšinové vzdělávací politiky	95
5.2.3. Školní výsledky jako záminka pro segregaci	97
6. SEGREGACE ROMŮ V GHETTO ŠKOLÁCH	101
6.1. Ghetto školy založené na místní segregaci	102
6.2. Ghetto školy založené na demografických změnách	104
6.3. Ghetto školy vzniklé „odlivem bílých“	105
6.4. Ghetto školy mezi běžnými školami	107

6.5. Hmotné zabezpečení v ghetto školách	108
6.6. Vzdělávání v ghetto školách	110
6.7. Diskriminační zamezení přístupu do běžných škol.....	112
6.8. Diskriminační vyloučení romských dětí ze škol: Statut soukromého vzdělávání Maďarsku	113
7. ZÁVĚR	119
8. DESEGREGACE ROMSKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ: DOPORUČENÍ ERRC PRO VLÁDNÍ POLITIKU	123
8.1. Principy romské vzdělávací politiky	123
8.2. Právní reforma	124
8.3. Reforma vzdělávací politiky.....	125
8.3.1. Integrace žáků ze zvláštních škol do většinového vzděláván	126
8.3.1.1. Postupné ukončení činnosti zvláštních škol.....	126
8.3.1.2. Integrace žáků, kteří jsou v současné době ve zvláštních školách	126
8.3.2. Odstranění romských ghetto škol.....	127
8.3.3. Odstranění čistě romských tříd	129
8.3.4. Prevence další segregace romských dětí	129
8.4. Obecná opatření k zajištění úspěšné politiky desegregace Romů	130
Příloha 1. Bulharsko	133
Příloha 2. Česká Republika.....	137
Příloha 3. Rumunsko	143
Příloha 4. Slovensko	147
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	151

ÚVOD K ČESKÉMU PŘEKLADU:

Česká republika přijala k 1. 1. 2005 nový školský zákon, kterým formálně zrušila institut zvláštních škol. V únoru 2005 provedlo Evropské centrum pro práva Romů ve spolupráci s českou nevládní organizací Ligou lidských práv (členem Mezinárodní federace lidských práv – FIDH) výzkum se zaměřením na zhodnocení informovanosti o novém zákonu a prvotní zjištění dopadů tohoto zákona na situaci romských dětí ve speciálním školství. Na základě spolupráce na tomto výzkumu jsme požádali odborníky z oblasti ochrany lidských práv, aby zhodnotili dopady tohoto zákona s ohledem na konkrétní doporučení orgánů dohlížejících na dodržování závazků České republiky v oblasti ochrany lidských práv, rozbor relevantních ustanovení zákona, přetrvávající praxi včetně hlavních faktorů bránících skutečně změně v oblasti speciálního školství. Tato analýza představuje úvod k českému překladu zprávy Stigmata.

ANALÝZA: Vyhledky nového školského zákona s ohledem na zajištění práva romských dětí na vzdělání a rovné zacházení v praxi českého základního školství

Jiří Kopal, Pavla Špondrová¹

Otázka rovného přístupu romských dětí ke vzdělání představuje v České republice stále nevyřešený problém. Přes řadu let trvající kritiku a doporučení mezinárodních institucí i nevládních organizací monitorujících dodržování lidských práv i přístup k menšinám, je vidět velmi pomalý posun v přístupu vlády v čele s ministerstvem školství, krajů i škol samotných k otázce zajišťování práv romských dětí v poměrně „zvláštním“ systému. Právě tuto pomalost považujeme ve světle patnácti let trvání demokratického režimu za nejvíce alarmující. Každým rokem tento „zvláštní“ systém neblaze a nespravedlivě ovlivňuje a prohlubuje nepříliš radostnou budoucnost desetitisíců romských dětí žijících v ČR, a tím i jejich potomků.

Od 1. 1. 2005 u nás sice platí zcela nový školský zákon, ovšem jak tomu bývá zvykem i v rámci pokusů o jiné reformy, zvláště o některých jeho aspektech neprobíhala a neprobíhá otevřená a informovaná diskuse. Jeho překotné schvalování, stejně jako vstup v účinnost v polovině školního roku, navíc spojený s chybějícími prováděcími předpisy v prvních měsících, napsaly jednu z přešlů k právu nepříliš uctivých legislativních kapitol. Nejen z tohoto důvodu o jeho užitečnosti v praxi zatím existuje mnoho pochyb.

1 Mgr. Jiří Kopal působí v Lize lidských práv, je doktorandem na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Bc. Pavla Špondrová je studentkou Právnické fakulty a Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, spolupracuje s Ligou lidských práv. Názory prezentované v tomto úvodu k českému překladu Stigmat se nemusí zcela shodovat se stanovisky ERRRC.

Pro rozšíření diskuse bychom se nad některými otázkami, spojenými toliko s neslavně proslulým institutem „zvláštních“ škol, rádi zamysleli i v tomto příspěvku. Uvozuje český překlad srovnávací studie „Stigmata“, kterou vydalo v angličtině v roce 2004 Evropské centrum pro práva Romů (ERRC). Představujeme zde jen jeden z možných úhlů pohledu na údajně příliš komplexní problém segregovaného školství v ČR, který snad ani nejde účinně vzhledem k jeho komplikovanosti a údajně stále příliš velkému nedostatku informací (i po tolika letech snah o jeho řešení), financí a kompetentních osob opravdu systémově řešit. Tento defetistický a relativizující pohled na věc si dovoluujeme pro příliš velkou závažnost problému raději odmítnout a přispět v rámci hledání možných řešení s vlastním pohledem. Ten je postaven jak na právním rozboru, tak na výsledcích výzkumu, který jsme ve spolupráci s dalšími osobami prováděli a pomáhali koordinovat v únoru tohoto roku.³ Samotná studie ERRC pak analyzuje problematiku spojenou s umístováním romských dětí do onoho poněkud zvláštního typu škol v České republice, na Slovensku, v Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku na základě poznatků z dalších výzkumů v předcházejících letech a doporučuje konkrétní opatření k nápravě. Vzhledem k řadě citovaných doporučení ve srovnávací studii nepovažujeme již za nutné činit v tomto úvodu podrobná doporučení vlastní, nýbrž spíše doplnit náhled o analýzu potíží v hůře viditelných a z různých důvodů méně rozebíraných oblastech.

Česká republika nepředstavuje výjimku v seznamu demokratických zemí, kde bohužel není vždy kladen dostatečný důraz na naplňování závazků, které jsme se vzhledem k přijetí Listiny základních práv a svobod a ratifikaci mezinárodních úmluv o lidských právech a ochraně menšin dobrovolně rozhodli dodržovat. To se odráží v praxi, která dopadá převážně na osoby, jejichž práva by měla být, přes jejich z různých důvodů méně významné společenské postavení, chráněna i na té nejnižší úrovni veřejné správy. V rámci převážně právní analýzy šancí romských dětí na dosažení rovného přístupu ke vzdělání – a na základě dosaženého vzdělání i k zaměstnání – je třeba pracovat s těmito závazky na prvním místě. Nakonec i vláda se ve své čerstvé Zprávě o stavu romských komunit v České republice z roku 2004 – Koncepci romské integrace (dále *Koncepce*) otevřeně přihlásila právě v kapitole věnované vzdělávání romských dětí k stanovisku, že „[státu] zůstává odpovědnost za plnění závazků plynoucích z mezinárodních smluv o lidských právech“.⁴

2 Autoři užívají tento termín v práci při vědomí znění nového školského zákona v uvozovkách. Vzhledem k tomu, že – jak dále argumentují – nový zákon přinesl změnu toliko ve formě, nikoli však v obsahu.

3 Výzkum probíhal v šesti městech ČR (Brno, Olomouc, Ostrava, Plzeň Praha a Ústí nad Labem), vedle vedení konkrétních „zvláštních“ i „běžných“ škol v každém z uvedených měst, se zaměřoval i na rodiče, pracovníky pedagogicko-psychologických poraden, nevládních organizací zabývajících se problematikou zvláštního školství (Step by Step, Nová škola apod.) i představitelů ministerstev a úřadu vlády.

4 Ve zprávě o stavu romských komunit v České republice z roku 2004 – Koncepci romské integrace, str. 71, v poznámce pod čarou č. 150 navíc vláda uvádí, že: „Neuspokojivý stav romského vzdělání se týká mj. závazků plynoucích z Úmluvy o právech dítěte, Mezinárodního paktu o právech sociálních, hospodářských a kulturních, jakož i Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace, a bývá pravidelně předmětem kritiky příslušných výborů“. Doufáme, že zdůraznění tohoto aspektu nesměřuje pouze k nepřímému přiznání nedostatečných možností vlády tyto závazky vynucovat na úrovni samosprávy a jednotlivých škol.

1. ÚSPĚCHY PŘI ZAJIŠŤOVÁNÍ PRÁVA ROMSKÝCH DĚTÍ NA ROVNÝ PŘÍSTUP K VZDĚLÁNÍ V ČR Z MEZINÁRODNÍHO POHLEDU

Vzhledem k nezávislému pohledu mezinárodních institucí, které mají příležitost srovnávat na základě obdobných kritérií vyplývajících ze znění jednotlivých článků multilaterálních úmluv dodržování (vedle dalších) práva na vzdělání a zásady rovného zacházení (resp. zákazu diskriminace) v desítkách zemí světa a Evropy, považujeme za užitečné se nejprve s jejich doporučeními. I proto, že ze strany vládních orgánů zatím není vždy kapacita či zájem tato doporučení široce publikovat a rozšiřovat o nich informace. V některých případech jsou ze strany vlády dokonce z různých důvodů odmítána.⁵ Tato doporučení můžou představovat nejen nezávislý pohled na praxi v České republice, ale mnohdy i určitou inspiraci pro řešení problému. Vzhledem k rozličným úmluvám, na jejichž naplňování uvedené instituce dohlíží, stejně jako vzhledem k různým metodám práce i jejich složení, považujeme za zajímavé se v narativní formě seznámit s poměrně kritickým pohledem, který vzdělávání romských dětí v České republice věnují.

1.1. Doporučení orgánů při OSN

Nejprve se budeme zabývat pohledem orgánů spojených s Organizací spojených národů (OSN). Jedná se o výbory dohlížející na naplňování závazků z různých úmluv uzavřených na univerzální úrovni, k nimž se vždy konkrétní státy dobrovolně zavázaly. Jednotlivá ustanovení těchto úmluv se dotýkají vedle dalších práv i práva na vzdělání a zákazu diskriminace. Jejich doporučení jsou postavena na základě nejrozšířenějšího způsobu kontroly dodržování lidských práv na univerzální úrovni – dohledu nad zprávami, které jednotlivé státy periodicky zpracovávají.

Výbor pro lidská práva, složený z 18 nezávislých expertů, dohlíží na naplňování závazků smluvních stran z Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (MPOPP).⁶ Výbor v roce 2001 po zasedání, na němž posuzoval zprávu české vlády o plnění závazků z MPOPP uvedl, že je obzvláště znepokojen nepřiměřeně vysokým počtem romských dětí zařazovaných do zvláštních škol. Tento systém je podle jeho názoru zřejmě založen na stereotypech při

5 Naposledy o tomto přístupu proběhla v tisku zpráva (viz zpráva ČTK z 5. 7. 2005) při jednání vlády o druhé zprávě poradního výboru pro rámcovou úmluvu o národnostních menšinách, který se stejně jako ve své první zprávě z roku 2001 pozastavuje nad stále vysokým počtem romských dětí ve „zvláštních“ školách. Text této zprávy vzešel z návštěvy delegace poradního výboru v prosinci 2004 v ČR nebyl v době zpracovávání tohoto příspěvku zveřejněn.

6 Publikován spolu s Mezinárodním paktem o hospodářských, sociálních a kulturních právech pod č. 120/1976 Sb.

rozhodování o jejich umístování, které je v rozporu s čl. 26 Paktu.⁷ Výbor doporučil podniknout okamžitě a rozhodně kroky, aby byla odstraněna segregace romských dětí ve vzdělávacím systému. Dále by podle jeho stanoviska měly být romským dětem poskytovány – v případech, kde je to potřeba – zvláštní kurzy, aby jim tak bylo za pomoci pozitivních opatření zaručeno právo na vzdělání. Výbor doporučil rovněž zajistit umístování do škol, které nebude ovlivněno etnickým původem dítěte.⁸ Obdobně se v červnu 2002 v tomto směru vyjádřil Výbor pro hospodářská, sociální a kulturní práva, který dohlíží na naplňování závazků z Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech (MPHSKP).⁹ Ten doporučil vládě, aby odstranila diskriminaci romských dětí a integrovala je do běžných základních škol.¹⁰

Na dodržování práv dětí – zaručených Úmluvou o právech dítěte¹¹ – specializovaný Výbor pro práva dítěte na počátku roku 2003 uvítal snahy vlády usilující o rozvoj středoškolského

7 Článek 26 MPOPP stanoví, že: „Všichni jsou si před zákonem rovni a mají právo na stejnou ochranu zákona bez jakékoli diskriminace. Zákon zakazuje jakoukoli diskriminaci a zaručí všem osobám stejnou a účinnou ochranu proti diskriminaci z jakýchkoli důvodů, např. podle rasy, barvy, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného předsvědčení, národnostního nebo sociálního původu, majetku a rodu.“

8 Oficiální znění doporučení Výboru pro lidská práva bylo publikováno 27. 8. 2001 viz [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/542de15f61522693c1256a95003e08f8?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/542de15f61522693c1256a95003e08f8?Opendocument). Viz bod 9: „The Committee is particularly concerned about the disproportionate number of Roma children who are assigned to special schools designed for mentally disabled children, which would seem to indicate the use of stereotypes in the placement decisions, in contravention of article 26 of the Covenant, and which make it difficult, if not impossible, to secure admission to secondary schools (art. 26). The State party should take immediate and decisive steps to eradicate the segregation of Roma children in its educational system by ensuring that placement in schools is carried out on an individual basis and is not influenced by the child's ethnic group. Where needed, the State party should also provide special training to Roma and other minority children to secure, through positive measures, their right to education.“

9 Právo na vzdělání je upraveno v čl. 13 a 14 MPHSKP.

10 Concluding Observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights : Czech Republic. 05/06/2002. E/C.12/1/Add.76. (Concluding Observations/Comments). Twenty-eighth session, 29 April – 17 May 2002. V bodě 44. Výbor pro hospodářská, sociální a kulturní práva uvádí: „The Committee urges the State party to take immediate and effective measures to eliminate discrimination against Roma children by removing them from „special schools“ and integrating them into the mainstream of the educational system.“

11 Publikována pod č. 104/1991 Sb. Její čl.28 stanoví: 1. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznají právo dítěte na vzdělání a s cílem postupného uskutečňování tohoto práva a na základě rovných možností zejména:

- a) zavádějí pro všechny děti bezplatné a povinné základní vzdělání;
 - b) podněcují rozvoj různých forem středního vzdělání zahrnujícího všeobecné a odborné vzdělání, činí je přijatelné a dostupné pro každé dítě a přijímají jiná odpovídající opatření, jako je zavádění bezplatného vzdělání a, v případě potřeby, poskytování finanční podpory;
 - c) zpřístupňují všem dětem informace a poradenskou službu v oblasti vzdělání a odborné přípravy k povolání;
 - d) přijímají opatření k podpoře pravidelné školní docházky a ke snížení počtu těch, kteří školu nedokončí.
2. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, činí všechna opatření nezbytná k tomu, aby kázeň ve škole byla zajišťována způsobem slučitelným s lidskou důstojností dítěte a v souladu s touto úmluvou. ...“

vzdělávání, včetně jeho lepšího zpřístupnění, zajišťování vzdělání pro menšiny a integraci dětí s postižením do běžných škol. Přesto Výbor pro práva dítěte znepokojilo velké množství romských dětí umístěných ve zvláštních školách. I při vědomí určitého úsilí státu v této oblasti experti tohoto výboru vedle dalšího doporučili v této snaze pokračovat a upevnit snahy o profesionalizaci předškolní péče o děti a co nejdříve snížit počet umístění romských dětí a dětí z jiných znevýhodněných skupin do zvláštních škol.¹²

Stejně tak Výbor pro odstranění všech forem rasové diskriminace¹³ ve své zatím poslední zprávě z roku 2003 uvedl, že zůstává znepokojen umístěním nepřiměřeného počtu romských dětí do zvláštních škol.¹⁴ Výbor doporučil zintenzívnit úsilí vedoucí ke zlepšení situace ve vzdělávání romských dětí cestou jejich navrácení do normálních škol, najímání školského personálu z příslušníků romské menšiny a snažit se o lepší pochopení života a chování romských dětí ze strany učitelů i dalších osob aktivních ve vzdělávání.

1.2. Doporučení orgánů při Radě Evropy

Pomineme-li zatím nerozhodnutý soudní spor mezi 18 romskými rodinami a jejich dětmi, jež byly podle jejich názoru diskriminačně umístěny do zvláštních škol v Ostravě, a českou vládou,

12 Srov. oficiální znění z 18. 3. 2003 na [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/8d1d33234e16f309c1256d2b004a7845?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/8d1d33234e16f309c1256d2b004a7845?Opendocument). Viz bod 7. Education, leisure and cultural activities: 54. ... The Committee is further concerned that Roma children continue to be over-represented in so-called „special schools“ ... 55. Noting the State party's efforts in this domain, the Committee recommends that the State party: ... (b) Continue to strengthen its efforts to professionalize the pre-school assessment of children and avoid, as much as possible, that children of Roma origin or other children belonging to disadvantaged groups are not assigned to special schools;...

13 Tento výbor byl zřízen na základě Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace, publikované pod č. 95/1974 Sb. Podle článku 5 této úmluvy: „V souladu se základními povinnostmi vyhlášenými v článku 2 této Úmluvy se smluvní státy zavazují, že zakáží a odstraní rasovou diskriminaci ve všech jejích formách a že zaručí právo každého na rovnost před zákonem bez rozlišování podle rasy, barvy pleti, národnostního nebo etnického původu, zvláště pak při užívání těchto práv: ... práva na vzdělání a školení...“

14 Viz Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination : Czech Republic. 10/12/2003. CERD/C/63/CO/4. (Concluding Observations/Comments). Oficiálně publikované 10. 12. 2003 na [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/67a56def3e562ddbc1256e010057a1cb?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/67a56def3e562ddbc1256e010057a1cb?Opendocument).

Výbor pro odstranění všech forem rasové diskriminace v bodě 14. své oficiální zprávy uvádí „While appreciating the complexity of the problem of special schooling and noting the accompanying measures taken by the Government with a view to promoting adequate support to Roma children, the Committee remains concerned, as does the Committee on the Rights of the Child (see CRC/C/15/Add.201, para. 54), at the continued placement of a disproportionately high number of Roma children in „special schools“. Recalling its general recommendation XXVII, the Committee urges the Government to continue and intensify the efforts to improve the educational situation of the Roma through, inter alia, enrolment in mainstream schools, recruitment of school personnel from among members of Roma communities, and sensitization of teachers and other education professionals to the social fabric and world views of Roma children and those with apparent learning difficulties.“

kterým se v současnosti zabývá nejvýznamnější a nejrespektovanější mechanismus spojený s Radou Evropy – Evropský soud pro lidská práva, dostaneme se k aktivitám a doporučením Poradního výboru pro rámcovou úmluvu o národnostních menšinách a Evropské komise proti rasismu a intoleranci. Delegace těchto orgánů na rozdíl od výborů při OSN mají možnost osobně navštěvovat jednotlivé evropské země a mohou se tak setkávat se zástupci všech cílových skupin v regionech, kde tyto skupiny působí. Mají tak možnost přímého srovnání na místní úrovni.

Poradní výbor pro Rámcovou úmluvu o ochraně národnostních menšin ve své zprávě z dubna 2001 v komentáři k článku 12 této úmluvy¹⁵ kritizoval umístění romských dětí do zvláštních škol na základě jejich skutečných nebo zdánlivých jazykových a kulturních rozdílností. Tuto praxi Poradní výbor označil za neslučitelnou s textem rámcové úmluvy. Zvláštní školy podle názoru jeho expertů vedly k rozsáhlému oddělení romských žáků od ostatních a k nízké úrovni vzdělávacích schopností v romské komunitě.¹⁶ Na druhé straně

15 Podle čl. 12 odst. 3 Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin (publikované pod č. 96/1998 Sb.) se smluvní strany: „zavazují podporovat rovnost příležitostí přístupu příslušníků národnostních menšin ke vzdělání na všech úrovních.“

16 Viz stanovisko Poradního výboru pro rámcovou úmluvu na ochranu národnostních menšin z 6. dubna 2001 k dodržování čl. 12 této úmluvy. ADVISORY COMMITTEE ON THE FRAMEWORK CONVENTION FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES, OPINION ON THE CZECH REPUBLIC ADOPTED ON 6 APRIL 2001; Article 12: „61. The system of so-called „special“ schools has recently been the subject of much attention. While these schools are designed for mentally handicapped children, it appears that many Roma children who are not mentally handicapped are placed in these schools due to real or perceived language and cultural differences between Roma and the majority. The Advisory Committee considers that such practice is not compatible with the Framework Convention. The Advisory Committee stresses that placing children in such special schools should take place only when it is absolutely necessary and always on the basis of consistent, objective and comprehensive tests.

62. The „special“ schools have led to a high level of separation of Roma pupils from others and to a low level of educational skills in the Roma community. This is recognized by the Czech authorities. Both governmental and civil society actors agree on the need for a major reform. There is however disagreement about the precise nature of the reform to be carried out, of the amount of resources to be made available in this respect and of the speed with which reforms are being implemented. The Advisory Committee is of the opinion that the Czech authorities should develop the reform, in consultation with the persons concerned, so as to ensure equal opportunities for access to schools for Roma children and equal rights to an ordinary education, in accordance with the principles set out in Committee of Ministers Recommendation No. (2000) 4 on the education of Roma/Gypsy children in Europe.

63. The Advisory Committee notes with approval the initiatives that have been taken to establish so-called zero-classes, allowing the preparation of Roma children for basic school education, inter alia by improving their Czech language skills and would encourage these facilities being made more broadly available. Furthermore the Advisory committee considers the creation of posts of Roma pedagogical advisors in schools, a civil society initiative, to be a most positive step. The Advisory Committee encourages the State authorities in its efforts to ensure the increase and development of such posts. A further crucial objective remains to encourage a much higher number of Roma children accessing and successfully completing secondary education. The Advisory Committee notes that there appears to be no serious complaints about the possibilities for persons belonging to national minorities to receive an education, with the exception of those complaints relating to Roma.“

Poradní výbor pozitivně vyzdvihl zejména zavedení přípravných tříd, stejně jako funkci romských asistentů.

Vedle tohoto orgánu se rovněž Evropská komise proti rasismu a intoleranci (ponejvíce známá pod akronymem ECRI)¹⁷ podrobně zabývá umísťováním romských dětí do zvláštních škol na základě zlepšení, která mohla analyzovat a srovnávat i díky dřívějším návštěvám u nás v devadesátých letech, i v třetí zprávě o České republice, přijaté dne 5. prosince 2003. Tato stále aktuální zpráva naléhavě a podrobně upozorňuje na problémy, které se přes několik let trvajících dialog s českými státními orgány nepodařilo vyřešit. Vyslovuje také obavy z nového školského zákona, které měla před jeho schválením. Vedle nutné objektivní kritiky tento orgán vyzdvihuje i pozitivní momenty. Ze všech uvedených důvodů považujeme za vhodné zde tato doporučení citovat podle oficiálního překladu do češtiny v plném znění:

„106. Ve své druhé zprávě o České republice, s poukazem na takřka automatické posílání romských dětí do zvláštních škol pro mentálně zaostalé, ECRI doporučila, aby podobné praktiky byly důsledně prozkoumány a jakékoli testování, používané pro nasměrování dětí do škol, bylo spravedlivé a sloužilo k náležitému ohodnocení skutečných schopností dětí. ECRI zdůrazňuje, že je důležité, aby si romští rodiče uvědomili, že jejich děti potřebují mít možnost podílet se na normálním vzdělání. ECRI doporučila, aby různá opatření, například informační a motivační kampaně, byla zaměřena na romské rodiče s cílem zlepšit docházku romských dětí do mateřských škol. Kromě toho ECRI vybídla české úřady, aby rozšířily praxi „nultých ročníků“, konkrétně přidělením adekvátních zdrojů a informační kampaní směřovanou na romskou komunitu.

107. ECRI je znepokojena, že romské děti jsou i nadále posílány do zvláštních škol, což utvrzuje jejich segregaci od většinové společnosti, a navíc je vážně znevýhodňuje pro celý zbytek života. České ministerstvo školství vyvinulo standardizovaný test, zaměřený na zlepšení hodnocení mentální úrovně dětí, jak je vypracovávají psychologicko-poradenská centra, podílející se na rozhodnutí poslat děti do zvláštních škol. Tyto testy však nejsou povinné a představují pouze jeden z baterie nástrojů a metod, jež tato centra doporučují.

108. Co se týká ostatních elementů, jež jsou nutné pro poslání dítěte do zvláštní školy – souhlas rodičů nebo zákonného opatrovníka dítěte – rodiče, činící toto rozhodnutí nadále nemají dostatek informací o dlouhodobých negativních důsledcích toho, že své děti pošlou do takovýchto škol. Na druhé straně správní a ekonomické změny

¹⁷ ECRI je „nezávislým kontrolním orgánem, jehož úkolem je potírat rasismus, xenofobii, antisemitismus a nesnášenlivost ve všech členských státech Rady Evropy z hlediska ochrany lidských práv. Její činnost zahrnuje všechna nezbytná opatření k potírání násilí, diskriminace a předsudků, jimž čelí osoby či skupiny osob kvůli rase, barvě pleti, jazyku, náboženství, národnosti a národnímu či etnickému původu.“ viz <http://www.radaevropy.cz/a1.php>. Byla ustavena Vídeňskou deklarací podepsanou na první schůzce hlav států a vlád členských států Rady Evropy 9. října 1993 ve Vídni. Nejedná se tedy o orgán zřízený na základě klasické multilaterální úmluvy. Oficiální stránky viz http://www.coe.int/t/E/human_rights/ecri/.

znamenají, že školy o studenty soupeří a tak se zvláštní školy snaží si své romské žáky zachovat a přilákat nové, aby zaplnily třídy. Romští rodiče jsou tudíž nabádáni, aby své děti posílaly právě do těchto škol. I když je mnoho důvodů, proč se nakonec rodiče takto rozhodnou, často prý roli hraje i přesvědčení, že v normálních školách by děti měly potíže; nebyly by akceptovány, čelily by diskriminaci a dokonce násilí. Zvláštní školy jsou často rodičům prezentovány jako příležitost, kde dětem bude věnována odborná pozornost a budou s ostatními romskými dětmi.

109. ECRI také dostala zprávy o romských rodičích, jež normální školy odmítly. Vzhledem k ekonomické konkurenci se některé normální školy údajně obávají, že jejich škola dostane cejch „školy pro cikány“ a neromští rodiče tam své děti nepošlou. ECRI byla rovněž informována, že je nyní dokonce snazší i pro mentálně zdravé děti dostat se do zvláštní školy, jelikož existuje ustanovení zákona, které tuto možnost v případě potřeby poskytuje. Nyní je tedy možné, aby se děti do těchto škol dostaly přímo, aniž by se musely podrobit hodnocení v psychologických a poradenských centrech.
110. ECRI dostala velmi pozitivní odezvu ohledně takzvaných „nultých ročníků“ (přípravných tříd) na předškolní úrovni, jež zvyšují počet romských dětí, které pak nastoupí do normální školy. Ačkoli počet dětí v těchto třídách každým rokem roste, je mnoho míst a dokonce celých okresů, kde žádné přípravy otevřené nebyly pro nezáměr zřizovatelů škol, do jejichž kompetence otevření podobných tříd patří. ECRI zároveň získala informace, že v některých případech si romští rodiče nepřejí posílat děti do předškolních zařízení, jelikož by to znamenalo ztrátu sociálních přídatků na tyto děti.
111. Školský zákon, který vstoupil v platnost v lednu 2000, poskytuje absolventům zvláštních škol možnost hlásit se na střední školu. Podle různých zdrojů to však zůstává do značné míry teoretickou možností, jelikož zvláštní školy dětem neposkytují vědomosti, jaké by pro přijetí na normální školu potřebovaly. Děti opouštějící zvláštní školy nemají adekvátní přípravu pro normální školy a ředitelé, kteří o jejich přijetí rozhodují, je odmítají. Neexistují žádná opatření, jež by absolventům zvláštních škol pomohla doplnit si vzdělání a dostala je na úroveň, kdy by byli adekvátně připraveni pro řádné střední školy.
112. ECRI vyjadřuje znepokojení nad novým trendem, jenž představuje zachování segregovaného školství v nové podobě – to jest zvláštní třídy v rámci normálních škol. ECRI získala z různých zdrojů zprávy, jež vyjadřují obavu, že tento trend bude zachován i v novém školském zákoně, který se momentálně připravuje. Řada zúčastněných aktérů se obává, že tento nový návrh zákona vytváří možnosti pro ještě výraznější separaci Romů, jelikož zavádí novou kategorii zvláštních programů pro sociálně znevýhodněné. Panují obavy, že i ti Romové, kteří nyní chodí do normálních tříd, budou následně tomuto zákonu označeni jako „sociálně znevýhodnění“ a na tomto základě oddělení od ostatních.
113. Co se týká romských žáků, kteří navštěvují normální školy, ECRI ve své druhé zprávě poukázala na mimořádně nízkou účast Romů na dalším vzdělání po ukončení základní školy. ECRI navrhla českým úřadům řadu iniciativ, například prozkoumání, jakou roli hrají určité stereotypy mezi pedagogy, cílené školení učitelů, nábor romských učitelů a rozšířené zaměstnávání romských pedagogických asistentů.

114. Podle informace ministerstva školství existuje v současné době 350 pedagogických asistentů, přidělených většinou na základní školy, i když někteří pracují i na středních školách. Tato iniciativa je vesměs hodnocena kladně, ovšem stejně jako u přípravků zůstává rozhodnutí o přijetí těchto asistentů na vedení školy nebo na jejích zřizovateli na místní úrovni a ti se v mnoha oblastech rozhodli, že tak neučiní. Existují i jiné iniciativy, například školení pro učitele, zaměřené na překonávání negativních stereotypů a diskriminace, nebo doplnění osnov základních škol o výuku kultury, dějin a jazyka Romů i jiných menšin, tolerance a multikulturalismu. Vzdor těmto iniciativám vlak problém nízké účasti Romů na středním a vysokoškolském vzdělávání přetrvává.

Doporučení:

115. ECRI naléhavě doporučuje, aby české úřady co nejrychleji zajistily, aby romští žáci, kteří netrpí duševní poruchou, nebyli umisťováni do zvláštních škol pro mentálně postižené.
116. ECRI doporučuje, aby české úřady dohlédly, aby nový školský zákon nevytvářel novou formu separovaného školství pro romské děti.
117. ECRI naléhá, aby se české úřady ještě více snažily pro romské rodiče zajistit přesné informace o tom, jaké dlouhodobě negativní důsledky může pro jejich děti mít chození do zvláštní školy. Vybízí rovněž místní úřady, aby věnovaly prostředky na zlepšení komunikace mezi romskými rodiči a normálními školami.
118. ECRI doporučuje, aby byla učiněna urgentní opatření pro uspokojení vzdělávacích potřeb žáků, kteří v současné době navštěvují zvláštní školy, tj. například individuální programy a vyrovnávací třídy, jež by umožnily těmto dětem dosáhnout úrovně, kdy by mohly být začleněny do normálního vzdělávacího systému. ECRI vyzývá české úřady, aby monitorovaly a vyhodnocovaly proces integrace tak, aby se romským dětem, které se dostaly do systému zvláštního školství, dostalo adekvátní podpory.
119. ECRI zároveň zdůrazňuje důležitost opatření, zaměřených na zvyšování povědomí u široké veřejnosti, ředitelů místních škol a také učitelů o významu integrace. ECRI rovněž doporučuje, aby učitelé a ředitelé škol dostali možnost dalšího školení o potírání diskriminace a o multikulturním vzdělávání.
120. ECRI vyzývá české úřady, aby rozšiřovaly úspěšné iniciativy, jako jsou přípravky a romští pedagogičtí asistenti, do oblastí České republiky, kde jich je zapotřebí. ECRI zároveň vybízí české úřady, aby monitorovaly způsob, jak jsou tyto a další iniciativy uskutečňovány na místní úrovni.
121. ECRI naléhá na české úřady, aby podnikly pozitivní kroky, jež by poskytly romským dětem rovné příležitosti pro pokračování ve vzdělání na vyšší úrovni.¹⁸

18 Srov. originální znění zprávy ECRI z 8. 6. 2004 na http://www.coe.int/T/E/human_rights/Ecri/1-ECRI/2-Country-by-country_approach/Czech_Republic/Czech_Republic_CBC_3.asp#TopOfPage.

Postřehy a doporučení výše uvedených mezinárodních monitorovacích orgánů podle našeho názoru doplňují doporučení učiněná ze strany Evropského centra pro práva Romů a nepotřebují širšího komentáře. Vedou k jedinému oprávněnému závěru z pohledu dodržování našich dobrovolně přijatých mezinárodních závazků: přestat s praxí umístování romských dětí do „zvláštních“ škol a navrátit je do škol „běžných“.

2. LEGISLATIVNÍ PROBLÉMY NA VNITROSTÁTNÍ ÚROVNI

Na vnitrostátní úrovni aktuálně problematiku upravuje Listina základních práv a svobod (vyhlášena pod č. 2/1993 Sb.), zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících, vyhláška č. 73/2005 Sb. o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných (dále jen vyhláška „o speciálním školství“) a vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.

V ČR jako členském státě EU je vedle těchto předpisů rovněž účinná směrnice č. 2000/43/ES, kterou se provádí zásada rovného zacházení mezi osobami bez ohledu na jejich rasový nebo etnický původ.¹⁹ Její respektování v praxi představuje samostatnou kapitolu. Ačkoli zatím nebyl schválen zákon o rovném zacházení, který by jí promítnul do podoby zákona, již nyní má i u nás přímý účinek a jednotlivci mají právo se domáhat jejího dodržování v praxi. Ačkoli vláda pravidelně odmítá jakoukoli možnost diskriminace Romů ze strany orgánů veřejné správy založenou na jejich etnickém původu, mohou existovat nejen v rámci mezinárodního a evropského srovnání (viz i výše) také právní názory odlišné a proto je vhodné závazky vyplývající ze směrnice ES na tomto místě zmínit.²⁰

Listina základních práv a svobod, která je v České republice součástí ústavního pořádku, již ve svém prvním článku uvádí, že „lidé jsou svobodní a rovni v důstojnosti i v právech“. V čl. 3, že „základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení“. Dále ve svých člancích 24 a 25, týkajících se práva národnostních a etnických menšin, upravuje základní právní rámec problematiky menšin. Čl. 24 praví, že „příslušnost ke kterékoliv národnostní nebo etnické menšině

19 Čl. 3 směrnice mj. uvádí, že závazky z ní se týkají všech osob jak ve veřejném, tak soukromém sektoru, včetně orgánů veřejné správy ve vztahu k řadě oblastí včetně vzdělání (čl. 3 odst. 1 písm. g): „the Directive shall apply to all persons, as regards both the public and private sectors, including public bodies, in relation to ... g) education“.... Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal L 180 , 19/07/2000 P. 0022-0026.

20 Zejména vzhledem k nutnosti doplnění informace o definici tzv. nepřímé diskriminace v této směrnici, kterou se rozumí „takové jednání nebo opomenutí, kdy na základě zdánlivě neutrálního rozhodnutí, kritéria nebo praxe je z důvodů své rasy nebo etnického původu osoba znevýhodněna oproti ostatním, není-li toto rozhodnutí, kritérium nebo praxe věcně odůvodněno oprávněným účelem a prostředky k jeho dosahování jsou přiměřené a nezbytné.“ Srov. originální znění čl. 2 odst. 2 písm. b) směrnice: „Indirect discrimination shall be taken to occur where an apparently neutral provision, criterion or practice would put persons of a racial or ethnic origin at a particular disadvantage compared with other persons, unless that provision, criterion or practice is objectively justified by a legitimate aim and the means of achieving that aim are appropriate and necessary.“

nesmí být nikomu na újmu“. V článku 25 jsou demonstrativně vyjmenována konkrétní zaručená práva menšin. Občanům příslušejícím k národnostním a etnickým menšinám je z pohledu námi analyzované problematiky obecně zaručeno zejména právo účasti na řešení věcí jich se týkajících. Právo na vzdělání pak Listina upravuje v článku 33.²¹ Subjektem tohoto práva je „každý“. Z toho i vzhledem k výše uvedenému článku 3 vyplývá, že vzdělávací systém by neměl hledět na rozdíly pohlavní, sociální, etnické apod., ale zpřístupnit minimálně základní a střední vzdělání²² všem.

Mezi nejvýznamnější zákony, které podrobněji upravují problematiku vzdělávání v České republice, patří bezesporu zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon. Právě tomuto předpisu se budeme dále podrobněji věnovat, neboť si rozhodně zaslouží pozornost nejen z hlediska teoretických nadějí, které do něj vkládali někteří kritici systému vzdělávání romských dětí.

Nový školský zákon vstoupil v platnost 1. 1. 2005. Reforma základního školství byla velice potřebná, neboť do té doby platil předpis z roku 1984. Zákon zásadně mění celou strukturu základního i středního školství, zavádí nové instituce a instituty, dále také novou terminologii a nové principy. Je ovšem otázkou, zda má na zavedení těchto „novinek“ také účinné nástroje. Z hlediska našeho tématu považujeme za nejdůležitější věnovat pro tuto chvíli pozornost obzvláště těmto tématům:

- a) postavení „zvláštních“ škol ve vzdělávací struktuře,
- b) vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami,
- c) postavení a funkce asistentů pedagoga.

2.1. Postavení „zvláštních“ škol ve vzdělávací struktuře

V § 7 odst. 3²³ jsou vymezeny tyto druhy škol: „Mateřská škola, základní škola, střední škola (gymnázium, střední odborná škola a střední odborné učiliště), konzervatoř, vyšší odborná škola, základní umělecká škola a jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky. Ministerstvo stanoví prováděcím právním předpisem typy škol podle jejich zaměření pro účely jejich označování.“

Typy škol upravuje vyhláška č. 73/2005 Sb., o speciálním školství (ze 17. února 2005). Z mnoha jiných je pro naše účely zajímavé písmeno f), které říká, že typy škol jsou také: „mateřská škola speciální, základní škola praktická, základní škola speciální, odborné učiliště, praktická škola“

21 Čl. 33 odst. 1 Listiny stanoví: „Každý má právo na vzdělání. Školní docházka je povinná po dobu, kterou stanoví zákon.“

22 Jehož poskytování garantuje Listina v čl. 33 odst. 2 bezplatně: „Občané mají právo na bezplatné vzdělání v základních a středních školách, podle schopností občana a možností společnosti též na vysokých školách.“

23 Pokud dále není uvedeno jinak, jedná se o ustanovení školského zákona.

V § 185 odst. 3, v tzv. přechodných ustanoveních je uvedeno, že: „Zvláštní škola podle dosavadních právních předpisů je základní školou podle tohoto zákona. Pomocná škola podle dosavadních právních předpisů je základní školou speciální podle tohoto zákona. Střední odborné učiliště, gymnázium, střední odborná škola, učiliště, střední speciální škola, odborné učiliště a praktická škola podle dosavadních právních předpisů jsou střední školou podle tohoto zákona.“

Základní a střední školy speciální mají podle § 16 – který se celý věnuje vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami – být zřizovány, vyžaduje-li to povaha zdravotního postižení, pro žáky se zdravotním postižením.

Nikde ovšem není stanoveno, co za typ školy je základní škola praktická, o kterých není v této vyhlášce již dále ani zmínka a nový školský zákon už tento typ nezná a co víc, výslovně jej ruší ve výše citovaném § 185. Dnes oficiálně již neexistujícím zvláštním školám stačí pro naplnění „radikální reformy speciálního školství“ změnit svůj název na základní školu, případně základní školu speciální.²⁴ Potvrzují to rovněž některé informace získané během výzkumu ERRC a Ligy lidských práv v únoru 2005.²⁵ Tímto je zdá se vyřešen problém přímé integrace dětí se speciálními vzdělávacími potřebami (a především dětí se sociálním znevýhodněním) do systému základního školství. To, že se v základních školách (speciálních) bude dále vyučovat podle starých osnov (doteď používaných „zvláštními“ školami a třídami), a že žáci, kteří by měly mít zaručeno právo na vzdělávání v základním školství bez dalšího přívlastku, budou nadále soustředěni do jakýchsi druhořadých základních škol (případně speciálních tříd ukrytých v „běžných“ základních školách), není dostatečně reflektováno. Zřejmě stačí, když je naplněna formalistická dikce zákona a ty nejpalčivější z požadavků evropských institucí a mezinárodních orgánů na reformu speciálního školství.

Jediné výraznější pozitivum, které se v rámci této kosmetické proměny zvláštních škol na základní školy se speciálním druhem přívlastků dá s jistým úsměvem zaznamenat, je fakt, že žák opouštějící v deváté třídě tuto instituci nebude už předem označen za dítě ze „zvlášťky“, ale bude mít na svém vysvědčení slovo „základní škola“. Bohužel ovšem bez nabytých vědomostí, kterých mu základní škola (jedno zda se jmenuje zvláštní, speciální či se specifickým

24 Zpráva o stavu romských komunit v České republice v roce 2004 – Koncepce romské integrace užívá na str. 9 poněkud eufemistického termínu, když uvádí, že zvláštní školy již nebudou po nabytí účinnosti nového školského zákona existovat a budou nahrazeny „základními školami se specifickým vzdělávacím programem“. Lze tedy dojít i k závěru, že „zvláštní školu“ nahradí „základní škola specifická“.

25 Z důvodů nepřilíh existující počáteční komunikace o novém školském zákonu ani 6 týdnů po jeho vstupu v účinnost nebyla většina změn s ním spojených jasná ředitelům jednotlivých škol, natožpak učitelům či rodičům. Informace se tak lišily i v případě nového názvu „zvláštních“ škol, kdy někteří ředitelé těchto škol nevěděli stále jistě, jak se jejich instituce bude nadále jmenovat. Někteří upozorňovali na to, že se bude v rámci konkrétní krajské koncepce speciálního školství teprve zpracovávat metodika řešení názvů speciálních a zvláštních škol. Tudíž není vyloučeno, že ačkoli se jeví jako nejčastější přejmenování na základní školu speciální, názvy „zvláštních“ škol se mohou v různých krajích dokonce lišit.

vzdělávacím programem) dá bez pochyby méně než základní škola „běžná“. Jeho prosazení v pracovním procesu nebo v dalším vzdělávání bude nezávisle na slovech uvedených v záhlaví vysvědčení neskonale obtížnější.

2.2. Vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami

Těto problematice se věnuje školský zákon v § 16, podle jehož znění je tímto žákem osoba se zdravotním postižením (mentální, tělesné, zrakové nebo sluchové postižení, vady řeči, souběžné postižení více vadami, autismus a vývojové poruchy učení nebo chování), zdravotním znevýhodněním (zdravotní oslabení, dlouhodobá nemoc nebo lehčí zdravotní poruchy vedoucí k poruchám učení a chování, které vyžadují zohlednění při vzdělávání) nebo sociálním znevýhodněním.²⁶

Pokud bude tedy některé dítě identifikováno (což je úkolem školského poradenského zařízení – viz níže) jako dítě se speciální vzdělávací potřebou, má ze zákona právo na „vzdělávání, jehož obsah, formy a metody odpovídají jejich vzdělávacím potřebám a možnostem, na vytvoření nezbytných podmínek, které toto vzdělávání umožní, a na poradenskou pomoc školy a školského poradenského zařízení. Pro žáky a studenty se zdravotním postižením a zdravotním znevýhodněním se při přijímání ke vzdělávání a při jeho ukončování stanoví vhodné podmínky odpovídající jejich potřebám“.

Z tohoto příkladu je patrné, že zákon již v tomto místě poněkud ležerně opomíjí kategorii dětí se sociálním a zdravotním znevýhodněním a dále jí výslovně nepřiznává žádné další nároky (narozdíl od dětí se zdravotním postižením).²⁷ Jediné, co může být zřízeno ve prospěch celé skupiny dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, je funkce asistenta pedagoga (podrobněji viz níže) ve školách, třídách nebo studijních skupinách, ve kterých se takové dítě vzdělává. Z tohoto faktu vyplývá jediné. Dítě se sociálním a zdravotním znevýhodněním má být považováno za dítě sice znevýhodněné, ale plně vzdělávatelné v běžných základních školách. Právě do skupiny sociálně a někdy i zdravotně znevýhodněných patří podle výzkumů vysoké procento romských dětí, které jsou stereotypně zařazovány do systému speciálního školství.

26 § 16 odst. 4 upřesňuje, že: „Sociálním znevýhodněním je pro účely tohoto zákona

- a) rodinné prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, ohrožení sociálně patologickými jevy,
- b) nařízená ústavní výchova nebo uložená ochranná výchova, nebo
- c) postavení azylanta a účastníka řízení o udělení azylu na území České republiky podle zvláštního právního předpisu.“

27 § 16 odst. 7 a 8 zaručuje zdravotně postiženým dětem např. právo bezplatně užívat při vzdělávání speciální učebnice a speciální didaktické a kompenzační učební pomůcky poskytované školou, možnost zřizovat pro tyto děti školy, třídy, oddělení či studijní skupiny apod.

Kdo bude však tyto děti identifikovat? V § 16 odst. 5 je řečeno, že: „Speciální vzdělávací potřeby dětí, žáků a studentů zjišťuje školské poradenské zařízení.“ Nikde ovšem není stanoven postup, jakým to tato zařízení budou provádět. O školských poradenských zařízeních hovoří nový školský zákon pouze v § 116: „Školská poradenská zařízení zajišťují pro děti, žáky a studenty a jejich zákonné zástupce, pro školy a školská zařízení informační, diagnostickou, poradenskou a metodickou činnost, poskytují odborné speciálně pedagogické a pedagogicko-psychologické služby, preventivně výchovnou péči a napomáhají při volbě vhodného vzdělávání dětí, žáků nebo studentů a přípravě na budoucí povolání. Školská poradenská zařízení spolupracují s orgány sociálně-právní ochrany dětí a orgány péče o mládež a rodinu, zdravotnickými zařízeními, popřípadě s dalšími orgány a institucemi.“

Další úprava je ponechána prováděcímu předpisu, kterým je vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních. Ta dělí školská poradenská zařízení na pedagogicko-psychologickou poradnu a speciálně pedagogické centrum. V § 5 odst. 3 vyhláška vymezuje, že poradna: „a) doporučuje zákonným zástupcům a řediteli školy zařazení žáka do příslušné školy a třídy a vhodnou formu jeho vzdělávání ... d) zjišťuje speciální vzdělávací potřeby žáků ve školách, které nejsou samostatně zřízené pro žáky se zdravotním postižením, a vypracovává odborné posudky a návrhy opatření pro školy a školská zařízení na základě výsledků psychologické a speciálně pedagogické diagnostiky.“

Podrobněji je zde pojednáno o žácích se zdravotním postižením a zdravotním znevýhodněním. Kámen úrazu spočívá podle našeho názoru v tom, že skupině sociálně znevýhodněných se vyhláška příliš nevěnuje a zmiňuje je pouze jednou. Navíc nikoli v souvislosti s poradenským zařízením, ale v souvislosti s poskytováním poradenských služeb ve škole výchovným poradcem a školním metodikem prevence (§ 7 odst. 2 písm. d). Tyto služby mají být zaměřené mimo jiné na: „odbornou podporu při integraci a vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, včetně žáků z jiného kulturního prostředí a žáků se sociálním znevýhodněním.“

Nikde není určeno, jak se má přistupovat k žákům se sociálním znevýhodněním a má-li někdo povinnost je přerazovat. Pokud rodič s dítětem nenavštíví poradnu sám od sebe, nelze předpokládat, že se o dítě (a jeho zařazení) bude kdokoli zajímat. Vyhláška o speciálním školství totiž v § 9 odst. 1 podrobně upravuje jen přerazování žáků se zdravotním postižením: „Zařazení žáka se zdravotním postižením do některé formy speciálního vzdělávání podle § 3 provádí ředitel školy na základě doporučení školského poradenského zařízení a souhlasu zákonného zástupce žáka *nebo zletilého žáka*.“

Nebudou to Orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), kdo by tyto děti vyhledával, jak to zřejmě alespoň donedávna předpokládalo ministerstvo školství.²⁸ V zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí ovšem neexistuje ustanovení, které by tuto povinnost OSPODu ukládalo. Podle našeho názoru,²⁹ se tyto povinnosti OSPODu tedy týkat ani nemohou, neboť státní moc lze uplatňovat jen v případech a v mezích stanovených zákonem, a to způsobem, který zákon stanoví.³⁰ Provádění této činnosti je tak nejen z tohoto důvodu vyloučeno.³¹

Nikomu (např. řediteli školy, krajskému úřadu nebo zaměstnanci školského poradenského zařízení) není tedy zákonem ani jiným předpisem stanovena povinnost vyhledávat, identifikovat a přerazovat děti se sociálním znevýhodněním (ani speciálními vzdělávacími potřebami obecně) do „běžných“ základních škol. Pokoušíme-li se tedy zjistit, jakým způsobem může nový školský zákon teoreticky napomoci integraci romských dětí, není bohužel složité najít přesvědčivé důkazy toho, že jeho znění tomuto procesu příliš nepomůže.

2.3. Postavení a funkce asistentů pedagoga

Školský zákon stanoví v § 16 odst. 9 možnost, že: „Ředitel mateřské školy, základní školy, základní školy speciální, střední školy a vyšší odborné školy může se souhlasem krajského úřadu ve třídě nebo studijní skupině, ve které se vzdělává dítě, žák nebo student se speciálními vzdělávacími potřebami, zřídit funkci asistenta pedagoga. V případě dětí, žáků a studentů se zdravotním postižením a zdravotním znevýhodněním je nezbytné vyjádření školského poradenského zařízení.“

§ 56 školského zákona stanoví, že další podrobnosti o zřízení funkce asistenta pedagoga a podrobnosti o jeho činnosti stanoví prováděcí předpis. Asistentů pedagogů se sice týká zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících, ten ale neupravuje jejich práva a povinnosti, či jejich konkrétní činnost, ale jak sám výslovně stanoví v § 1 odst. 1: „Tento zákon upravuje předpoklady pro výkon činnosti pedagogických pracovníků, jejich další vzdělávání a kariérní systém.“

Podrobněji o asistentech pedagogů mělo být pojednáno ve vyhlášce o speciálním školství. Ta jim ovšem nakonec věnuje pouze jedno ustanovení (§ 7): „(1) Hlavními činnostmi asistenta

28 Což bylo v rámci únorového průzkumu Ligy lidských práv a ERRC sděleno ústy Paed Dr. Jiřího Pilaře – ředitele odboru speciálního školství ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT).

29 Stejná stanovisko zaujímala v únoru 2005 PhDr. Lenka Průšová, vedoucí oddělení sociálně-právní ochrany dětí z ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV).

30 Čl. 2 odst. 2 Listiny základních práv a svobod, obdobně čl. 2 odst. 3 Ústavy.

31 Podle názoru zástupkyně MPSV by realizaci převedení těchto povinností na OSPOD bránila také skutečnost, že při poskytování citlivých informací týkající se dítěte musí OSPOD respektovat zákon o ochraně osobních údajů. S tím nezbyvá než souhlasit. Viz např. § 5 zákona, č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

pedagoga jsou pomoc žákům při přizpůsobení se školnímu prostředí, pomoc pedagogickým pracovníkům školy při výchovné a vzdělávací činnosti, pomoc při komunikaci se žáky, při spolupráci se zákonnými zástupci žáků a komunitou, ze které žák pochází. (2) Žádost o souhlas se zřízením funkce asistenta pedagoga obsahuje název a sídlo právnické osoby, která vykonává činnost školy, počet žáků a tříd celkem, počet žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, dosažené vzdělání asistenta pedagoga, předpokládanou výši platu nebo mzdy, zdůvodnění potřeby zřízení funkce asistenta pedagoga, cíle, kterých chce ředitel školy zřízením této funkce ve škole dosáhnout, a náplň práce asistenta pedagoga.“

Konkrétně tedy není stanoveno, jak má asistent pedagoga působit a co je všechno jeho úkolem. Právní úprava od účinnosti zákona o pedagogických pracovnících už nezná funkci romského asistenta, který měl důležité povinnosti, například komunikace s rodinou žáka. Není upraveno, jestli tato povinnost přechází také na asistenta pedagoga. Přitom taková funkce je podle našeho názoru jednou ze stěžejních pro reformu speciálního školství. Právě asistent pedagoga by mohl být tím, kdo dítěti (například se sociálním znevýhodněním) přeřazenému na „běžnou“ základní školu pomůže v orientaci v novém prostředí, bude mu asistovat při řešení úkolů ve vyučování, na které není ze „zvláštní“ školy zvyklý a podobně.

Další problém představuje i ta skutečnost, že tuto funkci zřizuje ředitel školy se souhlasem krajského úřadu, který rovněž asistenty pedagogů financuje. Zatím bohužel není a s velkou pravděpodobností ani nebude ve státním rozpočtu (resp. rozpočtech jednotlivých krajů) dostatek financí, aby na každé škole mohlo fungovat tolik asistentů pedagoga, kolik by bylo potřeba. Některé nevládní organizace dokonce vyjadřují reálné obavy, že asistenti pedagogů budou z důvodů omezených finančních prostředků, nedostatku osob s kompetentní představou, nezájmu a nedostatečného pochopení jejich funkce na krajích ze základních škol v některých oblastech propouštěni.

2.4. Shrnutí hlavních nejasností

Školský zákon se potýká s nejasným používáním pojmů zdravotní postižení, zdravotní znevýhodnění a sociální znevýhodnění. Někde jsou zvláštní práva přiznána jen jedné z těchto skupin, jinde všem společně. Ve vyhláškách se tento problém jen dále prohlubuje. Při pečlivějším studiu této problematiky vzniká dojem, že citovaná úprava vznikala nekoordinovaně a jednotliví autoři nebyli informováni, jakou terminologií je vhodné použít, aby při výkladu zákona a vyhlášek nevznikaly komplikace.

I přes nastíněné problémy má nový školský zákon určitý potenciál problémy s integrací romských dětí ve školách řešit. Pro vyjasnění záměrů zákona by bylo ovšem nejjednodušší novelizovat již vydané vyhlášky, aby upravovaly podrobněji jednotlivé instituty zákona a konkrétně určovaly práva a povinnosti všech zúčastněných stran. K tomuto závěru se přikláníme

navzdory tomu, že nepodporujeme nepřiměřený legislativní aktivismus. Stejně tak nezastáváme názor, že by mělo být stále více skutečností donekonečna upravováno v podrobných ustanoveních právních předpisů. Vzhledem k formalistické tradici, nerespektování hierarchie právního řádu³² a zejména při vědomí každodenních problémů, kterým čelí Romové na nejnižších úrovních z důvodů nedostatečné informovanosti o povinnosti naplňovat naše závazky (zajišťující vedle dalšího i rovný přístup ke vzdělání), je patrně tento postup v rámci právního vývoje i kvůli nutnosti jednoznačně vyložitelného přístupu státu k zajištění rovného zacházení s romskými dětmi ve vzdělávacím systému zatím nevyhnutelný.

Pro vyjasnění dalších otázek by podle našeho názoru bylo vhodné provést ve zvláštních (bývalých oficiálních a současných neoficiálních, schovávajících se ve zvláštních třídách v běžných školách nebo za název základní škola (speciální) školách šetření, která by objektivně a nepredsudečně zjistila a roztřídila děti podle jejich speciálních vzdělávacích potřeb. Děti se sociálním a zdravotním znevýhodněním by měly být bez dalšího přesunuty do „běžných“ základních škol.³³ U dětí se zdravotním postižením není takto zaměřený přístup nutný, neboť tyto mají být soustřeďovány do „zvláštních“ škol a tříd jen tehdy, vyžaduje-li to povaha zdravotního postižení, jak to stanoví § 16 odst. 8.³⁴ Tato šetření by také (a na to je třeba klást důraz) měla být prováděna v předškolních zařízeních a tzv. nultých ročnících základních škol, které velice často o budoucím studiu žáka rozhodují. Je nepřijatelné, aby tato zařízení byla situována přímo v budovách „zvláštních“ škol, což k zařazení rovnou do prvního ročníku zvláštní školy přímo vybízí. Možnou cestou by také bylo zavedení pravidla: „žádné dítě ve zvláštní škole již od první třídy“.³⁵

Dále musí být jednoznačně určen konkrétní subjekt zaměstnávající vyškolené odborníky zaměřené na integraci romských dětí do systému „běžných“ základních škol, kteří na základě výsledků šetření budou za přesun žáků zodpovídat a provádět ho. Školská poradenská zařízení by mohla dostat za úkol stanovit, ve kterých školách a třídách by bylo vhodné zřídit funkci asistenta pedagoga. Problém v tomto ohledu ovšem představuje jejich velká přetíženost. Ministerstvo školství, resp. jednotlivé kraje by na základě těchto závěrů měly mít povinnost uvolnit na tyto změny dostatečné množství finančních prostředků.

32 Včetně poměru mezinárodního a vnitrostátního práva.

33 Obdobný požadavek adresuje srovnávaným státům i studie ERRC.

34 „Vyžaduje-li to povaha zdravotního postižení, zřizují se pro děti, žáky a studenty se zdravotním postižením školy, popřípadě se souhlasem krajského úřadu v rámci školy jednotlivé třídy, oddělení nebo studijní skupiny s upravenými vzdělávacími programy. Žáci s těžkým mentálním postižením, žáci s více vadami a žáci s autismem mají právo se vzdělávat v základní škole speciální, nejsou-li vzdělávání jinak.“

35 Podrobněji viz závěry studie ERRC.

3. LIDSKÝ FAKTOR POTENCIONÁLNĚ BRÁNÍCÍ POKUSŮM O REFORMY

Samo zařazení žáků se speciálními vzdělávacími potřebami do základních škol námi sledovaný problém nevyřeší. Proto je nutné podívat se také na problémy přímo nesouvisející s legislativou. V této části se tak zamyslíme nad vlivem osob v různých funkcích, které do analyzované problematiky zasahují proto, že to ani nejde jinak (ředitelé škol, učitelé, žáci, rodiče), a nebo proto, že hrají v systému zvláštní roli, která se dotýká především žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (psychologové, asistenti pedagogů). Některá fakta již byla výše zmíněna, některá podrobněji rozvádíme či uvádíme nová. Personální rovina bude vždycky podle našeho názoru velice podstatná, protože ji víceméně nejde naprogramovat dopředu a fungování mezilidské komunikace při proaktivním řešení citlivých společenských problémů závisí především na jednotlivých aktérech. Chtěli bychom zdůraznit obzvláště tyto:

- a) asistenti pedagogů
- b) ředitelé škol
- c) psychologové
- d) učitelé, spolužáci a jejich rodiče
- e) rodiče dětí se sociálním znevýhodněním.

3.1. Asistenti pedagogů

O asistencích pedagogů se zmiňujeme již výše a proto se na tomto místě zaměříme jen na zbývající nejasnosti týkající se této funkce. Tato osoba musí splňovat podmínky stanovené obecně pro všechny pedagogické pracovníky v zákoně o pedagogických pracovnících, podle jehož § 3 odst. 1 a 2: „(1) Pedagogickým pracovníkem může být ten, kdo splňuje tyto předpoklady: a) je plně způsobilý k právním úkonům, b) má odbornou kvalifikaci pro přímou pedagogickou činnost, kterou vykonává, c) je bezúhonný, d) je zdravotně způsobilý a e) prokázal znalost českého jazyka, není-li dále stanoveno jinak. (2) Za bezúhonného se pro účely tohoto zákona považuje ten, kdo nebyl pravomocně odsouzen a) za úmyslný trestný čin, nebo b) za trestný čin nedbalostní spáchaný v souvislosti s výkonem činnosti pedagogického pracovníka, pokud se na něj nehledí, jako by nebyl odsouzen.“

Důležitým bodem je odborná kvalifikace, kterou podle § 20 získává asistent pedagoga studiem na vysoké nebo střední škole s pedagogickým zaměřením nebo studiem na základní škole a absolvováním akreditovaného vzdělávacího programu pro asistenty pedagoga. V České republice je ale takto vybavených jedinců nedostatečné množství. Do oblasti školství obecně se absolventi pedagogických oborů nehrnou z důvodu finančního podhodnocení. Asistent pedagoga je na tom ještě hůře. Také absolvování akreditovaných programů představuje

problém, neboť jich není otevíráno mnoho.³⁶ V této oblasti by bylo třeba adepty na funkci asistenta pedagoga pozitivně motivovat konkrétní kampaní, která by tuto práci přiblížila a veřejnosti představila jako přínosnou. Bylo by vhodné vytvořit program, na základě něž by byli potenciální asistenti pedagoga oslovováni už ve školách. Velice významné by bylo získat pro tuto práci zejména romské absolventy, neboť mohou v práci se sociálně znevýhodněnými dětmi zužitkovat své vlastní zkušenosti a lépe komunikovat nejen s nimi, ale například i s jejich rodinami. I díky v rámci některých komunit stále používanému společnému jazyku, jehož znalost může představovat v počátcích pro jejich svěřence určitou přidanou hodnotu a přispět k účinnější pomoci.

Reálný problém rovněž představuje slabé postavení asistentů pedagogů jako zaměstnanců jednotlivých škol, v nichž zaujímají po školské reformě stále mocnější pozici ředitelů. V tomto ohledu by bylo velmi důležité podpořit postavení – zatím sociálně těžko představitelné – asistentů pedagogů jako rovnocennější součástí „týmů (resp. sborů) na jednotlivých školách“. Ačkoli v *Koncepci* (bod 6.3.) samotná vláda počítá s využíváním asistentů pedagogů jako formy cílené asistence k překonání sociokulturních handicapů romských dětí, považujeme v rámci otevřené diskuse za důležité vyzdvihnout právě na tomto místě i slabší místa jejich působení. Na nekvalitní a někdy i integraci bránící působení v určitých lokalitách si totiž stěžují nevládní organizace i samotní romští rodiče. Jde zejména o činnost asistentů pedagogů v systémově nepřijatelných „zvláštních“ školách (ať už se budou formálně nazývat jakkoli). Další slabiny při působení na školách představuje vedle jejich nepřilíš velkého respektování ze strany učitelů a ředitelů i jejich nedostatečné vzdělání, které k tomuto postavení někdy přispívá.

Lze se proto setkat s názory, že vzhledem k přibývajícím romským studentům pedagogických fakult by mohlo vést k širší akceptaci a větším úspěchům asistentů pedagogů v budoucnu spíše využití mladých učitelů v rovnoprávném postavení s jejich kolegy pro integraci romských dětí, ve spolupráci s pracovníky nevládních organizací pracujících přímo s jednotlivými rodinami či komunitami.

Stejně tak by jednou z cest mohlo být zamyšlení nad rozšířením spolupráce a síťování s knihovnami a kulturními středisky³⁷ na místní úrovni a zřízení speciální funkce základními školami přímo neplaceného, kulturně zaměřeného komunitního pracovníka v nezávislejší postavení, který by spolupracoval jak s rodiči, tak přímo s pedagogy specializovanými na tuto oblast. Terénní pracovníci, tak jak se u nás zatím zavedli, se případ od případu liší, ovšem většinou je spojuje přehlcenost sociálně naléhavějšími *ad hoc* případy a tématy, které brání ve strategičtějším zaměření na oblast vzdělání. V tomto ohledu by bylo vhodné aktivněji

36 Zpráva o stavu romských komunit v České republice v roce 2004 – Koncepce romské integrace zmiňuje vytvoření programu pro asistenty pedagogů na vyšší odborné pedagogické a sociální škole v Mostě.

37 Zkušenosti s úspěšnou spoluprací s těmito subjekty má například Multikulturní centrum Praha.

konzultovat zkušenosti jednotlivých organizací pracujících s Romy – nejen s ohledem na problematiku jejich vzdělávání na místní úrovni – a využívat jejich bezprostředních zkušeností.

3.2. Ředitelé škol

Pokud jde o ředitele škol, je nutné rozlišovat mezi řediteli základních škol „běžných“ a „zvláštních“. V obou případech jejich postoje stále překvapivě často vychází z předsudečného přístupu k žákům ze „zvláštních“ škol. Na běžných základních školách zpravidla nestuduje mnoho dětí se sociálním znevýhodněním. Pokud ano, tak citujeme-li ředitelku jedné z ústeckých základních škol, „dětí nerozdělují podle příslušnosti k národnostní menšině či většině, ale podle schopností. Pokud některé dítě nevyhovuje požadavkům školy, nemůže školu studovat“. Krátký proces. V praxi jde ovšem především o to, že přijmout dítě se speciálními vzdělávacími potřebami znamená pro učitele mnohem větší zátěž a práci navíc. Tento argument samozřejmě nelze lehce zpochybnit. V systému, kde není finančních prostředků nazbyt a v rámci jejich distribuce není začleňování romských dětí do systému běžných základních škol rozhodně prioritou, je pochopitelné, že je zvládání třídy o třiceti žácích, z nichž někteří potřebují speciální pozornost, velmi problematické. Zvláště v případech, kdy si škola zatím nemůže dovolit menší počty žáků ve třídách nebo zřízení funkce asistenta pedagoga. Bohužel ředitelé navíc podléhají předsudkům ze strany rodičů ostatních žáků a často odmítají děti vyžadující zvláštní péči do svých škol přijímat, aby „nezkazili pověst školy“.

Co se týká konkrétně ředitelů „zvláštních“ škol, nedá se jim upřít upřímná snaha něco pro „problémové“ i opravdu postižené děti udělat. V některých případech ovšem tato snaha hraničí s paternalistickým přístupem k těm „svým“ dětem, které by to podle všech oslovených ředitelů speciálních škol na běžné základní škole rozhodně nezvládly. Jak řekla ředitelka „zvláštní“ školy v Ústeckém kraji „sociální znevýhodnění také s sebou nese většinou i mentální postižení.“ ...

Ředitelé „zvláštních“ škol si uvědomují potřebu zvláštní péče pro „své klienty“. Nemohl by ale tuto jejich zvláštní péči zabezpečit o dost lidštěji výše zmiňovaný asistent pedagoga, (na kulturní instituce a školy zaměřený) komunitní pracovník spolupracující s pedagogem či specializovaný pedagog spolupracující s nevládní organizací a terénními/komunitními pracovníky na „běžné“ škole? Tato představa je zatím nejen pro oficiální představitele speciálního školství nepříliš reálná. Je jistě otázkou, jakou roli hrají v tomto případě finance. Školy jsou v České republice financovány „od žáka“. To znamená podle pravidla „čím méně dětí, tím méně peněz“. Pro speciální školy je tento fakt ještě významnější, neboť mají ve třídách žáků méně než na běžných základních školách a s každým dítětem přeřazeným jinam přicházejí „o tisíce“. Dá se předpokládat, že po přeřazení všech žáků, kteří mají podle nového školského zákona právo studovat na běžné základní škole, by se řada „zvláštních“ škol musela zrušit. O svojí mocenskou i platově výše ohodnocenou pozici by tak logicky přišli i samotní jejich ředitelé. V paternalistickém systému, založeném na rigidním, pevně zažitým přístupem, kdy

„instituce“ a její vedení stále ve skutečnosti znamená o mnoho více než její klient – fyzická osoba (ještě k tomu kupříkladu příslušník romské menšiny), jejíž práva jsou sice formálně zaručena právními předpisy nejvyšší právní síly, ovšem v praxi bývají těžce vynutitelná – se takovéto změny prosazují nesmírně složitě.

Nový školský zákon navíc přinesl zvýšené pravomoci ředitelů. Možnosti určitého působení na ně směrem k integraci do jejich školy či snad dokonce zrušení vlastní „zvláštní“ školy jsou poměrně omezené. V případě integrace romských dětí představuje zřejmě jedinou možnost účinného ovlivnění v současnosti zejména kraj, případně obec jako zřizovatel „běžných“ základních škol nebo ještě školská rada. Zejména školská rada by mohla například ovlivňovat tvorbu školního vzdělávacího programu, ovšem také může působit právě opačným směrem (viz níže), vedoucím k prohloubení segregace. Možnosti státu, který by měl plnit svoje závazky, jsou tak v tomto směru ve skutečnosti nesmírně omezené.

3.3. Psychologové – pracovníci pedagogicko-psychologických poraden

Práce školních psychologů nebo psychologů z pedagogicko-psychologických poraden měla pro zařazování žáků do školského systému velký význam zejména v minulosti. Hodnocení jejich významu pro zařazování romských dětí do „zvláštních“ škol ze strany jednotlivých expertů na speciální školství se v současnosti osobu od osoby, místo od místa, překvapivě často liší. Podle některých z nich bývají doporučení na základě podstoupených testů a případném pohovoru pro umístění dítěte do zvláštní či běžné základní školy poradnami praktikována ve stále menší míře. A to i vzhledem k jejich přetíženosti, neboť přibývá zájmu aktivnějších rodičů různě problematických dětí se speciálními vzdělávacími potřebami a lidské zdroje těchto poraden jsou nedostatečné. Přílišnému zaměření na „romské děti“ se pak v některých případech s radostí vyhnou.

Nahlédneme-li i přes výše uvedené blíže na ta místa, kde psychologové hrají pořád ještě určitou roli, pak první problém představují psychologické testy. Pro zařazování do základní školy „správného typu“ slouží zkoumání tzv. školské zralosti dětí. Ta bývá zjišťována na základě psychologických testů, které jsou rovněž opředeny určitým tajemstvím. Jak se vyjádřil Mgr. Viktor Sekyt, odborný pracovník a tajemník Výboru pro koncepci Romské integrace z Úřadu vlády, pedagogicko-psychologické poradny i v současné době v některých případech zjišťují a budou zjišťovat školskou zralost a případně speciální vzdělávací potřeby dětí na základě testů, které byly již v roce 1997 identifikovány jako zastaralé v průměru o 20 let. Tyto testy měly být nahrazeny novými, k tomuto kroku ovšem nedošlo,³⁸ a proto, zdá se, se mohou nevhodné testy používat ještě

38 Tomu odpovídá i nekonkrétní díkce vládní Zprávy o stavu romských komunit v České republice v roce 2004 – Koncepce romské integrace, kde se na str. 9, hovoří toliko o „české revizi celosvětově nejužívanějšího testu WISC-III-UK, který byl lokalizován na české jazykové a kulturní prostředí a standardizován na vzorku“ a nic o jeho případném úspěšnému rozšíření a používání v praxi.

nějakou dobu. Navíc podle názoru V. Sekyta jsou tyto testy pro romské děti nevhodné i z důvodu jejich založení na ověřování schopností, ve kterých doma nejsou cvičeny.

Ačkoli existují názory, že by bylo vhodné u dětí se sociálním znevýhodněním uvažovat zejména o jiné formě posuzování jejich školní zralosti, například formou pohovorů nebo psychologických her, pro rovné zacházení s romskými dětmi spatřujeme i v tomto přístupu rizika. Přikláníme se tedy toliko ke stanovisku, že by psychologové měli jednoznačně rozlišit (samozřejmě s vynaložením většího úsilí než jen mechanickým vyhodnocováním testů) mezi dítětem se sociálním (nebo zdravotním) znevýhodněním a dítě se zdravotním postižením, kterým je podle zákona a jeho § 16 odst. 2 „mentální, tělesné, zrakové nebo sluchové postižení, vady řeči, souběžné postižení více vadami, autismus a vývojové poruchy učení nebo chování“. I tak se však nedá vyloučit stereotypní náhled psychologů na problematiku dětí se speciálními vzdělávacími potřebami.

Podle svědectví pracovníků občanského sdružení Jekhetane z Ústní nad Labem v některých případech přistupují k romským dětem právě psychologické pracovnice přímo diskriminačně, kdy tyto děti dostávají věku neúměrně těžké otázky. Nejen proto by byla potřeba práci psychologů systematizovat. Kupříkladu s pomocí aktivnějšího zapojení a vedení Institutu pedagogicko psychologického poradenství (IPPP) a umožnit její kontrolu, která by měla probíhat pravidelně. Je nutné opakovaně upozorňovat na to, že ačkoli sami nemají moc dítě na zvláštní školu umístit, jejich odborný názor může mít velkou autoritu jak u ředitelů škol, tak u samotných rodičů, kteří s umístěním svých dětí do zvláštní školy souhlasí v některých případech bez úplných informací i díky stanoviskům „autorit, které mají školy“.

3.4. Učitelé, spolužáci a jejich rodiče

Přístup třídních učitelů i ostatních učitelů je pro vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami rovněž podstatný. Pokud mají ve své třídě dítě patřící k národnostní menšině, mají někdy sklon se na něho obracet podle údajů z našeho výzkumu s otázkami častěji než na děti jiné. V některých případech to může být způsobeno i náležitou péčí o dítě se speciálními vzdělávacími potřebami, často ovšem tato aktivita vyústí ve stigmatizaci dítěte jako dítěte nedostačujícího a problémového. To se pak může s radostí vrátit mezi své kamarády na „zvláštní“ školu či do „zvláštní“ třídy, kde přistupují ke všem stejně, někdy ovšem „stejně diskriminačně“. I zde bývá problém v tom, jak se přesvědčila například nevládní organizace monitorující zacházení s dětmi na jedné brněnské zvláštní škole, že na děti oddělené zvlášť se hledí jako na budoucí příživníky, gamblery či kriminálníky a učitelé jim často zřejmě nevědomě nevěnují takovou péči jako dětem „perspektivnějším“.

Faktor ovlivňující přístup učitelů „běžných“ škol a specializovaných pedagogů na „zvláštní“ škole k integraci romských dětí do „běžných“ základních škol představuje také

obava ze zvětšeného břemene v podobě ztráty klidu na práci na straně prvních,³⁹ na straně druhých jednoduše strach o ztrátu místa. Zde se nabízí pro někoho kacířská otázka, na kolik je budoucnost širšího vychovávání speciálních pedagogů závislá na udržení desetitisíců romských žáků ve „zvláštních“ školách a třídách. Zřejmě by stálo za zvážení, nakolik by se dalo využít při integraci romských dětí právě kvalit speciálních pedagogů a nakolik by právě modely spolupráce učitelů ve vybraných „běžných“ a „zvláštních“ školách (třídách) v rámci jednoho integrujícího se kolektivu mohli být úspěšným příkladem praxe pro svižnější odstranění segregace v blízké budoucnosti. Jeden z velkých a samozřejmě nepříliš otevřeně diskutovaných faktorů v podobě strachu o ztrátu místa by v takovém případě mohl být transformován užitečným využitím právě expertních znalostí a zkušeností speciálních pedagogů pro integraci. Určitou nepatrnou nadějí v tomto ohledu zatím nepřímo skýtá text vládní *Koncepce*, který na str. 72 uvádí: „Vyrovnávání příležitostí podpoří i změna současné základní školy posílení její schopnosti udržet v hlavním proudu vzdělávání i děti ze sociálně a kulturně handicapujícího prostředí. Cestou k tomuto cíli je diferencovaný a individualizovaný přístup k dětem v základní škole – a zejména zohlednění tohoto úkolu školy jak v pregraduální přípravě učitelů, tak v jejich dalším vzdělávání.“ Pro postupnou implementaci této ideje bude potřeba více odborně zkoumat, systematizovat a rozšiřovat informace o zvláštnostech chování, procesu učení a vnímání příslušníků menšin včetně romské⁴⁰ a vzdělávat v tomto směru všechny pedagogy. V takovém případě by opravdu mohl v praxi po letech převážít individualizovaný a kreativní přístup k dětem před přizpůsobováním se dětí kategoriím speciálně vystudovaných pedagogů.

Z problematických aspektů na straně spolužáků z majority hrají svou roli útoky jedinců ovlivněných nejen rodiči, ale i prostým veřejným míněním. Někdy se jedná o útoky velmi kruté. Posměšky a odstrkování mohou vést ke konfliktům v dětském kolektivu, které jsou potom přičítány dětem se speciálními vzdělávacími potřebami jako dětem nepřizpůsobivým. Tato situace by se mohla zlepšit zvýšením počtů těchto dětí ve třídách (v rámci pokusu o opravdovou desegregaci romských dětí), kde by už nepůsobili jako senzace. Věříme, že do budoucna bude pro celý systém základního školství nevyhnutelná výuka v rámci menších tříd, maximálně o 20 žácích. Děti ze sociálně znevýhodněného prostředí mají často bohužel špatné vzory v rodinách. Závěry nevládních organizací pracujících na místních úrovních ukazují, že mnoho romských rodičů sice chce pro své děti lepší život než měli oni sami a přejí si, aby se dobře učili, měli

39 Jedna z prvních myšlenek, která napadne pedagoga v běžné škole při rozhovoru o možnosti integrace kupříkladu „ve vyučování neklidnějšího“ romského dítěte bývá: „Proč bych se měl/a zdržovat a rozčilovat v rámci léty ověřené a zaběhnuté výuky mého předmětu, na co potom máme stovky speciálních pedagogů, kteří na zvládnání takových dětí studovali 5 let na vysoké škole?“

40 Úplně nejtypičtější příkladem nepochopení chování romského dítěte bývá záporná reakce učitelů na jejich aktivitu, která spočívá v příliš živých projevech spojených často se skákáním do řeči a přerušováním učitelova výkladu. Romské děti bývají v řadě rodin tradičně podporovány právě k živé účasti na diskusích, které se odehrávají u širšího rodinného stolu. Zatímco učitel na takové chování pohlíží s nevolí jako na projev nerespektování jeho autority a nevychovanosti, romské dítě nerozumí tomu, proč je káráno a přispívá to k jeho nechuti navštěvovat školu a participovat na výuce.

možnost navštěvovat volnočasové aktivity apod., ovšem stále v tomto případě platí, že dlouhá je cesta přes příkazy, krátká a účinná přes příklady. Aby děti vedly jiný život, musí takový život také někde vidět – pokud bude srovnání startovacích pozic dobře viditelné v rámci menších integrujících se kolektivů ve školách, bude také lépe viditelné, jak jednotlivým dětem pomoci.

Přidaná hodnota pro děti z majoritní společnosti spočívá zejména v tom, že by jim základní škola měla umožnit nejen vkročení do systému, kde se naučí memorování kvanta informací, v lepším případě i jejich kreativnímu spojování napříč předměty a použití v praxi, ale naučit je i sociálnímu dialogu. Teoretická multikulturní výchova či několik hodin či přednášek o lidských právech nikdy přímý sociální dialog – důležitý i pro řešení případných (nejen etnických) sporů i manažerské vedení v pozdějším věku – nemůže ani částečně nahradit. Konkrétní využití asistentů pedagogů i speciálních pedagogů by tady bylo nesmírně užitečné.

Z pohledu rodičů – zástupců majority – je v této části také vhodné upozornit na instituci „školských rad“, které by měly být zřizovány na základě § 167 školského zákona.⁴¹ Účast ve školské radě dává rodičům žáků do rukou poměrně velké pravomoci při ovlivňování chodu školy⁴² a v ideálním případě v rámci dobré komunikace v určitých lokalitách by tato instituce

41.,(1) Při základních, středních a vyšších odborných školách se zřizuje školská rada. Školská rada je orgán školy umožňující zákonným zástupcům nezletilých žáků, zletilým žákům a studentům, pedagogickým pracovníkům školy, zřizovateli a dalším osobám podílet se na správě školy. ...

- (2) Školskou radu zřizuje zřizovatel, který zároveň stanoví počet jejích členů a vydá její volební řád. Třetinu členů školské rady jmenuje zřizovatel, třetinu volí zákonní zástupci nezletilých žáků a zletilí žáci a třetinu volí pedagogičtí pracovníci dané školy. ...
- (5) Nezvolí-li zákonní zástupci nezletilých žáků nebo zletilí žáci a studenti stanovený počet členů školské rady ani na základě opakované výzvy, jmenuje zbývající členy školské rady ředitel školy.
- (6) Funkční období členů školské rady je tři roky.
- (7) Školská rada zasedá nejméně dvakrát ročně; zasedání školské rady svolává její předseda, první zasedání školské rady svolává ředitel školy. Ředitel školy nebo jím pověřený zástupce je povinen zúčastnit se zasedání školské rady na vyzvání jejího předsedy. ...“

42 Podle § 168 školského zákona se „(1) Školská rada

- a) vyjadřuje se k návrhům školních vzdělávacích programů a k jejich následnému uskutečňování,
- b) schvaluje výroční zprávu o činnosti školy,
- c) schvaluje školní řád, ve středních a vyšších odborných školách stipendijní řád, a navrhuje jejich změny,
- d) schvaluje pravidla pro hodnocení výsledků vzdělávání žáků v základních a středních školách,
- e) podílí se na zpracování koncepčních záměrů rozvoje školy,
- f) projednává návrh rozpočtu právnické osoby na další rok, vyjadřuje se k rozboru hospodaření a navrhuje opatření ke zlepšení hospodaření,
- g) projednává inspekční zprávy České školní inspekce,

mohla přispívat i k přirozené desegregaci na místní úrovni a k hledání nejlepších způsobů výuky v integrovaných třídách přirozenou cestou „ze spodu“. Vzhledem k neinformovanosti celé veřejnosti, zejména právě rodičů, o školské reformě, která jim přiznává rovněž větší pravomoci, nelze v prvních letech zřejmě očekávat zvýšený pozitivní dopad této možnosti. Naopak podle běžných zkušeností s předsudky z minulosti i současnosti lze očekávat rizika právě ze strany školských rad v určitých regionech, které povedou ke zvýšenému tlaku ze strany rodičů (příslušníků majority) na zachování *statu quo* a bránění snahám o zvýšení počtu romských dětí v „běžných“ školách. Zaznamenali jsme i názory, že řada školských expertů reálný vliv školských rad na ředitele a vývoj jednotlivých škol v budoucnosti podceňují a nepřikládají těmto radám přílišný význam.

3.5. Rodiče dětí se sociálním znevýhodněním

Pro tyto rodiče zpravidla platí, že bývají méně vzdělaní a méně informovaní než ostatní rodiče. Ačkoli je obecně známo, že k převedení žáka na „zvláštní“ školu je potřeba souhlasu zákonného zástupce, tedy nejčastěji rodiče, často se zapomíná na skutečnost, že tento souhlas musí být hlavně informovaný. To znamená, že v našem případě by rodiče romského dítěte měli dostat úplné informace o tom, kam mohou své děti umístit a co je pro ně z hlediska jak jejich schopností, tak očekávání, která jsou spojena s jejich úspěšným zapojením v pracovním procesu v budoucnosti nejnvhodnější. Tyto jim ale většinou poskytují poradny nebo učitelé škol, kteří po dlouhá léta postupovali a nadále mohou postupovat stereotypně.

Vzhledem k těmto známým skutečnostem je hodno podivu, jak velkou míru zavinění byla na romské rodiče schopna ve svých zprávách, v nichž obhajuje systém segregace romských dětí v základních školství před mezinárodními orgány, naložit česká vláda.⁴³ S naprosto otřesným přístupem romských rodičů škodícím jejich dětem v řadě přístupů se potýkají samozřejmě i nevládní organizace na místní úrovni a existence tohoto problému je zřejmá. Vládní přístup

h) podává podněty a oznámení řediteli školy, zřizovateli, orgánům vykonávajícím státní správu ve školství a dalším orgánům státní správy.

(2) Ředitel školy je povinen umožnit školské radě přístup k informacím o škole, zejména k dokumentaci školy. ...“

⁴³ Jedná se o většinu zpráv pro zasedání mezinárodních monitorovacích orgánů uvedených v první části tohoto příspěvku, na něž tyto reagovaly tam uvedenou kritikou a doporučeními. I v aktuální Zprávě o stavu romských komunit v České republice v roce 2004 – Koncepce romské integrace se na str. 8-9, vedle tradiční obhajoby současného segregáčního systému (který není postaven podle stanoviska vlády na kritériu romské národnosti), objevují rozporuplné formulace. Při pokusu o hodnocení objektivnosti této zprávy zaráží při vědomí opomenutí řady závažnějších faktorů segregace – zejména na straně státu – například věta, že: „Významnou roli [při přezazení romského dítěte ze základní do zvláštní školy] hrála skutečnost, že prostředí zvláštních škol je známé generaci rodičů, kteří tak mnohdy automaticky směřovali dítě do stejné školy, kterou prošli sami, případě sami zažádali o jeho přezazení do zvláštní školy“. Co ještě vše může vést romského rodiče k požádání o přezazení jeho dítěte do „zvláštní“ školy raději není příliš popisováno...

ovšem znamená nejjednodušší způsob přehození viny na nejméně obhajoby schopnou skupinu. Daleko prospěšnější by bylo, kdyby vláda v minulých letech široce informovala a na vnitrostátní úrovni finančně podporovala kampaně zaměřené na romské rodiče. Stejně tak na místní úrovni bylo ze strany škol uděláno minimum pro zvýšení důvěry romských rodičů v nediskriminační vzdělávání. Znalost situace i složitost prosazování změn v uzavřenějších a méně vzdělanějších společnostech by měla znamenat o to déletrvající a usilovnější snahu vedoucí v případě opravdu pozitivní motivace ke změně situace.

Navíc byly zaznamenány i případy různých forem donucování k souhlasu s přestupem žáka. Bylo by vhodné, aby si rodiče mohli promluvit s někým, ke komu mají důvěru a kdo je případně vyhledá v jejich bydlišti. V tomto případě skýtá velký potenciál funkce asistentů pedagogů či terénních/komunitních pracovníků z nevládních organizací, kteří by mohli komunikaci s rodinou zprostředkovávat. Zákon ani vyhláška ovšem tuto část jejich činnosti neupravují a tak bude záležet na každém z nich (když bude tato funkce na škole vůbec zřízena či zachována), jak se svého „úkolů“ zhostí.

V rámci možností aktivní účasti romských rodičů na chodu školy by se mělo uvažovat o jejich zapojování do řízení školy jako členů školských rad. Zde by měly být učiněny vstřícné kroky i ze strany škol, které jim chtějí vyjít naproti a pomoci integraci jejich dětí do běžného vzdělávacího systému. Právu Romů – příslušníků národnostní menšiny - na účast na spravování věcí, které se jich týkají, by mělo odpovídat i rezervování místa ve školské radě na škole, kterou navštěvuje určité procento romských dětí.⁴⁴

⁴⁴ Zpráva o stavu romských komunit v České republice v roce 2004 – Koncepce romské integrace směřuje nepřímě k obdobnému cíli, když uvádí, že: „Škola musí být pro rodiče otevřená, musí zde mít možnost se kdykoli přesvědčit, jak se jejich dítě učí a jak je s ním zacházeno.“ V rámci dále uvedeného demonstrativního výčtu možností zapojení romských rodičů ovšem jejich zapojení ve školských radách neuvádí.

4. DALŠÍ PROBLÉMY PŘETRVÁVAJÍCÍ V PŘÍSTUPU VLÁDY

Je zřejmé, že jako vždy nejdůležitějším faktorem, který bývá pro vývoj v této oblasti stěžejní, představuje především celospolečenské klima. To není v České republice stále Romům pozitivně nakloněno (i přes některými osobami opěvované dílčí vítězství v „smskové“ pěvecké televizní soutěži). Samozřejmě, že i přístup vlády je přes veškerá ujišťování ovlivňován také veřejným míněním. Na samotné vládě pak záleží, jaké nástroje použije a jaké množství financí na řešení systémových problémů uvolní. Ve své studii navrhuje ERRC několik cest, jak tuto situaci kladně ovlivňovat. Podívejme se teď podrobněji, jakým dalším úskalím mimo výše uvedené čelí vláda v ČR.

Po pravdě řečeno zůstává nadále nesmírně obtížné, jak vlastně přístup vlády k otázce rovného zacházení v rámci vzdělávání romských dětí objektivně hodnotit. Vláda se sice nakonec shodla na Zprávě o stavu romských komunit v České republice v roce 2004 – *Koncepci romské integrace*, kterou schválila v tomto roce, nicméně ta zanechává určité otazníky, včetně náznaků rozpolcenosti v jejím zaměření. V rámci Úřadu vlády působí Rada vlády pro záležitosti romské komunity a její miniaturní sekretariát, který má na vzniku *Koncepce*, včetně její části o vzdělávání, největší kladné zásluhy. Na druhé straně ovšem stojí na otázku speciálního školství „specializované“ a lépe personálně zabezpečené ministerstvo školství. To je zjevně kritikou a diskusemi o „zvláštních“ školách za poslední léta unavené. Zřejmě i to mohlo částečně přispět k tomu, jak poznamenávají některé nevládní organizace, že přeneslo řadu kompetencí v rámci základního školství na kraje. Ve většině případů již nezastává úlohu zřizovatele škol a tím i z velké části odsunulo odpovědnost na jiný subjekt.⁴⁵ Neomluvitelnou škodu lze spatřovat i v tom, že ministerstvo aktivněji nepomohlo do vzdělávacího systému implementovat úspěchy projektů nevládních organizací na místní úrovni, které byly pracovníkům speciálního odboru ministerstva školství prezentovány již na konci minulého století. Širší aktivitu se však na základě dílčích úspěchů projektu nastartovat zatím nepodařilo.⁴⁶

I přes proklamovanou snahu o dlouhodobost *Koncepce* a při vědomí rozpolcenosti přístupu již současné vlády, i možnosti politických změn v budoucnu, pravděpodobně nemůžeme očekávat převratné reformy. Obzvláště v období, kdy do konce funkčního období vlády chybí méně než rok. To se ovšem nedá z pohledu romských dětí bez šance na solidní uplatnění

45 Kritické poznámce v tomto směru se nevyhýbá právě Zpráva o stavu romských komunit v České republice v roce 2004 – *Koncepce romské integrace*, která na str. 71 poznamenává „není však přípustné, aby stát ponechal zavádění vyrovnávacích postupů ve vzdělávání pouze na zřizovatelích“ a rozpolcenost v přístupu v rámci vlády tak očividně potvrzuje.

46 Jedná se o projekt Step by Step Romská iniciativa, který probíhal v Bulharsku, ČR, Maďarsku a Slovensku. K jeho výsledkům viz zpráva Rona, S., Lee, E. L.: „Školní úspěšnost romských dětí – Projekt Step by Step Romská iniciativa, průběžná zpráva“, Open Society Institute, New York, 2001.

v pracovním procesu ani při dalším vzdělávání po absolvování „zvláštní“ školy hodnotit jinak než jako velmi tristní.⁴⁷

Naděje byly vkládány do „Dekády Romské integrace“, která je projektem Světové banky a Institutu otevřené společnosti (OSI – Open Society Institute). Zúčastněné státy se v něm zavazují ke zlepšování podmínek Romů v letech 2005 až 2015. Vláda České republiky v lednu 2005 po tradiční počáteční vlažnosti nakonec rozhodla, že se k projektu připojí také, s cílem zlepšit podmínky Romů v oblasti vzdělávání, zaměstnanosti, bydlení a zdraví. Bohužel cíle pro dekádu zatím nebyly dále zkonkretizovány a zejména finančně podpořeny. Rada vlády pro záležitosti romské komunity take v době dokončování tohoto příspěvku stále nevybrala mezi romskými organizacemi ani jednu, která by se stala pro vládu partnerem při organizaci projektu. Počátek dekády se tedy vyznačuje opětne přílišnou pomalostí již v úvodní fázi.

Jedinou malou nadějí a vodítko tak zřejmě skýtají nástroje uvedené v textu *Koncepce*. Ta popisuje jak současný stav, tak se věnuje některým možnostem řešení. V rámci východisek *Koncepce* vláda uvádí, že k řešení romských záležitostí přistupuje z perspektivy lidských práv, perspektivy národnosti a z širší perspektivy sociokulturní (str. 57). V rámci otázky školství se podle ní prolíná perspektiva sociálních problémů spojená s obecnou ochranou lidských práv, zejména s ochranou před diskriminací. Při vytyčení sedmi priorit *Koncepce* pak na prvních dvou místech vláda uvádí „a) odstranění vnějších překážek, které brání začlenění příslušníků romských komunit do společnosti, tedy především odstranění všech forem diskriminace jednotlivců i celých skupin vymezených rasou, barvou pleti, národností, jazykem, příslušností k národu či etnické skupině, b) pomoc při odstranění vnitřních překážek, které brání začlenění příslušníků romských komunit do společnosti, tedy především odstranění handicapu ve vzdělání a kvalifikaci ...“.

V rámci samostatné části o vzdělávání představují priority vlády „přípravný program“ a „cílená asistence“. V rámci přípravného programu by měl být kladen největší důraz na navštěvování mateřských škol ze strany romských dětí a to již od tří let, tedy po dobu tří let. Tento přístup by mohl být v budoucnu podle *Koncepce* motivován i sociální dávkou. Znění nového školského zákona ovšem tento nástroj plně nepodporuje. Bezúplatné vzdělávání se podle jeho § 123 odst. 2 poskytuje toliko v posledním ročníku mateřské školy a v přípravné třídě základní školy. Dále vláda chce pokračovat v – i na mezinárodní úrovni pozitivně hodnoceném – programu přípravných tříd, kam jsou umísťovány romské děti na rok. Přípravné třídy mají být zřizovány při základních a mateřských školách. Formu cílené asistence má pak představovat zejména (již výše na více místech rozebrané) využívání asistenta pedagoga.

⁴⁷ Vzdělávání Romů se většinou do popředí zájmu vládních představitelů dostává v ne zcela vhodných situacích. Kupříkladu v podobě populistické odbočky v rámci po letech obnovené diskuse o zrušení velkokapacitního vepřína v letech na Písecku. Premiér Paroubek se vyjádřil v tom smyslu, že by radši sumu ve výši několika miliard korun směřoval na podporu vzdělávání Romů než na rušení vepřína. Odmyslíme-li si ostudnost souvislostí, můžeme částečně akceptovat alespoň teoretickou možnost spuštění všeobecnější diskuse o vzdělávání Romů.

Koncepce se mimo zatím nerealizovaného náznaku možnosti podpory docházky romských dětí do mateřské školy už jen okrajově věnuje veledůležitým finančním nástrojům, které představují většinou pro konkrétní rozhodující osoby nejsostikovanější a nejúspěšnější motivaci pro začátek změny v přístupu. Jak už bylo zmíněno, speciální školství je v České republice financováno specificky. Na žáka umístěného ve speciální škole jde ze státního rozpočtu vyšší příspěvek než na žáka ve škole běžné. To přináší do systému mnohé komplikace. Podle pracovníka sekretariátu Rady vlády pro záležitosti romské komunity V. Sekyta se nám nabízí dva modely, které fungují už v jiných zemích. Jde o nizozemský systém, který postupuje prostřednictvím indexace dětí – dítěti je přiřazen index 1-3 podle jeho speciálních vzdělávacích potřeb a tímto číslem se násobí paušální obnos peněz, který je dítěti určen a britský systém, který využívá plošného snížení počtu žáků ve třídách vedoucímu k individualizaci vzdělávání.

Naopak *Koncepce* zůstává u současného segregovaného modelu, kdy hovoří o navýšení finančních prostředků u žáků ze sociokulturně znevýhodněného prostředí, vzdělávaných ve speciálních formách výuky na základě individualizovaných plánů umožňujících snížení počtu žáků ve třídě (bod 6.11.). Nezabývá se ani možností finančně motivovat kraje kupříkladu déledobě promyšlenější grantovou politikou, která by z centrální úrovně směřovala právě přes kraje ke školám na místní úrovni a mohla by při měření efektivity vynaložených prostředků za určitá období právě jednotlivé kraje, jejich přístup a úspěchy srovnávat.

5. ZÁVĚR

Vláda přijala zákon, který měl mít podle ministerstva školství velké ambice i pro oblast speciálního školství. Bez dalšího rozpracování v praxi bude ovšem podle našeho názoru dopad „reformy“ na přístup k romským dětem a jejich právo na nediskriminační způsob vzdělávání naprosto minimální. ERRC doporučuje ve své studii postup, který by měly vlády dodržet, aby se něco změnilo. Musí se proměnit několik navzájem provázaných oblastí – tedy nejen legislativa, ale i systém vzdělávání, školský systém, systém poraden, testování žáků, přístup jednotlivých cílových skupin, veřejné mínění, atd. Na tyto a další výzvy zatím vláda České republiky odpovídá – vedle nového legislativního rámce se všemi jeho odhalenými nedokonalostmi - stále spíše parciálně ve svém programově orientovaném dokumentu – *Koncepci*.

Systematická reforma by si ovšem vyžadovala zavedení širokého vějíře nástrojů, v čele s promyšlenými nástroji finančními. Ty by měly být namířeny nejen na romské děti, jejich rodiče a (romské) asistenty pedagogů, ale o dost aktivněji zejména na kraje, školské instituce a jejich personální složku, nad níž drží ochrannou ruku ministerstvo školství. V naší situaci je třeba vést diskusi o kreativních prostředcích, které by se daly pro změnu „zatuhlého“ systému využít a reálně prosadit. Stejně tak je potřeba pro nashromáždění většího objemu dat dlouhodobý monitoring a ze strany vlády podporovaný univerzitní výzkum a badatelské úsilí v této oblasti, které se ze strachu z mezinárodní kritiky nebudou vyhýbat vedle dalšího i zkoumání etnických aspektů problému.

Školský zákon nadějně vychází vstříc požadavkům jako je zrušení (názvu) zvláštních škol, automatické zařazení žáků se speciálními vzdělávacími potřebami do běžných škol, zřízení funkce asistentů pedagogů, kteří mají napomáhat integraci žáků se speciálními vzdělávacími potřebami apod. Ovšem vedle skutečnosti, že každé ustanovení zákona, který tuto problematiku upravuje, v sobě skrývá nějaké „ale“, zůstávají další oblasti, včetně osobního přístupu na krajských a místních úrovních, touto „radikální reformou speciálního školství“ nedotčeny.

Na základě výše uvedených faktů se proto domníváme, že se k dnešnímu dni v souvislosti se speciálním školstvím v ČR stále mnoho nezměnilo. K novému školskému zákonu sice už nechybí prováděcí předpisy, dá se však nadále předpokládat, že jediná činnost, která bude probíhat svižněji a bez problémů bude změna názvů škol, jak na oznamovacích tabulích, tak na faxovém papíru.

Na cestě k napodobení úspěšných modelů v zahraničí zůstává podle našeho názoru největším problémem fenomén „paternalistické instituce“ spojený s přístupem cca 240 ředitelů „zvláštních“ škol, ředitelů „běžných“ základních škol a odboru speciálního školství MŠMT. Rozhodující činitelé na ministerstvu školství tak mají logicky blíže i na základě letitých osobních kontaktů k vedení „zvláštních“ škol než k romským rodičům, dětem a jejich potřebám.

Kraje nebyly přímým předmětem našeho výzkumu a na něj navazujícího rozboru, ovšem jejich důležitost v praxi i díky novému školskému zákonu narůstá. Mohli jsme zaznamenat několik názorů v tom smyslu, že se zatím nejeví jako dostatečně finančními i lidskými zdroji vybavené a v některých regionech ani dostatečně odborně připravené subjekty na zavádění razantnějších systémových změn vedoucích k integraci právě v oblasti rovného zacházení při vzdělávání romských dětí. Vhodná by byla jejich aktivnější spolupráce a komunikace s nevládními organizacemi na místní úrovni, například při zpracovávání dlouhodobých záměrů rozvoje vzdělávací soustavy.⁴⁸ Stejně tak by měla probíhat pravidelná komunikace a předávání zkušeností z příkladů dobré praxe – inovativních a úspěšných přístupů k integraci romských dětí do „běžných“ základních škol – mezi jednotlivými kraji navzájem.

Širší zapojení rodičů – zástupců majority i minorit – do oblasti základního školství na místních úrovních mj. v podobě aktivnější participace ve školských radách a při schvalování školních vzdělávacích programů, je do budoucna správným krokem. Díky předsudkům na celospolečenské úrovni ovšem může přinést v některých místech a školách ještě větší napětí a odmítání integrace. Na druhé straně by takové zapojení mohlo být spojeno s tlakem na změny v celkovém přístupu v základním školství směrem k o něco větší individualizaci podle konkrétních potřeb a rozdílů v procesu učení u jednotlivých žáků, z kterého mohou těžit jak romské, tak neromské děti. Zvláštní dlouhodobé a pravidelné informační aktivity na místních úrovních by měly být zaměřeny na romské rodiče s důrazem na zdůraznění dlouhodobé hodnoty vzdělávání jejich dětí.

Teprve v budoucnu se ukáže, zda nový školský zákon nastartuje v oblasti speciálního školství opravdu koncepční změny. Záleží totiž nejen na dikci zákona, vydávání prováděcích předpisů v termínu, používání nediskriminačních metod při umísťování dětí v rámci systému základních škol či zřízení speciálních školních funkcí, ale především na přístupu lidí, kteří mají se speciálním školstvím co do činění. Změny, které by měly být provedeny, mohou pomoci nejen dětem se sociálním znevýhodněním, ale i občanům s handicapem obecně. Integrace těchto osob do většinové společnosti je znakem kulturní vyspělosti země. Považujeme za bezpodmínečně nutné klást silnější důraz na hodnotu lidské důstojnosti obecně (jak uvedeno již v textu výše, lidé jsou si podle čl. 1 naší Listiny rovni nejen v právech, ale právě i v důstojnosti), stejně jako na zásadu rovného zacházení a všem jednotlivcům ve společnosti pomáhat naplnit jejich potenciál a žít plnohodnotný život.

48 Podle § 185 odst. 4 školského zákona: „Krajské úřady zpracují dlouhodobé záměry vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v kraji podle tohoto zákona a předloží je ministerstvu k projednání do 31. března 2006.“

PODĚKOVÁNÍ

Tato zpráva je výsledkem práce Evropského centra pro práva Romů – *European Roma Rights Center (ERRC)*. Endre Sebök koordinoval výzkum a editoval studie z jednotlivých zemí. Konečnou verzi této zprávy napsala Savelina Danova/Russinova. Claude Cahn redigoval předchozí verzi zprávy. Dimitrina Petrova redigovala konečnou verzi a dala svolení k jejímu zveřejnění. Tato zpráva je založena na výzkumu a studiích z jednotlivých zemí, na kterých se podílely následující osoby: Angel Blagoev, Kalinka Nikolaeva a Orhan Tahir z romské nevládní organizace *Equal Access Foundation* se sídlem v Sofii provedli výzkum segregace Romů v ghetto školách v Bulharsku; Slavka Kukova z *Bulharského helsinského výboru* podala zprávu o zvláštních školách v Bulharsku; Emil Cohen z *Human Rights Project* napsal zprávu o stavu segregovaných škol v Bulharsku; Yveta Kenety z pražské romské nevládní organizace *Athinganoi* a David Benák z Rady vlády pro záležitosti romské komunity provedli výzkum v České republice; Kateřina Dobiášová z *Athinganoi* pomáhala při výzkumu v České republice; Erika Kurucz provedla výzkum v Maďarsku; Monica Vladulescu v Rumunsku; a Stefania Koskova z bratislavské nevládní organizace Nadácia Milana Šimečku se zabývala Slovenskem. Práce v terénu na Slovensku byla spolufinancována *Slovak Governance Institute*. Dále se na zprávě podíleli zaměstnanci, stážisti a dobrovolníci z *ERRC*: Ana Balogh, Anita Danka, Margaret Hagan, Rita Izsák, Mona Nicoara, Susana Ricea a Viktoria Veszelei. Krassimir Kanev, předseda *Bulharského helsinského výboru*, poskytl komentář ke statistickým údajům použitým v této zprávě.

ERRC by chtělo zvláště poděkovat následujícím Romům, kteří obětovali svůj čas a popsali problémy vztahující se ke vzdělávání Romů: Donka Panatyova z bulharské romské nevládní organizace *Drom*, Milan Nikolov a Andrei Illiev z romské nevládní organizace *Amal-R*. Řada romských úředníků a zaměstnanců místních správ se také významnou měrou podílela na shromažďování informací o lidských právech Romů: Natasha Assenova, poradce pro národnostní a demografické otázky v krajském úřadě v bulharském Pazardžiku, Antonín Lukáč, romský poradce na okresním úřadě v Kladně, Zlatuše Tomášová a Štefan Tomáš, romští poradci na okresním úřadě v Teplicích a Marta Pompová, romská poradkyně na okresním úřadě v Sokolově.

ERRC je vděčné British Foreign and Commonwealth Office za finanční podporu výzkumu i publikace této zprávy.

„...nosí zelené šaty,“ pronášel tichý, ale neobyčejně jasný hlas právě uprostřed věty, „a delty nosí khaki. Ne, nechci si hrát s deltami. A epsiloni jsou ještě horší. Jsou nejhloupější ze všech a neumějí ani číst a psát. Kromě toho se oblékají černě a to je ohavná barva. Jsem velice rád, že jsem beta!“ [...] „Alfa-děti nosí šedé šaty. Pracují mnohem více než my, protože jsou nesmírně chytré. Jsem opravdu velice rád, že jsem beta, protože nemusím tolik pracovat! A kromě toho, my bety jsme něco mnohem lepšího než gamy a delty. Gamy jsou hloupé. Všechny nosí zelené šaty a delty nosí khaki. Ne, nechci si hrát s deltami. A epsiloni jsou ještě horší. Jsou nejhloupější ze všech...“

Aldous Huxley, *Konec civilizace* (přel. Josef Kostohryz a Stanislav Berounský)

1. ÚVOD

Tato zpráva zkoumá způsoby, kterými jsou romským dětem prostřednictvím systému rasově podmíněné segregace upírána rovná práva a důstojnost v Bulharsku, České republice, Maďarsku, Rumunsku a Slovensku. Rasová segregace ve vzdělání za desetiletí, kdy v těchto zemích probíhala, způsobila Romům nenapravitelné škody: Romové byli vychováni se stigmatem méněcennosti, byl jim odepřen rovný přístup ke vzdělání i pracovnímu uplatnění a bylo jim zabráněno užívat výhod vzdělávání a života v multikulturní společnosti. Vytvoření segregovaných škol pro Romy proběhlo částečně jako důsledek celkové segregace obyvatelstva. Jindy k rasové segregaci vedlo fungování vzdělávacího systému v zemích, které vylučovaly Romy z důvodů jejich zvláštního jazyka a kultury. A konečně byla rasová segregace důsledkem vědomého úsilí škol a jiných úřadů oddělit romské děti od neromských dětí z důvodů sahajících od osobní zášti vůči Romům až k ústupkům tlaku neromské veřejnosti. Do dnešního dne vlády nedokázaly zavést opatření, jež by segregaci bránila. S výjimkou Maďarska, které v poslední době zavedlo opatření, která mají zabránit segregaci ve speciálních školách a vést k eliminaci některých forem segregace ve školách, žádná z dotčených vlád se nepokusila o žádný zásadní krok směrem k desegregaci vzdělávacího systému.

1.1. Souhrn výsledků výzkumu ERRC

Bulharsko

Podle bulharského Ministerstva školství a vědy je v Bulharsku 106 škol a předškolních zařízení, ve kterých romští žáci tvoří 100%. Většina těchto škol (dále nazývané ghetto školy) se nacházejí v segregovaných romských oblastech podobajících se ghettům nebo blízko nich. Podle odhadů expertů, zhruba 70% romských dětí ve školním věku se v současné době vzdělává v romských ghetto školách. Podle výsledků výzkumu z roku 2001 je v Bulharsku navíc přes 300 škol, ve kterých se procento romských žáků pohybuje mezi 50% a 100%. Na rozdíl od romských ghetto škol, které byly speciálně vytvořeny pro romské studenty, se stala řada škol, zejména vesnických základních škol, převážně romskými nebo zcela romskými díky demografickým změnám posledního desetiletí. Nicméně bez ohledu na to, jak tyto školy vznikly, jejich vzdělávací proces je na výrazně nižší úrovni ve srovnání se školami, ve kterých neromští žáci tvoří většinu. Podřadný stav vzdělávacího procesu je zvláště zřejmý v romských ghetto školách, které si za 50 let od svého vzniku získaly mimořádně špatnou pověst pro svou nízkou kvalitu. Ačkoliv se ghetto školy tvořené pouze romskými žáky řídí standardními osnovami a jsou formálně řazeny mezi běžné školy, materiální vybavení a kvalita výchovy je zřetelně horší než na ostatních běžných školách navštěvovaných především neromskými dětmi. Romské ghetto školy vytvořily za půlstoletí své existence od svého založení v padesátých letech obrovskou nerovnost v dosaženém vzdělání několika romských generací, čímž je odsoudily k postupnému vyloučení z většinové společnosti. V důsledku toho, jak ukazuje nedávná studie Světové banky, 13,3% Romů starších 15 let nemá žádné vzdělání, 76,4% dosáhla pouze základního vzdělání, 10% má středoškolské vzdělání a 0,2% má univerzitní nebo jiné vyšší vzdělání. Pro srovnání odpovídající údaje u stejné věkové skupiny etnických Bulharů jsou následující: 6,4% (bez vzdělání), 28,1% (pouze základní vzdělání), 45,5% (středoškolské vzdělání) a 20,1% (univerzitní vzdělání).¹

Další vážný problém, před kterým stojí romské děti v Bulharsku, je jejich zařazování do zvláštních škol pro děti s mentálním postižením.² Disproporční zastoupení Romů v těchto vzdělávacích institucích dosahuje podle neoficiálních odhadů 80-90% celkového počtu jejich žáků.

1 Viz Bulgaria. Poverty Assessment. Report No. 24516-BUL. Document of the World Bank. 29. října, 2002, tabulka 6.1, s. 106, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSCContentServer/WDSP/IB/2002/12/06/000094946_02112204044990/Rendered/PDF/multi0page.pdf.

2 Termín „zvláštní školy pro děti s mentálním postižením“ nebo jen „zvláštní školy“ se v této zprávě vztahuje ke zvláštním školám, které vzdělávají děti s lehkým až středním mentálním postižením podle klasifikace stupňů duševní zaostalosti Mezinárodní klasifikace nemocí.

Česká republika

Podle vlastních odhadů české vlády, „zhruba 75 procent romských dětí je přeřazeno nebo rovnou zapsáno do zvláštních škol.“³ V těchto školách romské děti probírají učivo, které nedosahuje úrovně běžných škol, a prakticky je jim upřena možnost pokračovat ve svém vzdělávání na většinových školách. Ačkoliv teoreticky existuje možnost přejít do většinové školy, ve skutečnosti je zařazení do zvláštní školy nezvratné s výjimkou několika málo případů. Příznačně čeští pedagogové stále používají inteligenční testy jako základní způsob hodnocení schopností dětí, a to přestože bylo dokázáno, že tento systém vede k nespolehlivým a rasově diskriminačním výsledkům; psychologické testy neberou v potaz jazykovou a kulturní diverzitu; vysoká míra libovůle v hodnocení těchto testů vede k ovlivnění rasovými a jinými irelevantními faktory. Navíc souhlas rodičů je často získáván pomocí různé míry nátlaku. Přestože vláda tento problém přiznává, její opatření dosud nevedla k žádné podstatné změně v umisťování romských dětí do zvláštních škol. Děti umístěné ve zvláštních školách nemají přístup k žádnému náhradnímu vzdělání na základě svého etnického původu.

Maďarsko

Segregace romských dětí v maďarském vzdělávacím systému je všudypřítomná. Celá škála mechanismů vede k různým formám segregace na různých úrovních vzdělávacího systému. Jako jinde ve střední a východní Evropě maďarský systém zvláštních škol pro děti s mentálním postižením sloužil po půlstoletí jako odkladiště pro romské děti, které běžné základní školy nechtěly nebo nebyly schopny vzdělávat. Oficiální statistiky z roku 1993 – z posledního roku, ve kterém stát shromažďoval data na etnickém základě – ukázaly, že téměř polovina žáků, kteří navštěvovali zvláštní školy pro děti s mentálním postižením, byli Romové. Následný výzkum naznačuje, že tendence disproportionálního zastoupení romských dětí přetrvávala i v dalších letech.

Jiné romské děti jsou segregovány ve zvláštních třídách v běžných základních školách. Rozšířená praxe segregace romských dětí v maďarských většinových školách je založena na vyhlášce Ministerstva školství z roku 1997 o vzdělávání národnostních a etnických menšin. Vyhláška se používá jako základ pro segregaci romských dětí v čistě romských „doháněcích“ třídách, které mají často nízkou úroveň a nabízejí horší vzdělávání v prostorově segregovaných oblastech. Většina romských dětí vzdělávaných v „doháněcích“ třídách není již znovu zapojena do většinového vzdělávacího procesu, ale místo toho končí své vzdělání v systému zvláštních škol často již v páté třídě. Většinově školy se také zbavují romských dětí tím, že vytvářejí nátlak na romské rodiče, aby svým dětem dali „status soukromého studenta“, který se ve skutečnosti používá k tomu, aby dítě bylo vyjmuté z povinné školní docházky a umožnilo se tak škole vyhnout se povinnosti vzdělávat romské děti odpovídajícím způsobem. Tisíce romských dětí

3 Viz Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/372/Add.1, 14. dubna, 2000. Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention. Fourth periodic report of States parties due in 2000. Addendum Česká republika, 26. listopadu 1999, odst. 134.

jsou také vzdělávány v segregovaných ghetto školách umístěných v romských osadách nebo v jejich okolí, kde se jen zřídka lze setkat s neromským žákem.

Rumunsko

Významná část romských dětí studuje v čistě romských ghetto školách, které se nacházejí v romských ghettech nebo v okresech s velkou romskou menšinou. Navíc vznikla řada de facto segregovaných škol v důsledku demografických procesů a odchodu neromských studentů ze škol, kde je vysoký počet romských studentů. Segregované romské školy nabízejí téměř vždy nižší standard vzdělání ve srovnání se školami, kde většinu tvoří neromští žáci. Materiální vybavení a kvalita učení na těchto školách je obvykle špatná, často však přímo žalostná.

Romské děti jsou také segregovány ve zvláštních třídách v rámci většinových škol, včetně tříd pro etnické menšiny a zvláštní třídy, které kopírují osnovy zvláštních škol pro děti s mentálním postižením. Ačkoliv zřizování tříd na etnickém základě v zájmu zajištění vzdělávání menšin neodporuje žádnému zákonu, v případě Romů tyto třídy vznikají jako důsledek rasové diskriminace. Neromští rodiče nutí školy, aby jejich děti oddělily od romských spolužáků, a školy jim vycházejí vstříc tím, že zřizují zvláštní třídy.

Diskriminace Romů v rumunském vzdělávacím systému vytvořila do očí bijící rozdíly v dosaženém vzdělání mezi Romy a většinovým obyvatelstvem. Nedávný výzkum ukázal, že romské děti ve srovnání s většinovým obyvatelstvem navštěvují čtyřikrát méně předškolní výchovu. Dále je školní docházka romských dětí o 25% menší (na základních školách) a o 30% menší (na středních školách) ve srovnání se jejich neromskými spolužáky. Navíc 80% dětí, které nechodí do žádné školy, jsou Romové.⁴ Tyto výsledky výzkumu jsou šokující, uvážíme-li, že téměř 40% dospělých Romů je údajně negramotných, což je trend, který v období transformace nezeslábl, ale zesílil.⁵

Slovensko

Nejvýraznějším rysem slovenského systému segregace romských dětí je segregace ve zvláštních školách pro děti s mentálním postižením. Různé zdroje naznačují, že romské děti tvoří v těchto školách mezi 80%-100%. Ve vědomí lidí jsou zvláštní školy natolik svázané s Romy, že se jim lidově říká „cikánské školy“. Intenzivní protiromský rasismus na Slovensku vede ke ghettizaci škol, které dříve měly smíšené žactvo. V důsledku odchodu neromských studentů z některých škol se v řadě škol zvýšil počet Romů, jejichž proporcionální poměr neodpovídá poměru romských žáků v ostatních školách stejné oblasti. Vytváření etnicky vyčištěných škol

4 MEC (Rumunské Ministerstvo školství a vědy), ISE (Institute for Education Sciences), ICCV (Institute for the Research of Life Quality), UNICEF, 'Participation to Education of Romani Children', Bukurešť, 2002, s. 8.

5 Ibid. s. 8.

probíhá bez povšimnutí úřadů a je dále zesilováno socio-demografickými procesy, které vedly ke snížení podílu neromského obyvatelstva venkovských oblastí východního Slovenska.

1.2. Povaha a struktura této studie

Tato zpráva je založena na terénním výzkumu ERRC v Bulharsku, České republice, Maďarsku, Rumunsku a Slovensku koncem roku 2002 a v průběhu roku 2003. V Bulharsku probíhal výzkum ERRC ve zvláštních školách ve spolupráci s *Bulharským helsinským výborem* (BHC) jako součást širšího výzkumu BHC o situaci dětí ve státních zařízeních. Společný tým ERRC a BHC navštívil 46 z celkového počtu 76 zvláštních škol v Bulharsku a zbývajících 28 škol navštívil BHC samostatně (Příloha 1). Navíc ERRC provedlo výzkum romských ghetto škol a jiných forem segregovaného vzdělávání Romů v následujících místech: ve velkoměstě Pazardjik (kraj Pazardjik), v menším městě Provadia (kraj Varna) a ve vesnici Bukovlak (kraj Pleven).⁶ Výzkum *Open Society Foundation* v Sofii v letech 2001 a 2002 zaznamenal podobný vzorec segregovaného vzdělávání Romů ve většině z 28 bulharských krajů (příloha 1).

V České republice se terénní výzkum ERRC soustředil na tři menší města Teplice (Ústecký kraj), Sokolov (Karlovarský kraj) a Kladno (Středočeský kraj), která se nacházejí v krajích s vysokým podílem romského obyvatelstva podle posledního českého sčítání lidu (příloha 2). Tým ERRC navštívil všechny zvláštní školy v dotyčných městech. Navíc ERRC od příslušných pedagogických institucí získalo informace o etnickém složení většiny běžných škol v těchto městech (příloha 2).

V Maďarsku ERRC provedlo výzkum ve městě Pécs (kraj Baranya), v menších městech Alsószolca (kraj Borsod-Abaúj-Zemplén), Komló (kraj Baranya), Nyíradony (kraj Hajdú Bihar) a Szentes (kraj Csongrád) a ve vesnicích Forró (kraj Pest), Gönc a Szomolya (kraj Borsod-Abaúj-Zemplén), v pěti různých krajích s vysokým podílem romského obyvatelstva podle posledního sčítání lidu. Navíc data o segregovaném vzdělávání poskytuje výzkum Delphoi Consulting z roku 1998 (Tabulka 3, 4).

V Rumunsku se výzkum prováděl ve velkoměstě Oradea (kraj Bihor); ve městech Hunedoara (kraj Hunedoara), Alexandria (kraj Teleorman) a Caracal (kraj Olt); v menších městech Zimnicea (kraj Teleorman), Somcuta Mare (kraj Maramure) a Gyra Văii (kraj Băcau); a ve vesnici Coroieni (kraj Maramure) v šesti rumunských krajích. Další data poskytla databáze vytvořená Ministerstvem školství a výzkumu, Institutu pedagogiky a Výzkumného ústavu kvality života z roku 1998 (příloha 3).

6 V Bulharsku existují podle administrativního rozdělení tyto správní celky: kraj (oblast) a město (obshtina). V České republice je největší administrativní celek kraj, poté okres a město/obec. Stejně správní rozdělení existuje i na Slovensku: kraj, okres a mesto. V Maďarsku jsou tyto správní celky: kraj (régió), oblast (megye) a obec (megyei jogú város, város, község). V Rumunsku jsou tyto správní celky: kraj (judete), město (oras) a obec (comune).

Na Slovensku výzkum ERRC proběhl v Košickém a Prešovském kraji, tj. v krajích s nejvyšším podílem romského obyvatelstva (tabulka 6). V těchto krajích se výzkum soustředil na 3 okresy Spišskou Novou Ves (Košický kraj), Prešov a Bardejov (oba Prešovský kraj). ERRC navštívilo všechny zvláštní školy ve zmíněných krajích (tabulky 7, 9 a 11). Navíc ERRC získalo informace o etnickém složení 10 běžných škol v každém z těchto okresů. Vybrané školy získaly neslavnou proslulost jako „cikánské školy“, tj. školy, které místní neromské obyvatelstvo považuje za špatné kvůli tomu, že v nich převládají romské děti anebo se nacházejí v blízkosti významných a rozsáhlých romských osad (tabulky 8, 10, 12).

Následující kapitola popisuje nejdůležitější mezinárodně-právní závazky týkající se práva na vzdělávání. Třetí kapitola této studie se skládá z údajů o vzdělávání romských dětí v dotčených pěti zemích. Čtvrtá kapitola se věnuje systémům zvláštních škol a faktorům, které vedou k disproporčně vysokému procentu romských dětí umístěných ve školách pro děti s mentálním postižením. Pátá kapitola se soustředí na segregaci romských dětí ve zvláštních třídách v běžných školách. Šestá kapitola se zabývá romskými ghettovými školami a diskriminací romských dětí, k níž dochází tím, že je jim bráněno navštěvovat běžné základní školy. Zprávu uzavírá doporučení, jak dosáhnout desegregace Romů ve vzdělání.

2. ZÁVAZKY SMLUVNÍCH STÁTŮ VYPLÝVAJÍCÍ Z MEZINÁRODNÍCH ÚMLUV O LIDSKÝCH PRÁVECH

Bulharsko, Česká republika, Maďarsko, Rumunsko a Slovensko jsou signatáři základních mezinárodních a evropských úmluv o lidských právech zakazujících rasovou diskriminaci i její obzvláště extrémní formu – rasovou segregaci – a zavazujících smluvní státy zajistit rovný přístup ke vzdělání pro každého. Ústavní zákony všech těchto zemí navíc výslovně zahrnují tyto mezinárodněprávní závazky do národního práva a zaručují jejich přednost před národním právem v případech, kdy si mezinárodní a národní právo odporují.⁷ Kandidátské státy EU jsou navíc povinné v rámci podmínek pro členství v EU respektovat lidská práva (jako součást politických kritérií stanovených Evropskou radou v Kodani⁸) a přijmout antidiskriminační aquis EU.

Rasová segregace Romů ve vzdělání, ať už záměrně vytvořená, nebo jako nechtěný důsledek jiných procesů, představuje porušení mezinárodních úmluv o lidských právech. Rasová segregace Romů ve vzdělání je obzvláště hrubá forma diskriminace, která odporuje celé řadě mezinárodních právních nástrojů v oblasti lidských práv: rasová segregace je jednoznačně zakázána Mezinárodní úmluvou o odstranění všech forem rasové diskriminace (ICERD); ICERD dále zakazuje rasovou diskriminaci ve vzdělávání; specifický zákaz rasové diskriminace ve vzdělávání obsahuje také Úmluva proti diskriminaci ve vzdělání UNESCO. Konečně mezinárodní právo zakazující nelidské a ponižující zacházení se také vztahuje na zákaz rasové diskriminace, která, jak potvrdily mezinárodní soudní orgány, může za určitých okolností představovat formu nelidského a ponižujícího zacházení. Smluvní státy těchto úmluv jsou povinny odstranit všechny formy segregace a jiných forem rasové diskriminace a jsou nabádány, aby zavedly pozitivní opatření ke zmírnění jejich důsledků.

2.1. Zákaz rasové segregace

Rasová segregace je mezinárodním právem jednoznačně zakázána. Mezinárodní úmluvou o odstranění všech forem rasové diskriminace (ICERD) stanoví v článku 3: „Smluvní státy zvláště odsuzují rasovou segregaci a apartheid a zavazují se na územích spadajících pod jejich pravomoc předcházet, zakázat a vymýtit všechny praktiky tohoto druhu.“⁹ Článek 2 ICERD, který popisuje povinnosti států, ukládá, že „každý smluvní stát zakáže a odstraní

7 Viz článek 5(4) bulharské ústavy; článek 10 české ústavy; článek 7(1) maďarské ústavy; článek 20 rumunské ústavy a článek 11 slovenské ústavy.

8 Bližší informace o přístupových kritériích EU stanovených Evropskou radou v Kodani viz: <http://europa.eu.int/comm/enlargement/intro/criteria.htm>.

9 ICERD také zahrnuje zvláštní zákaz rasové diskriminace ve vztahu k právu na vzdělání a školení (odstavec 5 (e) (i) (v)), zákaz rasové segregace v článku 3 je tedy pozoruhodný v tom, jak zdůrazňuje obzvláštní škodlivost vynucené

všemi vhodnými prostředky, včetně zákonodárných opatření, rasovou diskriminaci prováděnou kteroukoli osobou, skupinou nebo organizací“. (Článek 2(d), zdůrazněno ERRC) Normativní obsah článku 3 dále rozvedl Výbor pro odstranění rasové diskriminace OSN v obecném komentáři č. 19 k článku 3 „Rasová segregace a apartheid“, který uvádí:

- „1. Výbor pro odstranění rasové diskriminace OSN upozorňuje smluvní státy úmluvy na formulaci článku 3, ve kterém se státy zavazují předcházet, zakázat a vymýtit všechny praktiky rasové segregace a apartheidu na územích spadajících pod jejich pravomoc. Odkaz na apartheid mohl být adresován Jižní Africe, ale článek, tak jak byl přijat, zakazuje všechny formy rasové diskriminace ve všech zemích.
2. Výbor se domnívá, že povinnost vymýtit všechny praktiky tohoto druhu zahrnují povinnost vymýtit následky takových praktik prováděných nebo tolerovaných předchozími vládami státu nebo vnucených silami vně státu.
3. Výbor zaznamenal, že zatímco v některých zemích byly podmínky úplné nebo částečné rasové segregace vytvořeny vládní politikou, jinde podmínky částečné segregace mohly vzniknout jako nezamýšlený vedlejší produkt aktivit soukromých osob. V mnoha městech je rozdělení obyvatelstva ovlivněno rozdíly v příjmových skupinách, které je někdy kombinováno s rozdíly v rase, barvě, rodovém, národnostním nebo etnickém původu, v důsledku čehož mohou být obyvatelé stigmatizováni a jednotlivci trpět formu diskriminace, ve které jsou rasové důvody kombinované s jinými důvody.
4. Výbor tedy potvrzuje, že podmínky rasové segregace mohou také nastat bez jakékoliv iniciativy nebo přímého zapojení státních úřadů. Výbor vyzývá smluvní státy ke sledování všech trendů, které mohou vést k rasové segregaci, ke snaze o vymýcení všech jejich negativních důsledků a k popsání všech takových snah v jejich pravidelných zprávách.“¹⁰

Specifický zákaz rasové diskriminace ve vzdělání je také zakotven v Úmluvě proti diskriminaci ve vzdělání (CDE). Článek 1 (c) CDE zakazuje diskriminaci ve vzdělání, do jejíž definice zahrnuje „zřízení nebo provozování zvláštního vzdělávacího systému nebo institucí pro osoby nebo skupiny osob“.¹¹ Článek 1 (d) CDE dále zakazuje „omezovat jakoukoliv osobu nebo skupinu osob na vzdělání nižší úrovně“. Existence de facto segregovaných škol v romských ghettech, které poskytují vzdělání nižší úrovně, stejně jako převádění romských dětí do škol pro mentálně postižené, představuje tedy porušení CDE. V prvním případě nemůže být použita

rasové segregace. Tím, že zahrnuje zákaz rasové segregace ve zvláštním článku 3, ICERD zdůrazňuje obzvláště ponižující zacházení, kterému jsou vystaveny oběti rasové segregace.

10 Viz Office of the High Commissioner for Human Rights, „Racial segregation and apartheid (Art. 3): 18/08/95. CERD General recom. 19. (General Comments)“, na adrese: [http://193.194.138.190/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CERD+General+recom.+19.En?OpenDocument](http://193.194.138.190/tbs/doc.nsf/(symbol)/CERD+General+recom.+19.En?OpenDocument)).

11 Článek 2 CDE vyjímá ze zákazu rasové diskriminace některé formy odděleného vzdělávání: „Jestliže je povolena smluvním státem, následující situace nemají být považovány za vytvářející diskriminaci ve smyslu článku 1 této Úmluvy:

žádná z existujících výjimek: romské ghetto školy nejsou oddělené kvůli „náboženským nebo jazykovým důvodům“, ani nejsou soukromými školami nabízejícími služby nad a mimo ty nabízené v běžných státních školách. V případě škol pro děti s mentálním postižením se jedná o porušení CDE, pokud je zápis do těchto škol založen na etnickém původu.

2.2. Zákaz rasové diskriminace a požívání práva na vzdělání

Také řada mezinárodních úmluv zakazuje diskriminaci na základě rasy nebo etnickém původu v požívání základních lidských práv, včetně práva na vzdělání.

Článek 5 ICERD zavazuje smluvní státy zakázat a vymýtit diskriminaci a zajistit rovnost před zákonem v požívání práva na vzdělání. Rasová diskriminace podle definice v článku 1 ICERD zahrnuje „jakékoli rozlišování, vylučování, omezování nebo zvýhodňování založené na rase, barvě pleti, rodovém nebo národnostním nebo etnickém původu, jehož cílem nebo následkem je znemožnění nebo omezení uznání, užívání nebo uskutečňování lidských práv a základních svobod na základě rovnosti v politické, hospodářské, sociální, kulturní nebo v kterékoli jiné oblasti veřejného života.“ Zákaz přímé (cílené) i nepřímé (faktické) diskriminace je dále zdůrazněn Výborem pro odstranění rasové diskriminace, který vykládá ICERD v tom smyslu, že zahrnuje zákaz otevřené diskriminace i zákaz zdánlivě neutrálních kroků, které vedou k „neospravedlnitelně rozdílnému dopadu na určitou skupinu určenou rasou, barvou, rodovým, národním nebo etnickým původem.“¹² Přestože tedy národní zákony určitého státu mohou zakazovat rasovou diskriminaci anebo rasovou segregaci, tento stát se dopouští porušování ICERD, pokud důsledky implementace určitých zákonů nebo praktik odsuzují Romy k podřadnému vzdělání. V evropském právu je přímá a nepřímá diskriminace týkající se mj. užívání práva na vzdělání zakázána Směrnicí 2000/43/EC Evropské rady Evropské unie

- (a) Zřízení nebo provozování oddělených vzdělávacích systémů nebo institucí pro žáky obou pohlaví, pokud tyto systémy nebo instituce nabízejí ekvivalentní přístup ke vzdělání, zajišťují učitelský sbor s kvalifikací stejné úrovně stejně jako školní prostory a vybavení stejné kvality a nabízejí možnost navštěvovat stejné nebo ekvivalentní předměty;
- (b) Zřízení nebo provozování odděleného vzdělávacích systémů nebo institucí z náboženských nebo jazykových důvodů poskytující vzdělání, které odpovídá přání rodičů žáků nebo zákonných zástupců, pokud účast v těchto systémech nebo navštěvování těchto institucí je dobrovolná a pokud poskytnuté vzdělání vyhovuje úrovni, kterou stanoví nebo odsouhlasí kompetentní úřady, zejména pro vzdělání stejné úrovně;
- (c) Zřízení nebo provozování soukromých vzdělávacích institucí, pokud cílem takové instituce není zajistit vyloučení žádné skupiny, ale poskytnutí vzdělávacích možností přesahujících ty, které poskytují veřejné úřady, pokud tyto instituce jsou vedeny v souladu s tímto cílem a pokud poskytnuté vzdělání vyhovuje úrovni, kterou stanoví nebo odsouhlasí kompetentní úřady, zejména pro vzdělání stejné úrovně.“

12 Viz Office of the High Commissioner for Human Rights, Definition of discrimination (Art. 1, par.1): 22/03/93. CERD General recom. 14. (General Comments), na adrese: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CERD+General+recom.+14.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/CERD+General+recom.+14.En?OpenDocument).

(Směrnice o rasové rovnosti). Článek 1 směrnice zakazuje, „přímou a nepřímou diskriminaci na základě rasového nebo etnického původu“ včetně oblasti vzdělání, jak určuje článek 3(g).

Diskriminace v užívání práva na vzdělání na základě rasového anebo etnického původu je také zakázána řadou jiných mezinárodněprávních nástrojů, včetně článku 2(1) Úmluvy o právech dítěte; článku 2(2) Mezinárodního paktu o ekonomických, sociálních a kulturních právech (ICESCR); a článku 26 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech.

Komentář k článku 13 ICESCR Výboru pro ekonomické, sociální a kulturní práva OSN (CESCR) uvádí, že jednou ze součástí práva na vzdělání je požadavek, aby vzdělání bylo „přístupné všem, zvláště nejvíce zranitelným skupinám, de iure i de facto, bez diskriminace“.¹³ Zatímco mnohé součásti práva na vzdělání (stejně jako všechna práva v ICESCR) mají být zaváděny postupně, zákaz diskriminace vyžaduje plné a okamžité zavedení.¹⁴

Ostatní mezinárodní úmluvy o lidských právech obsahují obecné záruky rovné ochrany a zákazů diskriminace, které se vztahují stejnou měrou na vzdělání jako na ostatní oblasti činností smluvních států. Protokol č. 12 Evropské úmluvy o lidských právech (ECHR) ukládá v článku 1: „Užívání jakéhokoliv práva zakotveného v zákoně musí být zajištěno bez diskriminace na základě pohlaví, rasy, barvy, jazyka, náboženství, politických nebo jiných názorů, národnostního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní menšině, majetku, rodu nebo jiného statusu.“

2.3. Zákaz nelidského a ponižujícího zacházení

Evropská úmluva o lidských právech (ECHR) (článek 3), Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (ICCPR) (článek 7) a Úmluva o právech dítěte (CRC) (článek 37) obsahují zákaz „nelidského a ponižujícího zacházení“. Rasová diskriminace může zahrnovat nebo být sama o sobě za určitých podmínek formou ponižujícího zacházení, jak je definuje mezinárodní právo. Například ve zlomovém rozhodnutí Evropská komise pro lidská práva stanovila, že „diskriminace na základě rasy může za určitých podmínek sama o sobě představovat ponižující zacházení“ podle článku 3 ECHR.¹⁵

13 Viz Economic and Social Council. The right to education (Art.13): 08/12/99. (E/C.12/1999/10, CESCR General comment 13 para. 6 (b)), na adrese: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/E.C.12.1999.10,+CESCR+General+comment+13.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/E.C.12.1999.10,+CESCR+General+comment+13.En?OpenDocument).

14 Ibid., odst. 31.

15 Viz European Commission of Human Rights, East African Asians vs. UK 3 E.H.R.R. 76 (1981), odst. 196. V případě, ve kterém občané Spojeného království a kolonií asijského původu z východní Afriky napadli britskou imigrační legislativu, která zabraňovala vstupu do Spojeného království držitelům pasů Spojeného království asijského původu

2.4. Povinnost státu zajistit plnou a účinnou rovnost

Mezinárodní právo ukládá smluvním státům přijmout pozitivní kroky k zabránění a zmírnění diskriminace, včetně diskriminace ve vzdělávání.

Článek 4 ICERD stanoví, že: „Za rasovou diskriminaci nejsou považována zvláštní opatření, učiněná výhradně pro zajištění přiměřeného rozvoje některých rasových nebo etnických skupin nebo jednotlivců, kteří potřebují takovou ochranu, jež může být nezbytnou k tomu, aby jim zabezpečila rovné užívání nebo výkon lidských práv a základních svobod, pokud ovšem tato opatření nevedou k zachovávání rozdílných práv pro různé rasové skupiny a pokud nezůstanou v platnosti po dosažení cílů, pro které byla přijata.“

Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin ve svém článku 4(2) ukládá: „Strany se zavazují přijmout, kde je to nezbytné, odpovídající opatření k prosazování plné a účinné rovnosti příslušníků národnostních menšin a příslušníků většiny ve všech oblastech hospodářského, společenského, politického a kulturního života. V tomto ohledu berou náležitě v úvahu specifické podmínky příslušníků národnostních menšin.“ Dále článek 12 této úmluvy určuje, že smluvní státy mají „podporovat rovnost příležitostí přístupu příslušníků národnostních menšin ke vzdělání na všech úrovních.“ Přinejmenším z těchto závazků vyplývá, že smluvní státy musí přijmout jisté afirmativní kroky s cílem ukončit segregaci ve školách.

Konečně Směrnice o rasové rovnosti v článku 5 stanoví, že: „S ohledem na zajištění plné rovnosti v praxi princip rovného zacházení nesmí bránit žádné z členských zemí v provádění nebo zavádění specifických opatření s cílem zabránit nebo kompenzovat znevýhodnění vztahující se k rasovému nebo etnickému původu.“

žijícím ve východní Africe, Evropská komise pro lidská práva uvedla, že „vyčlenit veřejně určitou skupinu osob na základě rasy pro zvláštní zacházení může za jistých okolností představovat zvláštní formu útoku na lidskou důstojnost“ a že „rozdílné zacházení se skupinou osob na základě rasy může proto představovat ponižující zacházení, zatímco rozdílné zacházení na jiném základě by takovou otázku nenastolovalo.“ Štrasburské orgány potvrdily tento princip při několika příležitostech. (Viz European Commission of Human Rights, *East African Asians vs. UK* 3 E.H.R.R. 76 (1981), para. 207.) Viz také *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. UK*, Commission Report, 6 E.H.R.R. 28 (1983), odst. 113 (výslovně potvrzující „svůj názor v případě východoafrických Asijců, že vyčlenit veřejně určitou skupinu osob na základě rasy pro zvláštní zacházení může za jistých okolností představovat zvláštní formu útoku na lidskou důstojnost“); *Hilton v. UK*, No. 5613/72, Admissibility Decision of 5 March, 1976 (obvinění z rasové diskriminace ze strany vězeňských dozorců proti vězňům obrátilo pozornost k článku 3); *Glimmerveen & Hagenbeek v. Netherlands*, 4 E.H.R.R. 260 (1979), Admissibility Decision, para. 19 (připomínající rozhodnutí v případě východoafrických Asijců, že rasová diskriminace může představovat ponižující zacházení). Dále pak Evropský soudní dvůr přijal argumentaci Štrasburských orgánů: viz *Vivien Prais v. Council of the European Communities*, Case 130/75, Decision of the European Court of Justice, 27. října 1976, s. 7 (odkazující na případ východoafrických Asijců).

3. ÚDAJE O SEGREGACI ROMŮ VE VZDĚLÁVÁNÍ

Pro země, kterými se výzkum ERRC zabývá, úplné a přesné údaje o vzdělávání Romů neexistují. Obecně se v žádné z těchto zemí ve většině oblastí systematicky neshromažďují data podle etnických kritérií.¹⁶ Tento fakt velmi ztěžuje úkol zhodnotit status Romů ve vzdělávacím systému zmíněných zemí. Podobně politická opatření, založená na neexistujících nebo sporadických údajích, musejí zákonitě selhat. V případech, kdy statistické údaje o stavu vzdělávání Romů jsou k dispozici, je zřejmé, že skutečné počty Romů snižují. Následující údaje ERRC mají různorodý charakter, co se týče jejich zdrojů i rozsahu: některé údaje pocházejí z oficiálních statistických zdrojů a zakládají se na sebeidentifikaci Romů; jiná data pocházejí z institucí místní správy nebo ústřední vlády a jsou založena na identifikaci Romů ze strany učitelů a ředitelů škol; a konečně třetí typ údajů byl shromážděn badateli ERRC během jejich práce v terénu ve zmíněných pěti zemích. ERRC se nicméně domnívá, že navzdory všem těmto nedostatkům, dostupná data, které zde předkládá, poskytují pro jednotlivé země dostatečně jasný obraz o vzorcích segregace ve vzdělávání Romů.

¹⁶ Řada mezinárodních organizací podporuje sběr údajů tříděných podle etnických kritérií jako klíčový nástroj pro vytváření efektivní proti diskriminační politiky. Sběr těchto údajů není považován za ohrožení principu ochrany osobních dat. Proto doporučení Rady Evropské unie č. R(97) 18 týkající se ochrany osobních údajů sbíraných a zpracovávaných pro statistické účely rozlišuje mezi „osobními údaji“ osoby, která je nebo může být identifikována, a „anonymními“ údaji, kde tato identifikace není možná. Viz příloha doporučení č. R (97) 18,1. Definice na adrese: <http://cm.coe.int/ta/rec/1997/97r18.html>. Rada Evropské unie poznamenává, že „[statistické výsledky] nemají povahu osobních údajů, protože se nevztahují k fyzické osobě, která je nebo může být identifikována.“ Viz vysvětlující memorandum k doporučení č. R (97) 18 Rady Evropské unie členským státům týkající se ochrany osobních údajů sbíraných a zpracovávaných pro statistické účely přijaté komisí ministrů 30. září 1997 na 602. zasedání zástupců ministrů, na adrese: [http://cm.coe.int/ta/rec/1997/ExpRec\(97\)18.htm](http://cm.coe.int/ta/rec/1997/ExpRec(97)18.htm).

Výbor pro odstranění rasové diskriminace (CERD) OSN opakovaně vyzval členské státy, aby poskytly údaje roztríděné na základě etnických kritérií. Ve svém doporučení IV(1973) CERD vyzval „členské státy, aby se snažily zahrnout do svých pravidelných zpráv tam, kde je to relevantní, odpovídající údaje o demografickém složení svého obyvatelstva a to ve smyslu ustanovení článku 1 Úmluvy, tj., údaje o rase, barvě pleti, původu a národnostním nebo etnickém původu.“ Viz CERD, Obecné doporučení IV, Demografické složení obyvatelstva (Art. 9), (Osmá schůze, 1973), na adrese: <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/5786c74b85372739c12563ee003d8c89?OpenDocument>. Dále CERD ve svých Obecných zásadách týkajících se formy a obsahu zpráv podávaných státy podle článku 9, odst. 1 Úmluvy uvádí: „Údaje o etnickém složení země jsou obzvláště důležité v souvislosti s Mezinárodní úmlouvou o odstranění všech forem rasové diskriminace. Mnoho států se domnívá, že při sčítání obyvatelstva by neměly zdůrazňovat takové faktory jako je rasa, protože to zvýrazňuje rozdíly, které se snaží překonat. Jestliže má být pokrok v odstraňování diskriminace na základě rasy, barvy pleti, národnostního nebo etnického původu sledován, je potřeba mít nějaké ukazatele počtu osob, které mohou být znevýhodňovány na základě těchto charakteristik. Žádáme tedy státy, které ve svých sčítání lidu nesbírají takovéto údaje, aby poskytly údaje pocházející ze sociologických výzkumů o mateřském jazyce (jak ukládá odst. 1 HRI/CORE/1), jež dávají možnost určit etnické rozdíly, spolu s jakýmkoliv informacemi o rase, barvě pleti, národnostním a etnickém původu. V případě chybějících kvantitativních údajů by měly být odevzdány kvalitativní popisy etnických charakteristik obyvatelstva. Zbývající část této sekce by měla poskytnout specifické informace týkající se článků 2 až 7, v souladu s pořadím těchto článků a jejich odpovídajících ustanovení.“ Viz CERD/C/70/Rev.5, 5. prosince 2000, odst. 8.

Bulharsko

V Bulharsku žije – podle výsledků sčítání lidu z roku 2001–370 908 Romů, což představuje 4,7% obyvatelstva.¹⁷ Různé studie odhadují skutečný počet Romů na 600 000 až 800 000, neboli 8-10% obyvatelstva. Ve školním roce 2000-2001 se podle bulharského Ministerstva školství a vědy v bulharských státních školách učilo přibližně 106 200 romských žáků, což je zhruba 10,5% celkového počtu žáků v Bulharsku.¹⁸

Romští žáci navštěvovali ve školním roce 2000-2001 podle odhadů ze 70% školy, které se nacházejí v oblastech osídlených Romy a jejichž žactvo je zcela romské.¹⁹ Celkový počet škol a předškolních zařízení, ve kterých se počet romských žáků blíží 100%, se odhaduje na 106.²⁰ Dále je podle studie z roku 2001 v Bulharsku více než 332 škol, v nichž se počet romských dětí pohybuje mezi 50% a 100%²¹ (příloha 1).

Ve školním roce 2000-2001 fungovalo v Bulharsku 138 zvláštních škol pro děti s fyzickým nebo duševním postižením,²² 74 z nich byly školy pro děti s mentálním postižením (dále zvláštní školy). Ve školním roce 2001-2002 byl celkový počet dětí v zvláštních školách 9,348.²³ Oficiální údaje o etnickém složení žactva ve zvláštních školách nejsou k dispozici. Někteří ředitelé a učitelé, kterých se ERRC a BHC dotázaly, odhadovali počet romských dětí ve svých školách na 80-90% celkového počtu žáků. Tento odhad byl potvrzen empirickými údaji, které shromáždili badatelé ERRC a BHC ve 46 zvláštních školách (příloha 1). Většina dětí, se kterými badatelé hovořili, se považovaly za Romy. Často uváděli, že navštěvují zvláštní školu, protože jsou Romové. V oblastech s vysokým počtem Romů je podíl romských dětí ve zvláštních školách vyšší. Například podle ředitelky zvláštní školy ve městě Lom jsou děti ve škole z 80% Romové.²⁴ Tento fakt vysvětlila s odkazem na vysoký počet Romů žijících v Lomu a jeho okolí.

17 Viz Natsionalen statisticheski institut. Etnicheski sastav na naselenieto, na adrese: <http://www.nsi.bg/Census/Census-i.htm>.

18 Viz Nunev, Yosif. „Analiz na sastoianieto na uchilishtata, v koito se obuchavat romski detsa.“ In Strategii na obrazovatelna politika. Ministerstvo na obrazovanieto i naukata. Sofie, 2001. Údaje o etnickém původu žáků se zakládají na identifikaci ze strany ředitele školy a/nebo učitelů.

19 Ibid., s. 117.

20 Ibid., s. 143.

21 Viz Denkov, Dimitar, Elitsa Stanoeva, a Vasil Vidinski. Roma Schools in Bulgaria 2001. Open Society Foundation. Sofie, na adrese: <http://romaschools.osf.bg/en/index.html>.

22 Natsionalen Statisticheski Institut. Obrazovanieto v Republika Bulgaria za uchebnata 2000/2001. Sofie, 2001.

23 Údaje poskytl odbor pro intergraci dětí se zvláštními vzdělávacími potřebami na Ministerstvu školství a vědy během konference „Příprava specialistů na výchovu romských dětí v integrovaných školách v Bulharsku“, která se konala v Sofii 22-23. ledna.

24 Rozhovor ERRC/BHC s Dimitrinkou Ivanovou, 28. listopadu 2002, Lom.

Česká republika

Podle sčítání lidu z roku 2001 se 11 716 občanů označilo za příslušníka romské národnosti. Česká vláda nicméně odhaduje, že v České republice žije kolem 200 000 Romů.²⁵

Během svého výzkumu v roce 1999 v severomoravském městě Ostrava ERRC zjistilo, že ostravské romské děti jsou umístovány do zvláštních škol 27,9 krát častěji než neromské děti.²⁶ Ačkoliv Romové představují méně než 5% dětí školního věku v Ostravě, tvoří více jak 50% žactva ve zvláštních školách. V celostátním měřítku, jak uznává sama česká vláda, navštěvuje zvláštní školy zhruba 75% romských dětí.²⁷ Oficiální odhady za školní rok 2001-2002 uvádějí, že z 28 151 žáků zvláštních škol je 25 336 žáků romského původu.²⁸ Výzkum ERRC koncem roku 2002 ve třech českých městech – Kladně,²⁹ Teplicích³⁰ a Sokolově³¹ – potvrdil nezměněný stav ve vzorcích segregace Romů ve školách pro děti s mentálním postižením oproti původnímu výzkumu ERRC v roce 1999.³²

V Kladně jsou dvě zvláštní školy pro děti s mentálním postižením a jedna zvláštní škola pro děti s více vadami. Jak naznačují údaje v tabulce č. 1, romské děti představují 72% (183 Romů z celkem 253 dětí) z celkového počtu dětí ve zvláštních školách pro děti s mentálním postižením.

25 Viz Výbor pro odstranění rasové diskriminace CERD/C/419/Add.1 23. května, 2003. Reports submitted by states parties under Article 9 of the Convention. Fifth periodic report of States Parties due in 2002. Addendum Czech Republic, 20. prosince 2002, odst. 2.

26 Pro detailní popis segregace romských dětí ve zvláštních školách pro mentálně postižené v České republice viz zprávu ERRC „A Special Remedy: Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic“, Country Reports Series No. 8, červen 1999, na adrese: <http://errc.org/publications/indices/czechrepublic.shtml>.

27 Viz Výbor pro odstranění rasové diskriminace, CERD/C/372/Add.1, 14. dubna, 2000. Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention. Fourth periodic report of States parties due in 2000. Addendum Czech Republic, 26. listopadu 1999, odst. 134.

28 Ústav pro informace ve vzdělávání, Statistická ročenka školství, 2001/2002. Údaj je převzat z tabulky na s. C-43, C3.3.

29 Kladno má 71 778 obyvatel, z nichž se 456 hlásí k romské národnosti podle sčítání lidu v roce 2001. Podle odhadu romského poradce Antonína Lukáče v Kladně žije 3 500 až 4 000 Romů. Rozhovor ERRC s Anotním Lukáčem, romským poradcem na okresním úřadě v Kladně, 4. listopadu 2002, Kladno.

30 Teplice mají 51 437 obyvatel, z nichž se 151 oficiálně hlásí k romské národnosti. Podle odhadu Zlatuše Tomášové v Teplicích žije zhruba 8 000 Romů. Rozhovor ERRC se Zlatuší Tomášovou, romskou poradkyní na okresním úřadě v Teplicích, 5. října 2002, Teplice.

31 Sokolov má 25 240 obyvatel, z nichž se 301 hlásí k romské národnosti podle sčítání lidu z roku 2001. Podle odhadů počet Romů zde je zhruba 6 000.

32 Údaje o počtu romských dětí ve zvláštních školách poskytl ředitel škol a jiní úředníci a zakládá se na jejich identifikaci romských dětí.

Tabulka č.1: Zvláštní školy v Kladně

Škola	Počet dětí 2002/2003	Počet romských dětí
Zvláštní škola T.G.Masaryka ³³	141	123
Zvláštní škola Pařížská ³⁴	112	60
Zvláštní škola pro děti s více vadami Pařížská ³⁵	75	5

Dále podle odhadů, které pro ERRC provedli ředitelé 15 kladenských základních škol a místní romští aktivisté (příloha 2), ve školním roce 2002-2003 bylo mezi žáky běžných základních škol v Kladně 212 Romů, tj. 3,2%. Odhadovaný podíl romského obyvatelstva v Kladně je přes 5%.

V Teplicích jsou tři zvláštní školy, dvě z nich soukromé. Romští žáci tvoří přibližně 63% žactva těchto zvláštních škol (tabulka č. 2) a soustředí se především ve státní zvláštní škole, která je z 80% romská.

Tabulka č. 2: Zvláštní školy v Teplicích

Škola	Celkový počet dětí	Počet romských dětí
Zvláštní škola U Červeného kostela ³⁶	250	200
Soukromá zvláštní škola Krušnohorská ³⁷	62	6
Soukromá zvláštní škola U Nových lázní ³⁸	25	6

Podle informací, které poskytli ředitelé škol, 224 žáků, tj. 4% celkového počtu dětí navštěvujících běžné základní školy, bylo Romů (příloha 2). Tento odhad nicméně zahrnuje také romské žáky, kteří navštěvují zvláštní třídy na běžných základních školách.

33 Údaje poskytla Blanka Voráčková, ředitelka školy, Kladno.

34 Údaje poskytl Antonín Lukáč, romský poradce, okresní úřad, Kladno.

35 Údaje poskytli ERRC školní úředníci v dotazníku. Nízký počet Romů v této škole odpovídá celkovému způsobu, jakým jsou Romové segregováni v systému zvláštních škol, neboť jsou umísťováni převážně do škol pro děti s mentálním postižením. Speciální školy pro děti s vážnějším mentálním postižením nebo pro děti s jinými formami postižení inklinují k přijímání dětí, které skutečně odpovídají profilu školy.

36 Údaje poskytl Štefan Tomáš, asistent učitele, zvláštní škola U Červeného kostela, 5. října 2002, Teplice.

37 Údaje poskytl ředitel školy v dotazníku zaslaném ERRC.

38 Údaje poskytl ředitel školy v dotazníku zaslaném ERRC.

V Sokolově je jedna zvláštní škola. Podle neoficiálních údajů navštěvovalo ve školním roce 2002-2003 tuto zvláštní školu 115 dětí, z nichž bylo podle odhadu 96 Romů, tj. 83% procent všech žáků.

Dále je v Sokolově 8 běžných základních škol. Odhady získané od krajského úřadu v Karlových Varech a romských aktivistů uvádějí, že z něco málo více než 3 tisíc žáků základních škol v Sokolově ve školním roce 2002-2003 bylo méně než 300 Romů (příloha 2). Podle romského poradce zodpovědného za Sokolov má jedna ze základních škol – Becká – vysoký podíl romských žáků.³⁹ Tato škola má také vysoký počet zvláštních tříd. Škola neposkytla ERRC údaje o počtu žáků v těchto třídách nebo o jejich etnickém složení.

Maďarsko

Podle sčítání lidu v roce 2001 se 190 046 lidí označilo za příslušníka romské národnosti, tj. přibližně 1,8% obyvatelstva.⁴⁰ Odhady hovoří o počtu Romů v rozmezí 550 000 až 600 000 neboli 5,3-5,8% obyvatelstva.

Poslední údaje o stavu vzdělávání romských dětí v Maďarsku shromáždilo Ministerstvo školství ve školním roce 1992-1993. Poté, co vstoupil v platnost zákon o ochraně osobních údajů, oficiální statistiky přestaly evidovat etnickou skladbu žáků na maďarských školách. Řada studií o Romech v maďarském vzdělávacím systému vypracovaných po roce 1993 se opírá o odhady.

Podle výzkumu provedeném Delphoi Consulting ve školním roce 1998-1999 bylo v Maďarsku 986 základních škol (28,7% všech škol), v nichž počet romských studentů přesáhl 8,5%. Přibližně ve třetině z těchto škol (361) byl proveden bližší výzkum.⁴¹ Výsledky výzkumu ukázaly, že za šestileté období mezi lety 1992 až 1998 se poměr romských žáků ve školách s nízkým procentem romských dětí snížil, zatímco poměr romských dětí ve školách s vysokým procentem romských dětí se zvýšil.⁴²

Podle výzkumu Delphoi více než čtvrtina škol se značným podílem romských dětí (nad 8,5%) se nachází v malých obcích s méně než tisícem obyvatel, zatímco kolem 20% těchto škol se nachází ve městech s více jak 10 000 obyvateli.⁴³ Co se týče velikosti škol výzkum zjistil, že

39 Rozhovor ERRC s Martou Pomповou, romským poradcem, členem Rady vlády pro otázky romské komunity 10. března 2003, Sokolov.

40 Népszámlálás 2001, Központi statisztikai hivatal, 2002, s. 9-10.

41 Viz Babusik, Ferenc. Survey of Elementary Schools Educating Romani Children. Delphoi Consulting, 2000, na adrese: <http://www.delphoi.hu/aktual.htm>.

42 Ibid., s. 6.

43 Ibid., s. 7.

většina romských dětí navštěvuje relativně malé školy se 120 až 200 žáky.⁴⁴ Tyto malé školy se nacházejí v menších městech a vesnicích. Výzkum dospívá k hypotéze založené také na předchozích studiích, že školy s menším počtem žáků jsou obvykle umístěny na předměstích protože nejsou považovány za prestižní.⁴⁵ Je z toho tedy možné odvodit, tvrdí Delphoi, že většina romských dětí navštěvuje školy na předměstích velkých měst, v malých městech a na vesnicích.

Studie se dále zabývala podílem romských žáků v programech zvláštního vzdělávání. Prokázalo se, že čím vyšší podíl romských žáků ve škole, tím větší pravděpodobnost, že daná škola zavede program zvláštního vzdělávání.⁴⁶ Z celkového množství škol, ve kterých probíhal program zvláštní výchovy, tvořily 23,2% školy, kde podíl romských dětí činil 15% až 25%; ve 31% těchto škol byl podíl romských žáků mezi 25% až 40% a ve 36,6% těchto škol podíl romských žáků přesáhl 40%.⁴⁷ Dále výzkum prokázal, že čím je vyšší podíl romských dětí ve škole, tím více romských dětí se účastní zvláštního vyučování. Romští žáci představují většinu žáků v programech zvláštního vzdělávání. Jak ukazuje tabulka č. 3, ve všech typech škol bez ohledu na jejich velikost a počet romských žáků v nich, romské děti tvoří více jak 50% všech žáků v programech zvláštního vzdělávání. Ve školách, kde je počet romských dětí vyšší než 25%, poměr romských dětí ve zvláštním vyučování přesahuje 77%.

Tabulka č.3: Velikost školy a koncentrace romských dětí ve zvláštním školství I

Velikost školy	Podíl romských dětí ve škole				
	0-9.99	10-14.99	15-24.99	25-39.99	40-100
	Podíl romských dětí ve zvláštním školství vůči celkovému počtu všech dětí ve zvláštním školství				
Méně než 120 žáků	83.3		85.7	100.0	92.6
121-200 žáků	27.8	72.7	86.5	77.0	83.5
201-320 žáků	87.0	50.0	62.5	82.1	94.6
Více jak 320 žáků	35.1	60.6	69.4	79.9	95.9

Se zvyšujícím se podílem romských dětí ve škole se navíc zvyšuje i podíl těch romských dětí, které jsou zapojeny do programu zvláštního vzdělávání. Bylo dokázáno, že více než 80% všech romských dětí, které jsou zapojeny do programu zvláštního vzdělávání, navštěvuje školy, ve kterých Romové tvoří více než 25% žactva (tabulka č. 4).

⁴⁴ Ibid., s. 12.

⁴⁵ Ibid., s. 8.

⁴⁶ Ibid., s. 17.

⁴⁷ Ibid., s. 15.

Tabulka č.4: Velikost školy a koncentrace romských dětí ve zvláštním školství II

Velikost školy	Podíl romských dětí ve škole				
	0-9.99	10-14.99	15-24.99	25-39.99	40-100
	Podíl romských dětí ve zvláštním školství vůči celkovému počtu všech romských dětí v základních školách				
Méně než 120 žáků	1.1	0	0	0	2.4
121-200 žáků	0.3	0.3	2.8	6.1	23.8
201-320 žáků	1.4	0	3.1	10	15.8
Více než 321 žáků	0	0.6	6.4	19	4.8
Celkem	2.7	0.9	12.3	35.1	46.8

Studie maďarského Ústavu pro pedagogický výzkum z roku 1991 zkoumala 192 maďarských základních škol, ve kterých v průměru 40% žactva byli Romové.⁴⁸ V těchto zkoumaných školách badatelé našli 157 tříd pouze s neromskými žáky a 311 tříd pouze s romskými žáky. To znamená, že 15,7% romských studentů navštěvovalo čistě romské třídy. Odhady založené na této studii se domnívají, že na celostátní úrovni 10% romských žáků navštěvuje čistě romské třídy a dalších 6 až 7% navštěvuje třídy, ve kterých romské děti tvoří většinu. Navíc studie ukazuje, že ve školách, kde podíl romských dětí přesahuje 40%, je téměř každá šestá třída (17,2%) čistě romská.⁴⁹ Na základě extrapolace z této studie badatelé odhadli, že v Maďarsku existuje přibližně 700 čistě romských tříd.⁵⁰ Tento dobře dokumentovaný fenomén čistě romských tříd ukazuje, že někde mezi 6 až 8 tisíci romských žáků se vzdělává v běžných školách v naprosto segregovaném prostředí.

Rumunsko

Podle sčítání lidu v Rumunsku v roce 2001 se 533 250 lidí přihlásilo k romské národnosti, tj. zhruba 2,5% obyvatelstva.⁵¹ Odhady uvádějí počet Romů v rozmezí mezi 1 800 000 a 2 500 000, tj. 8,4-11,7% celkového počtu obyvatel.

Podle údajů poskytnutých ERRC rumunským Ministerstvem školství a výzkumu představovali romští žáci ve školním roce 2002-2003 4,2% všech žáků v zemi.⁵² Data poskytnutá ministerstvem

48 Viz Havas, Gábor, István Kemény, Ilona Liskó. Cigány gyerekek az általános iskolában. Oktatáskutató Intézet. Budapešť, 2001.

49 Ibid.

50 Úředníci maďarského Ministerstva školství, včetně ministra Balinta Magyara, v posledních měsících opakovaně odkazovali na tento údaj.

51 Rumunský statistický úřad na adrese: <http://www.recensamant.ro>.

52 Dopis Ministerstva školství, č. 9213/F, datován 16. června 2003, uložen v ERRC.

školství ukazují trvale snižující se trend počtu romských žáků po absolvování základních ročníků. Zatímco podíl romských žáků v předškolním vzdělávání byl 3,15% všech žáků, v 1-4. ročníku byl jejich podíl 7,61%; v 5-8.ročníku byl jejich podíl 4,51% a v 9-13. ročníku 1,04%.

Podle databáze vytvořené v roce 1998 Ministerstvem školství a výzkumu (MER), Institutem pedagogiky (IES) a bukurešťským Výzkumným ústavem kvality života (RIQL), 87% vesnických škol zahrnutých v průzkumu mělo méně než 50% Romů mezi svým žactvem; 6,4% z nich mělo romskou většinu (Romové tvořili více jak 50%) a v 5,8% škol Romové převládali (Romové tvořili více jak 70%). Počet romských dětí, které navštěvovaly školy, ve kterých bylo žactvo z více než 50% tvořeno Romy, byl 38 334, tj. 12,2% z celkového počtu romských dětí ve všech zkoumaných školách.⁵³ Podle stejné databáze (příloha 3) v 39 ze 40 rumunských krajů tvořily školy, ve kterých bylo více jak 50% romských dětí, 1,5 až 33,3% všech škol v daném kraji. Školy s více jak 70% romských dětí tvořily 1,1 až 16,9% všech škol v 35 rumunských krajích.⁵⁴

Slovensko

Podle sčítání lidu v roce 2001 se na Slovensku 89 920 lidí označilo za příslušníky romské národnosti, tj. 1,7% celého obyvatelstva.⁵⁵ Realistické odhady počtu slovenských Romů uvádějí počet v rozmezí od 480 000 do 520 000, tj. 8,9-9,6% celého obyvatelstva.

Podle údajů Ústavu informací a prognóz školstva, mládeže a tělovýchovy z roku 1990 založených na identifikaci Romů ze strany ředitelů škol a učitelů 21,4% všech romských žáků navštěvovalo školy pro děti s mentálním postižením. Romové v těchto zvláštních školách tvořili 65,2% žactva (tabulka č. 5).⁵⁶

53 Surdu, Mihai. „The Quality of Education in Romanian Schools with High Percentages of Romani Pupils.“ In Roma Rights 3-4, 2002, na adrese: http://www.errc.org/tr_nr3-4_2002/noteb1.shtml.

54 Ministerstvo školství a výzkumu, Institut pedagogiky, Výzkumný ústav kvality života, UNICEF. The Participation to Education of Roma Children. Problems, Solutions, Actors. Bukurešť, 2002.

55 Slovenský statistický úrad na adrese: <http://www.statistics.sk/webdata/english/census2001/tab/tab3a.htm>.

56 Ústav informací a prognóz školstva, mládeže a tělovýchovy. Separát statistickéj ročenky školstva 1990. Bratislava, 1990, s. 19 a s. 39. Rok 1990 byl poslední, kdy vláda zjišťovala data o etnicitě jinak, než na základě sebeidentifikace.

Tabulka č. 5: Neúměrný podíl Romů v zvláštních školách na Slovensku I

1990	Celkový počet dětí	Děti romského původu
Základní školy ⁵⁷	720 326	42 727
Zvláštní základní školy ⁵⁸	23 504	11 801
Zvláštní školy pro děti s mentálním postižením	17 901	11 682

Data o vzdělávání na Slovensku tříděná podle etnické příslušnosti v publikaci slovenského Ústavu informací a prognóz školstva (ÚIPŠ) z roku 2001 jsou založena na sebeidentifikaci Romů.⁵⁹ Podle této studie studovalo ve školním roce 2000-2001 celkem 4 448 Romů. Tyto data ÚIPŠ nicméně hrubě podhodnocují počty Romů v základních a zvláštních školách, jak dokazuje jiná studie provedená Metodickým centrem v Prešově. Tato studie se zakládá na identifikaci romských dětí ze strany ředitelů škol a zjistila, že počet romských dětí ve slovenském vzdělávacím systému ve školním roce 2000-2001 byl 47 701, tj. přibližně 8,28% všech žáků.

Přestože se studie ÚIPŠ zakládá na podhodnocených údajích o počtu romských dětí, její výsledky dokazují zásadní nepoměr v počtu romských dětí ve zvláštních školách v porovnání s počtem dětí z jiných etnických skupin (příloha 4). Podle těchto údajů 38,4% romských žáků navštěvuje zvláštní školy. Oproti tomu tento podíl u dětí pocházejících ze slovenské většiny činí 2,5% a u dětí z maďarské menšiny 2,9%.⁶⁰ V Prešovském kraji, který podle sčítání lidu z roku 2001 má největší romskou komunitu, je tento nepoměr ještě zřetelnější: romské děti ve zvláštních školách představují 48,7% celkového počtu romských dětí školního věku v kraji. Tento podíl u dětí ze slovenské většiny v kraji tvoří 2,5%.⁶¹

Jak ukazuje tabulka č. 6, ačkoliv v mnoha krajích je podíl Romů v obyvatelstvu nižší než jedno procento, podíl romských žáků v zvláštních školách několikanásobně převyšuje podíl romských obyvatel v daném kraji. Například v Nitranském kraji je podíl romských studentů ve zvláštních školách dvanáctkrát vyšší než podíl romského obyvatelstva v kraji; v Prešově je to desetkrát více; v Trnavě patnáctkrát více. V celostátním měřítku je podle oficiálních vládních údajů podíl romských studentů ve zvláštních školách přibližně devětkrát vyšší než podíl Romů v obyvatelstvu.

57 Termín „základní škola/vzdělání“ v této zprávě odkazuje na vzdělání od 1. do 8. třídy; „první stupeň“ odkazuje na vzdělání od 1. do 4. třídy; „střední vzdělání/škola“ odkazuje na vzdělání od 8. třídy výše.

58 Obecná kategorie „zvláštní školy“ zahrnuje jak školy pro děti s tělesným postižením, tak i děti s mentálním postižením.

59 Ústav informací a prognóz školstva. Separát štatistickej ročenky školstva SR 2001. Bratislava, 2001.

60 Ibid.

61 Ibid.

Tabulka č. 6: Neúměrný podíl Romů v zvláštních školách na Slovensku II⁶²

Kraj	Počet obyvatel	Počet obyvatel romské národnosti	Podíl obyvatel romské národnosti v %	Počet romských dětí v běžných školách	Celkový počet dětí ve zvláštních školách	Počet romských dětí ve zvláštních školách	Podíl romských dětí ve zvláštních školách vůči celkovému počtu dětí ve zvláštních školách v %
Bratislava	599,015	755	0.1	3	1,008	14	1.4
Trnava	551,003	3,163	0.6	216	1,680	155	9.2
Trenčín	605,582	1,547	0.3	92	1,055	0	0
Nitra	713,422	4,741	0.7	254	1,728	152	8.7
Žilina	692,332	2,795	0.4	51	1,330	8	0.6
Banská Bystrica	662,121	15,463	2.3	538	2,584	191	7.4
Prešov	789,968	31,653	4	1,978	4,412	1,892	42.8
Košice	766,012	29,803	3.9	1,316	4,784	363	7.6
Slovenská republika	5,379,455	89,920	1.7	4,448	18,581	2,775	15

Na podzim 2002 ERRC provedl výzkum ve třech slovenských okresech. Výzkum prokázal mnohem vyšší podíl romských dětí ve zvláštních školách, než tvrdily oficiální údaje.

V okrese Spišská Nová Ves v kraji Košice je sedm zvláštních základních škol pro děti s mentálním postižením. Dvě z nich – škola Spišská Nová Ves a Krompachy – se nacházejí ve městech, zbytek jsou vesnické školy. Z 985⁶³ žáků navštěvujících všech sedm zvláštních základních škol v okrese Spišská Nová Ves alespoň 813, tj. 82,5% všech žáků, byli v roce 2002-2003 Romové (tabulka č. 7). V šesti zvláštních školách v okrese Spišská Nová Ves, ve kterých bylo možné získat data o etnickém složení, bylo z celkového počtu 822 žáků 813 Romů. To znamená že téměř 99% všech žáků byli Romové.

62 Údaje v této tabulce vycházejí z dat Štatistického úradu Slovenskej republiky, přístupných na adrese <http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/tab/tab3a.htm> a z dat Ústavu informácií a prognóz školstva, Separát štatistickej ročenky školstva SR 2001, Bratislava 2001. Procenta jsou vypočtena ERRC.

63 Ředitel zvláštní základní školy ve Spišské Nové Vsi odmítl poskytnout ERRC údaje o etnickém původu žáku školy.

Tabulka č.7: Romové ve zvláštních školách v Spišské Nové Vsi

Škola	Celkem	Romové	Romové v %
Zvláštní základní škola Letanovce	153	153	100
Zvláštní základní škola Hrabušice	84	84	100
Zvláštní základní škola Krompachy	154	152	98.7
Zvláštní základní škola Markušovce	120	120	100
Zvláštní základní škola Rudany	199	198	99.4
Zvláštní internátní škola Spišské Vlasy	112	106	94.6
Zvláštní základní škola Spišská Nová Ves	163	neuveдено	
Celkem	985	813	82.5

Ve Spišské Nové Vsi ERRC získalo informace o etnickém složení deseti běžných základních škol z celkového počtu 33 škol v celém okrese. Ve čtyřech z nich Romové tvořili více jak 50% žáků. V ostatních 6 školách romští studenti představovali 13,9%, 15,8%, 32%, 37,9%, 40% a 47,7% z celkového počtu žáků (tabulka č. 8).

Tabulka č.8: Romové v základních školách ve Spišské Nové Vsi

Základní školy v okrese Spišská Nová Ves	Celkem	Romové	Romové v %
Základní škola Letanovce	285	92	32
Základní škola Markusovce	430	255	59.2
Základní škola Spišský Hrusov	234	37	15.8
Základní škola Rudany	395	158	40
Základní škola Smizany	907	344	37.9
Základní škola Bystrany	530	494	93.2
Základní škola Spišské Vlasy	182	182	100
Základní škola Krompachy, Ulice SNP	149	148	99.3
Základní škola Hrabušice	402	192	47.7
Základní škola Spišská Nová Ves, Lipová ul.	574	80	13.9
Celkem	4,088	1,982	48.4

V okrese Prešov v Prešovském kraji je 5 zvláštních základních škol pro duševně postižené. Z 694 žáků navštěvujících ve školním roce 2002-2003 tyto zvláštní základní školy alespoň 494, tj. 71% celkového počtu žactva, byli Romové. Opět pro jednu školu údaje o etnickém složení nebyly k dispozici (zvláštní internátní škola v Prešově). Jestliže zvláštní internátní školu v Prešově

vyjmeme z celkového počtu, pak z celkového počtu 591 žáků navštěvujících školy pro mírně duševně postižené v okrese Prešov v roce 2002-2003, bylo 494 neboli 84% Romu (tabulka č. 9).

Tabulka č. 9: Romové v zvláštních školách v okrese Prešov

Název školy	Celkem	Romové	Romové v %
Zvláštní základní škola Prešov	200	104	52
Zvláštní základní škola Chminianské Jakubovany	290	290	100
Zvláštní základní škola Rokycany	24	23	95.8
Zvláštní základní škola Malý Slivník	77	77	100
Zvláštní internátní škola Prešov	103	N/A	
Celkem	694	494	

Tabulka č. 10: Romové v základních školách v okrese Prešov

Základní školy v okrese Prešov	Celkem	Romové	Romové v %
Základní škola Žehna	68	68	100
Základní škola Hermanovce	238	90 ⁶⁴	37.8
Základní škola Mirkovce	93	93	100
Základní škola Varhanovce	60	60	100
Základní škola Svinia	333	213 ⁶⁵	63.9
Základní škola Drienov	228	42	18.4
Základní škola Petrovany	250	58	23.2
Základní škola Kendice	225	93 ⁶⁶	41.3
Základní škola Lemesany	345	79	22.8
Základní škola Chminianska Nova Ves	445	95 ⁶⁷	21.3
Celkem	2,285	891	38.9

V okrese Prešov ERRC navštívilo deset běžných základních škol z celkového počtu 75 škol v okrese (tabulka č. 10). Ve třech z nich Romové tvořili 100% žactva; v jedné 63,9% žactva; ve

64 Zvláštní třídy pro romské děti.

65 Zvláštní třídy pro romské děti.

66 Zvláštní třídy pro romské děti.

67 Zvláštní třídy pro romské děti.

zbývajících 6 školách představovali Romové mezi 18,4% a 41,3% žactva. Ve třech školách, ve kterých tvořili Romové méně než 100%, fungovaly zvláštní třídy pro romské žáky.

V okrese Bardejov v prešovském kraji jsou dvě zvláštní základní školy pro duševně postižené a ve dvou školách jsou zvláštní třídy. Z celkového počtu 253 žáků navštěvujících zvláštní základní školy pro duševně postižené v okrese Bardejov, 205, tj. 81% všech studentů byli ve školním roce 2002-2003 Romové (tabulka č. 11).

Tabulka č. 11: Romové ve zvláštních školách v okrese Bardejov

Název školy	Celkem	Romové	Romové v %
Zvláštní základní škola Bardejov	129	82	63.5
Zvláštní třídy v Raslavicích	31	31	100
Zvláštní třídy v Malcově	26	26	100
Zvláštní základní škola Zborov	67	66	98.5
Celkem	253	205	81

ERRC také navštívil 10 běžných základních škol v okrese Bardejov z celkového počtu 63 škol na okrese. Průzkum ERRC ukázal, že romské děti tvořily 100% studentů ve 2 školách a v dalších 5 školách podíl Romů byl vyšší než 50%. Ve zbývajících třech školách podíl romských žáků činil 4,7%, 17% a 29,6% (tabulka č. 12).

Tabulka 12: Romové v základních školách v okrese Bardejov

Základní školy v okrese Bardejov	Celkem	Romové	Romové v %
Základní škola Zborov	377	200	53
Základní škola Bardejov	847	144	17
Základní škola Raslavice	525	25	4.7
Základní škola Gaboltov	279	147	52.6
Základní škola Malcov	429	127	29.6
Základní škola Cígeka	33	33	100
Základní škola Lenártov	61	43	70.4
Základní škola Petrova	76	76	100
Základní škola Hrabske	50	31	62
Základní škola Nizny Tvarozec	45	26	57.7
Celkem	2,722	852	31.3

4. SEGREGACE ROMŮ VE ZVLÁŠTNÍCH ŠKOLÁCH PRO DĚTI S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

V každé ze zkoumaných zemí existuje vedle většinových škol také složitý paralelní systém základních nebo středních škol pro děti s tělesným nebo duševním postižením. Děti s mentálním postižením jsou vzdělávány ve zvláštních základních školách a ve zvláštních třídách v běžných základních školách. Zvláštní školy pro děti s mentálním postižením (dále jen zvláštní školy) nenabízejí vzdělání ve stejné kvalitě, jako běžné školy.⁶⁸ Zvláštní školy mohou upravit standardní osnovy na úroveň, která odpovídá jejím žákům. Například, zatímco žák běžné školy v České republice se naučí v prvním ročníku porozumět textu, celou českou abecedu a počítat do dvaceti, u žáků zvláštních škol se neočekává, že tuto znalost získají dříve než ve třetím nebo čtvrtém ročníku. V Bulharsku, Rumunsku a Maďarsku osnovy zvláštních škol nezahrnují cizí jazyky. Na Slovensku se žáci druhých tříd většinových škol naučí zvládat číselné řady do 100 a počty s dvoucifernými čísly. Ve zvláštních školách se žáci naučí zvládat číselné řady pouze do 10 a počty jsou také omezeny na čísla do 10.⁶⁹

Právní rámec upravující zvláštní školství, včetně vzdělávání ve školách pro děti s mentálním postižením, předpokládá znovuzapojení do většinových škol těch dětí, které jsou schopné dosáhnout učebních standardů většinových škol. Podle metodického pokynu českého Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy z roku 1999 mají být děti, které dosáhnou dobrých známek na konci třetího ročníku zvláštních škol přefazeny do běžných základních

68 Slovenský školský zákon ve svém článku 33 uznává odlišnou úroveň vzdělávání poskytovanou ve zvláštních školách, „Vzdelanie získané v špeciálnych školách okrem vzdelania získaného v špeciálnych školách pre žiakov s mentálnym postihnutím je rovnocenné so vzdelaním získaným v základných školách a stredných školách.“ Článek 28(2) českého školského zákona také vylučuje zvláštní školy pro děti s mentálním postižením z práva na rovné vzdělání. Zatímco článek 28(2) školského zákona jasně říká, že se žákům s tělesným postižením nebo s poruchami chování má dostat stejného vzdělání, jako ve většinových školách, žádné takové ustanovení nepamatuje na rovné vzdělání pro děti s mentálním postižením. Článek 28(4) školského zákona, který vyjmenovává čtyři typy zvláštních škol – zvláštní školy, zvláštní odborná učiliště, praktické školy a pomocné školy, neposkytuje záruky stejné úrovně vzdělávání v těchto typech škol.

Bulharská legislativa upravující zvláštní školství také jasně říká, že vzdělávání ve zvláštních školách pro děti s mentálním postižením nemá stejnou úroveň jako většinové vzdělávání. Vyhláška č. 6 Ministerstva školství a vědy O vzdělávání dětí se zvláštními pedagogickými potřebami anebo s chronickými nemocemi z 30. srpna 2002 explicitně určuje v článku 29(1), že zvláštní školy pro duševně postižené děti vyučují podle zvláštních osnov. Všechny ostatní typy zvláštních škol, jejichž fungování upravuje vyhláška, používají standardní osnovy. Navíc ustanovení článku 35(4) a (5) ukládá v případě přechodu žáků ze zvláštní školy do většinové školy, aby tito žáci složili zkoušky, jejichž účelem je zjistit, pro který ročník většinové školy splňují standardní požadavky. Podobně žáci, kteří dokončili osmý ročník zvláštní školy pro duševně postižené děti mohou pokračovat ve svém vzdělání po složení zkoušek, jejichž účelem je zjistit, pro který ročník většinové školy splňují standardní požadavky. (Neoficiální překlad ERRC)

69 Informaci poskytla ERRC slovenská pedagožka Eva Konoková.

škol. Podle bulharské vyhlášky č. 6 z roku 2002 O vzdělávání dětí se zvláštními pedagogickými potřebami anebo s chronickými nemocemi má být přeřazení dítěte ze zvláštní školy do běžné školy zahájeno po prozkoumání dítěte, které zjistí jeho úroveň znalostí a ročník běžné školy, do kterého se bude moci zapojit. Zvláštní komise, která sleduje vývoj dítěte ve zvláštní škole, je povinna vypracovat na konci každého školního roku zprávu o vývoji dítěte a o možnosti jeho přeřazení do běžného vzdělávacího systému. Na Slovensku se přeřazení dítěte ze zvláštní školy do jiného typu vzdělávání zahájí na základě doporučení ředitele školy. Vyhláška regulující zvláštní vzdělávání nicméně nepožaduje pravidelné přezkušování dětí. Přezkušování může být provedeno na základě doporučení školního psychologa nebo na žádost rodiče či právního zástupce, záleží to tedy především na libovůli školy. V Maďarsku ukládá vyhláška 14/1994 maďarského Ministerstva školství speciální diagnostické komisi provádět přezkoumání dítěte navštěvujícího zvláštní školu po prvním roce a poté každé dva roky do doby, než dítě dosáhne 12 let. V případě, že důvody pro umístění dítěte do zvláštní školy pominuly, mělo by být převedeno do běžné školy.⁷⁰

Zvláštní školy nicméně nejsou nijak motivovány k tomu, aby snižovaly počty svých žáků, tím že by doporučovaly reintegraci dětí do většinových škol. Navíc mnozí romští rodiče se zdráhají převést své děti ze zvláštních do většinových škol, protože se bojí šikany svých dětí kvůli jejich etnickému původu a také kvůli tomu, že navštěvovaly školy pro mentálně postižené.⁷¹

Pravděpodobnost, že dítě, které jednou zahájilo školní docházku na zvláštní škole nebo tam bylo přeřazeno, bude znovu zapojeno do běžné školy, se blíží nule. Například uplatňování Metodického pokynu k zajištění přeřazení úspěšných žáků zvláštních škol č. 28.498/99-24 českého Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy⁷² nevedlo k žádnému podstatnému přesunu dětí ze zvláštních do

70 Viz Metodický pokyn k zajištění přeřazení úspěšných žáků zvláštních škol č. 28.498/99-24 českého Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy; Vyhláška č. 6 bulharského Ministerstva školství a vědy O vzdělávání dětí se zvláštními pedagogickými potřebami anebo s chronickými nemocemi z 30. srpna 2002, článek 19(8) (neoficiální překlad ERRC); článek 45(1) rumunského školského zákona Act 84/1995 (neoficiální překlad ERRC); Vyhláška o speciálních školách 212/1991 slovenského Ministerstva školství, článek 16; vyhláška maďarského Ministerstva školství 14/1994 (VI.24) článek 17(4) a 20(4) (neoficiální překlad ERRC).

71 Psaný komentář, který ERRC poskytla Eva Bajgerová, romská koordinátorka na krajském úřadě v Ústí nad Labem, 27. ledna 2004.

72 Podle Dr. Marty Teplé z odboru speciálního vzdělávání a institucionální výchovy ministerstva školství tento metodický pokyn doporučuje, aby děti s dobrými známkami na zvláštní škole (do průměru 1,5) byly převedeny do běžné školy, poté co dokončí třetí třídu zvláštní školy. Přejít dítěte má být schválen školským poradenským zařízením, které má také zajistit, že dítě bude stačit ostatním dětem. Mimoto je také povinnost běžné školy, aby zajistila, že dítě zvládně učivo podle běžných osnov (rozhovor ERRC s Dr. Martou Teplou, 17. února, 2003, Praha). Článek 5(2) vyhlášky ukládá: „Ve spolupráci s poradenskými pracovišti a ředitelem zvláštní školy, ze které žák přestoupil, a rodiči žáka zohlední potřeby žáka po dobu jeho adaptace na prostředí nové školy. V případě potřeby stanoví přijímanému žákovi individuální studijní plán, který bude napomáhat úspěšnému začlenění žáka do běžného režimu školy.“ Článek 5(3) ukládá: „K úspěšnější integraci žáků v období přechodu ze zvláštní školy do

běžných škol. Podle sdělení úředníka českého Ministerstva školství bylo ve školním roce 1999/2000 celkem přibližně 140 dětí převedeno do běžných škol na základě tohoto metodického pokynu. Počet romských dětí mezi převedenými žáky není znám, protože ministerstvo neshromažďuje údaje podle etnických kritérií. Podle stejného úředníka Ministerstvo školství přerušilo sledování zavádění tohoto metodického pokynu krátce poté, co vyšel v platnost. Proto údajně nejsou po roce 2000 k dispozici žádné údaje o počtu dětí převedených do většinového školství.⁷³

Během svého výzkumu se badatelé ERRC nesetkali s případem převodu romského dítěte ze zvláštní školy do běžné školy. Romský koordinátor na krajském úřadě v Ústí nad Labem řekl ERRC:

Ze všech zvláštních škol, které jsou tady, myslím, že pouze ve Střekovské, což je malá, příjemná, téměř rodinná zvláštní škola, byly nějaké děti převedeny zpět do základní školy. Působí tam příjemný ředitel, který má rád děti, objektivně je posuzuje a když se objeví dobré chytré dítě, navrhne jeho převod.⁷⁴

K lednu 2004 podle romských koordinátorů ve Zlínském, Pardubickém a Libereckém kraji nedošlo ve školních rocích 2001/2002 a 2002/2003 v těchto krajích k žádnému převodu dítěte ze zvláštní školy do běžné školy.⁷⁵ Podle pracovníka krajského úřadu v Plzni byly ve školním roce 2002/2003 převedeny celkem tři děti ze zvláštní do běžné školy a ve školním roce 2000/2001 bylo jedno dítě převedeno do běžné školy.⁷⁶ Podle romského koordinátora v Ústeckém kraji bylo ve školním roce 2000/2001 převedeno pouze jedno dítě do běžné školy.⁷⁷

Teoreticky je možné, aby absolventi zvláštních škol, poté co dokončí osmou třídu, pokračovali ve svém vzdělávání na většinových středních školách, za předpokladu, že jsou schopni takové úrovně studia. V České republice novela školského zákona z roku 2000 odstranila právní ustanovení, které bránilo absolventům zvláštních škol skládat přijímací zkoušky na střední školu.⁷⁸ Nicméně

základní školy může ředitel základní školy vyzvat k součinnosti výchovné poradce, asistenty působící na školách v přípravných třídách pro děti ze socio-kulturně znevýhodněného prostředí a další pověřené pracovníky školy, popř. rodiče žáka, aby pomohli překlenout počáteční období přechodu individuální pomoci integrovaným žákům.“

73 Rozhovor ERRC s Dr. Martou Teplou, 17. února 2003, Praha.

74 Rozhovor ERRC s Evou Bajgerovou, krajským romským koordinátorem, 11. února 2003, Ústí nad Labem.

75 Informaci poskytla ERRC Jiřina Bradová, romská koordinátorka ve Zlínském kraji, Marta Válková, romská koordinátorka v Pardubickém kraji a Josef Holek, romský koordinátor v Libereckém kraji, leden 2004, Praha.

76 Etnický původ dětí nebyl určen, protože krajský úřad neshromažďuje data na etnickém základě. Informaci ERRC poskytla Jana Hanková, Oddělení organizace školství, krajský úřad Plzeňského kraje, leden 2004.

77 Psané prohlášení Evy Bajgerové pro ERRC, romské koordinátorky v Ústeckém kraji, 26. ledna 2004.

78 Zákon č. 19/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních škol, středních škol a vyšších odborných škol (školský zákon), článek 19, odstavec 1.

absolventi zvláštních škol jsou stále vyloučeni z přijímacího řízení na některé typy středních škol.⁷⁹ Ačkoliv neexistují právní překážky pro zapsání se na běžnou střední školu, statistika ukazuje, že v České republice pouze nevýznamný počet dětí, které dokončily zvláštní školu, pokračuje na běžné střední škole. Například z celkového počtu 5 278 žáků, kteří dokončili zvláštní školu ve školním roce 2001-2002, 71,5% pokračovalo ve svém vzdělání na dvouletých učilištích určených pro absolventy zvláštních škol, 1,7% šlo na jiný typ učilišť určený pro absolventy běžných základních škol, která obvykle trvají tři roky, 2,1% šlo na střední školu a 24,7% se registrovalo na úřadech práce, tj. nepokračovali v žádném typu středoškolského vzdělání.⁸⁰

Jak dostupné údaje, tak i zjištění z práce v terénu ukazují, že systém zvláštních škol pro děti s mentálním postižením funguje jako de facto paralelní vzdělávací systém nižší kvality pro Romy. V některých případech je zřejmé, že zvláštní školy byly vytvořeny speciálně pro Romy. Jedná se o školy v blízkosti romských ghatt v Bulharsku, České republice a na Slovensku. Jak na Slovensku, tak i v České republice – v zemích s nejvyšším podílem Romů ve zvláštních školách – územní rozložení zvláštních škol má tendenci kopírovat velikost romského obyvatelstva v příslušných administrativních celcích. Například na Slovensku v Bratislavském a Trenčianském kraji – v krajích s nejnižším počtem Romů podle sčítání lidu z roku 2001 – je deset, respektive patnáct zvláštních škol. Oproti tomu v Prešovském a Košickém kraji – v krajích s největšími romskými komunitami – je počet zvláštních škol 28, resp. 30.⁸¹ Podobně pak v České republice, mají kraje Vysočina, Pardubický a Zlínský, které zaznamenaly nejnižší počet Romů při sčítání lidu v roce 2001, nejnižší počet zvláštních škol – 21, 25, resp. 20. Naproti tomu v Ústeckém, Středočeském a Moravskoslezském kraji, tj. v krajích s nejvyšší zaznamenanou mírou romského obyvatelstva, je nejvyšší počet zvláštních škol – 41, 48 resp. 53.⁸²

Komplex systémových nedostatků ve struktuře a fungování vzdělávacího systému, rasově založený výběr žáků do speciálního školství a široce rozšířený protiromský rasismus se navzájem posilují na různých společenských úrovních tak, že ve výsledku zabraňují Romům v rovném přístupu ke vzdělání. Většinové školy nejsou schopné integrovat romské děti kvůli zabudované nespravedlnosti v jednání s Romy, která vychází ze „slepoty“ v etnických otázkách. Tato nespravedlnost se projevuje kvůli nedostatku institucionálních mechanismů, které by zajišťovaly,

79 Článek 19(2) českého školského zákona stanoví, že pouze žáci, kteří úspěšně ukončili pátou třídu základní školy mohou být přijati do prvního ročníku osmiletého gymnázia a osmileté konzervatoře se specializací na tanec. Navíc, pouze žáci, kteří úspěšně dokončili sedmou třídu základní školy mohou být přijati do prvního ročníku šestiletého gymnázia.

80 Ústav pro informace ve vzdělávání, Statistická ročenka školství, 2001-2002. Údaj je převzat z tabulky na s. C3.9, s. C-46.

81 Viz Příloha 4. Disparita v počtu zvláštních škol je zřejmá, přestože Prešovský a Košický kraj patří obecně mezi nejlidnatější na Slovensku.

82 Viz Statistická ročenka školství – 2001/2002, s. C-43, tabulka C3.3 a Český statistický úřad, Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001, Národnostní složení obyvatelstva..

že Romové budou mít na začátku svého vzdělávání stejné příležitosti. Vzdělávací systém místo toho, aby vytvářel podmínky k tomu, aby si Romové mohli zlepšit znalost jazyka většinového vzdělávání již v předškolním věku, a pomohl znevýhodněným Romům získat společenské schopnosti, které si již většina dětí osvojila, Romy odsouvá do podřadného vzdělávání. Rasově diskriminační důsledky fungování vzdělávacího systému se spojují s rasismem učitelů a školských pracovníků, kteří odmítají Romy vzdělávat a záměrně je segregují ve zvláštních školách. ERRC se všude setkávalo s lidmi, kteří mluvili podobně jako jistý slovenský odborník na zvláštní školy, který ERRC řekl: „My víme, že tam [do zvláštních škol] nepatří.“⁸³

Podle vědců vznikla praxe umisťovat Romy do zvláštních škol pro děti s mentálním postižením krátce po konci druhé světové války.⁸⁴ Ačkoliv dobové dokumenty naznačují, že politika komunistických stran byla Romy spíše integrovat než segregovat,⁸⁵ byl zaveden systém zvláštních škol a tříd. Během následujících desetiletí počet romských dětí v těchto zařízeních dramaticky vzrostl. Například v Československu vedla školská reforma z roku 1976, které zpřísnila školní osnovy, k situaci, kdy v polovině 80. let bylo v českých zemích umístěno do zvláštní školy zhruba každé druhé romské dítě.⁸⁶

4.1. Upření rovného startu: přímé umisťování romských dětí do zvláštních škol

Mnozí Romové zahájí své vzdělávání ve zvláštních školách, aniž by měli alespoň možnost začít na běžné škole. Odpovídající právní úprava na Slovensku, v České republice a Maďarsku dovoluje přímé umístění dítěte do zvláštní školy bez předchozího zápisu do běžné školy.⁸⁷ Navíc v České republice je proces umisťování romských dětí do zvláštních škol podporován ustanovením vyhlášky o zvláštních školách z roku 1997, která umožňuje přijmout do zvláštní školy děti, které nemají žádné mentální postižení. Podle článku 6(1) vyhlášky „[...] Pokud počet dětí a žáků se zdravotním postižením ve třídě speciální školy nebo speciální mateřské školy je nižší než maximální počet žáků ve třídě [...] mohou být k doplnění tohoto počtu zařazeni do třídy i

83 Rozhovor ERRC s p. Belanským, metodikem zvláštních škol v prešovském krajském úřadě, 26. září 2002, Prešov.

84 Viz například, Jurová, A.: „Dejiny romského národa po roku 1945“, In: Kaj Džas (Kam kráčaš). Nadácia Milana Šimečku. Bratislava, 2001, s. 41. Viz také, Kanev, Krassimir. The First Steps: An Evaluation of the Nongovernmental Desegregation Projects in Six Bulgarian Cities. An External Evaluation Report to the Open Society Institute, 2002, s. 13.

85 Blíže viz Čaněk, David. Roma and Other Ethnic Minorities in Czech and Slovak Schools (1945–1998), s. 11, na adrese: <http://www.policy.hu/ipf/fel-pubs/samples/ResearchSample3a>.

86 Ibid., s. 12.

87 Vyhláška o speciálních školách č. 212/1991, například umožňuje přímé umístění dítěte s postižením do zvláštní školy. Odstavec 14 vyhlášky ukládá: „Do speciálních škol sa zaraďujú a preraďujú [zdůraznil ERRC] zdravotne postihnutí žiaci, ktorí sa z hľadom na zdravotné postihnutie nemôžu vzdelávať v základnej škole.“

děti a žáci bez zdravotního postižení. Jejich počet nesmí přesáhnout jednu čtvrtinu ze stanoveného maximálního počtu dětí a žáků se zdravotním postižením ve třídě.⁸⁸ Využití tohoto ustanovení podle všeho vedlo k umístění romských dětí do zvláštních škol, aniž by trpěly mentálním postižením, jejich obtíže ve škole pramenily například ze slabé znalosti českého jazyka.

Nedávná novela bulharského právního rámce regulujícího zvláštní školství uložila většinovým školám povinnost vzdělávat děti se zvláštními pedagogickými potřebami tím, že stanovila, že děti mohou být převedeny do zvláštních škol pouze, jestliže byly všechny ostatní vzdělávací možnosti vyčerpány.⁸⁹ Ačkoliv tyto změny byly provedeny v srpnu 2002 a nabyly okamžité účinnosti, výzkum ERRC/BHC začátkem září 2002 zjistil, že romské děti jsou i nadále umisťovány přímo do zvláštních škol.

V České republice a na Slovensku mnoho romských dětí není schopno projít zápisem do první třídy.⁹⁰ Ačkoliv česká a slovenská oficiální místa uznávají znevýhodněnou pozici romských dětí ve smyslu jejich jazykové vybavenosti a společenských schopností, opatření, která přijala ke změně této diskriminace, neměla do dnešního dne na většinu Romů žádný vážný dopad. Slovenská legislativa například ukládá zřízení přípravných tříd, které mají pomoci dětem splnit kritéria běžných škol. Zavedení takovýchto tříd není nicméně povinné a je ponecháno na libovůli jednotlivých škol.⁹¹ Mnoho škol, které ERRC navštívilo během výzkumu na Slovensku, takovéto třídy nevede a ani je zavést nehodlá. Přípravné třídy zřízené ve zvláštních školách mohou také vést ke zvýšenému zápisu romských dětí do zvláštních škol spíše než do běžných škol. V České republice například přibližně jedna třetina přípravných tříd byla zřízena ve zvláštních školách.⁹² Vzhledem k tomu, že zvláštní školy jsou obvykle umístěny v oblastech

88 Viz vyhláška MŠMT č. 127/97 sb., o speciálních školách a speciálních mateřských školách.

89 Viz Zákon o veřejném vzdělávání (v bulharštině), na adrese: http://www.minedu.government.bg/normativni_doc/zakoni/narodna_prosveta.html.

Dále článek 2(2) vyhlášky č. 6 Ministerstva školství a vědy z srpna 2002 stanoví: „Děti se zvláštními pedagogickými potřebami anebo chronickými nemocemi mají být vychovávány v integrovaných školkách, školách a jiných vzdělávacích institucích.“ Článek 2(3) stejné vyhlášky ukládá, „Ve zvláštních školkách, školách a jiných vzdělávacích institucích smí být zapsány jen ty děti, pro něž všechny ostatní vzdělávací možnosti byly vyčerpány a jejichž rodiče k tomu dali explicitní souhlas.“ (Viz články 2(1) a 2(3) vyhlášky č. 6 O vzdělávání dětí se zvláštními pedagogickými potřebami anebo chronickými nemocemi uveřejněnými ve vládním věstníku č. 83, 30. srpna 2002 (neoficiální překlad ERRC)).

90 Testy při zápisu do první třídy na Slovensku zahrnují sledování hrubé a jemné motoriky, schopnost vnímání: zrakové, sluchové, hmatové, chuťové a čichové smysly, duševní vývoj, včetně logického myšlení a obecného vzhledu do každodenního života, jazykové schopnosti a schopnost porozumění prostřednictvím mluvení a naslouchání, jako i emoční a společenský vývoj.

91 Školský zákon č. 29/1984, Odd. 2, odstavec 6, část 2.

92 Podle údajů poskytnutých ERRC českým Ministerstvem školství bylo ve školním roce 2001-2002 z celkového počtu 109 přípravných tříd 33% zřízeno ve zvláštních školách.

s vysokým počtem Romů, romské rodiny mají tendenci posílat své děti do přípravných tříd ve zvláštních školách. Romské děti navštěvující tyto třídy si často zvyknou na prostředí zvláštních škol a cítí se zde příjemně. Jedna romská rodina v České republice vysvětlila ERRC:

Pamela chodila do předškolní třídy ve zvláštní škole a psycholog nám řekl, že chodit do běžné školy by bylo pro ni mnohem těžší a že si díky předškolní třídě zvykla na prostředí zvláštní školy, a proto to tam bude mít jednodušší.⁹³

Když nastane čas rozhodnout kam poslat děti do první třídy, pedagogové zvláštních škol často navrhnou, aby dítě zůstalo. Neinformovaní romští rodiče, kteří vidí své dítě v příjemném prostředí a zároveň jsou si vědomi nepřátelství proti Romům v mnoha „běžných“ školách, často souhlasí s tím, co vypadá jako přirozený proces.

Při mnoha příležitostech romští rodiče a vychovatelé popsali ERRC situaci, která naznačovala, že romské děti byly nasměrovány do zvláštních škol v důsledku vědomého úsilí učitelů a psychologů držet romské děti mimo většinové školy. Učitelka na maďarské zvláštní škole například řekla ERRC:

Romské děti jsou obvykle zapsány do zvláštní školy, aniž by kdy byly v běžné škole. Rozhodnutí o přearování dítěte je často založeno na jednom názoru, který vyplývá z 30 minutové zkoušky, kterou provádí opravná a odborná komise. Neromské děti dostávají obvykle dvě nebo tři šance a několikrát propadnou ve druhé nebo třetí třídě běžné základní školy, než jsou přeřazeny do zvláštní školy. Oproti tomu mnoho Romů je tam umístěno okamžitě.⁹⁴

Názor, že běžné školy odmítají vzdělávat Romy a raději je přímo posílají do zvláštních škol, sdílí mnozí romští rodiče, se kterými se ERRC setkalo. Pan Drevnjak, romský otec z České republiky, vysvětlil, jak se jeho starší děti dostaly do zvláštní školy:

Škola prostě pošle dítě do kanceláře psychologa. Psycholog řekne, že dítě není připraveno jít do první třídy, a navrhne, aby šlo do první třídy zvláštní školy. Tímhle způsobem si to ulehčují.⁹⁵

Tým ERRC/BHC zdokumentoval cílenou snahu získávat romské děti do zvláštních škol v Bulharsku. Některé zvláštní školy se snaží zachovat si žactvo, a tím i zaměstnance a finanční příspěvky tak, že přesvědčují romské rodiče, aby zapisovali své děti do zvláštní školy. Badatelé

93 Rozhovor ERRC s Bartolomějem Bodorem a Andělou Bodorovou, 31. října 2002, Kladno.

94 Rozhovor ERRC s pedagožkou Csilla Gintli, 18. listopadu 2002, Budapešť.

95 Rozhovor ERRC s rodinou Drevnjakovou, 7. února 2003, Louny.

ERRC/BHC v Bulharsku zjistili, že vedení zvláštních škol se ve snaze získat další žáky primárně zaměřují na romské komunity. Podle některých učitelů a psychologů na zvláštních školách se vedení zvláštních škol snaží získat žáky tím, že nabízí služby navíc, jako je ubytování, jídlo a učebnice zdarma. Takovéto nabídky jsou často úspěšné a přesvědčí rodiče, aby své děti do těchto škol poslali. Některé ze zvláštních škol vydaly barevné brožury s fotografiemi svých prostor (například zvláštní škola v Pazardjiku), které vypadají lépe než domovy, ve kterých žijí děti se svými rodinami. Jiné zvláštní školy rozdávají reklamní letáky nebo se snaží získat žáky reklamními šoty v kabelových televizích (například zvláštní škola v Dimitrogradu) nebo v rádiu (například zvláštní škola v Plovdivu).

Zvláštní školy nabízejí materiální výhody, jako jsou učebnice nebo obědy zdarma, které částečně snižují finanční obtíže romských rodičů. Navíc mnohé zvláštní školy jsou ve skutečnosti internáty poskytující mnohem lepší životní podmínky, než jaké mají romské děti doma. Dodatečná finanční pomoc nabízená postiženým dětem ze strany zvláštních škol a státu představuje pro chudé rodiny značné lákadlo. Mnozí romští rodiče sdělili ERRC, že materiální podpora, kterou dostávají od zvláštních škol představuje jedinou možnost, jak mohou zajistit základní potřeby školní docházky svých dětí.

Dimitrina Stancheva, ředitelka zvláštní školy ve vesnici Vetren nedaleko Stare Zagory v Bulharsku uvedla, že přibližně 90% žáků její školy je romského původu.⁹⁶ Dále uvedla, že učitelé navštěvují romskou komunitu ve vesnici, aby si promluvili s rodiči dětí, které jsou zapsány v běžné škole, ale nechodí do ní, a nebo se právě chystají do první třídy. Učitelé vysvětlují, že zvláštní škola nabízí lehčí osnovy a že děti tam snadněji získají potřebné znalosti. Ředitel zvláštní školy ve Slivenu Stefko Yovchev uvedl, že 40% žáků jsou Romové a dalších 40% se označuje za turecké Romy.⁹⁷ Dále sdělil, že jeden ze způsobů, jak určit děti, které mají zvláštní vzdělávací potřeby, je jít do romské komunity a promluvit si s rodiči dětí ve školním věku, které nechodí do školy. Informace o těchto dětech obvykle poskytne městský úřad.

Někteří pedagogové, se kterými ERRC hovořilo, připustili, že romské děti se často stávají obětí zjištěných zájmů vedení škol. Václav Sneberger, ředitel programu Step by Step v České republice a bývalý učitel ve zvláštní škole řekl ERRC, že:

Psychologové automaticky posílají romské děti do zvláštních škol, které vědí, jak jednat s romskými dětmi, a kde již romské děti jsou. Školy dostávají dotace za každé dítě, takže když v některé škole není dostatek dětí, udělají dohodu s psychologem nebo se základní školou, aby jim posílali žáky. [...] Lidé teď udělají cokoli, aby si udrželi místo.⁹⁸

96 Rozhovor ERRC/BHC s Dimitrinou Stanchevou, 25. září 2002, Vetren.

97 Rozhovor ERRC/BHC s Stefkem Yovchevem, 26. září 2002, Sliven.

98 Rozhovor ERRC/BHC s Václavem Snebergerem, 6. února 2003, Praha.

4.2. Neschopnost vzdělat romské děti: přeřazení do zvláštních škol

Mnohé romské děti, které se dokázaly zapsat do běžné základní školy stojí tváří v tvář vážným překážkám ve svém dalším studiu. Na jednu stranu běžné školy neposkytují dostatečně osobní přístup k potřebám romských dětí. Na druhou stranu rasové předsudky převládající ve většinové společnosti infikovaly také školní prostředí. Mnozí romští žáci a rodiče, se kterými ERRC mluvilo, si stěžovali, že na běžné základní škole byli vystaveni přehlížení a ponižování jak ze strany učitelů, tak spolužáků.

4.2.1. Zanedbávání ze strany učitelů na běžných základních školách

Průzkum provedený mezi učiteli základních škol na Slovensku ukázal, že 47 % z nich se domnívá, že romské děti nejsou schopné ve škole uspět. Osmdesát čtyři procent dotázaných učitelů si myslí, že romské děti jsou méně duševně schopné oproti svým neromským spolužákům.⁹⁹ Takovému postoje převládají v mnoha zemích. Například Sofia Dumitrescu, psycholog zvláštní základní školy č. 1 v Bukurešti, se domnívá, že „většina romských dětí, které navštěvují zvláštní školy, trpí společensko-kulturní zaostalostí; tyto děti jsou součástí subkultury, žijí v prostředí bídy, promiskuity a negramotnosti, což zabraňuje normálnímu fyzickému a duševnímu vývoji.“¹⁰⁰ Paní Dumitrescu tvrdí, že se jedná o „skutečnou formu zaostalosti, která nemůže být nikdy odstraněna, pouze zmenšena.“¹⁰¹ Přesvědčení, že romští studenti jsou nevyléčitelně zaostalí, vede u části učitelů k široce rozšířenému nezájmu, což má dále za následek zhoršující se školní výsledky romských dětí. Romské děti potvrdily ERRC, že učitelé je ve výchovném procesu systematicky ignorují.

Jistá romská matka ze severních Čech si stěžovala ERRC na chování učitele:

Veronika začala chodit do základní školy v Praze. Ve čtyřech letech uměla psát a počítat, a tak jsme si mysleli, že bude chytré dítě a bude chodit do základní školy a ne do zvláštní školy, jako všechny naše starší děti. Ale její učitelka ji neměla ráda. Ona neměla ráda žádné romské děti. Brzy jsem zjistila, že Veronika často na hodinách chybí. Tak jsem šla do školy, abych si s učitelkou promluvila a zeptala se jí, proč nemá ráda mou dceru. Ona to popřela a své chování nijak nezměnila, přestože lidé od nás s ní mluvili znovu, když nepustila jiné romské dítě na záchod a on „to udělal“ ve třídě. Poté jsme se rozhodli převést Veroniku do zvláštní školy, protože jsme si řekli, že to pro ni bude lepší, než aby nechodila do školy vůbec.¹⁰²

99 Viz Zelina, M., Valachová, D., Kadlečíková, Z., Butašová, A. Vzdělávání romov. SPN, 2002, s. 44-61.

100 Rozhovor ERRC se Sofií Dumitrescu, 11. září 2002, Bukurešť.

101 Rozhovor ERRC se Sofií Dumitrescu, 11. září 2002, Bukurešť.

102 Rozhovor ERRC s rodinou Drevnjakovou, 7. února 2003, Louny

Florica Dobai, svobodná matka tří dětí ve školním věku z Oradei v Rumunsku, vyprávěla ERRC o svém devítiletém synovi Eugenovi, který opakoval druhou třídu v rumunské části běžné školy č. 1 v Oradei. Paní Dobai uvedla, že nebyla spokojena se školními výsledky svého syna, který nebyl schopen číst a psát po třech letech školní docházky. Dávala to za vinu učitelce, která nevěnovala Eugenovi žádnou pozornost a zabývala se pouze rumunskými žáky. Paní Dobai ERRC sdělila:

Šla jsem několikrát do školy, abych si o tom problému promluvila s učitelkou, ale k ničemu to nevedlo. Jednou jsem tam šla během matematiky a viděla, jak můj syn téměř spí s hlavou na lavici, zatímco ostatní děti řešily úkoly na tabuli. Když jsem se na to ptala učitelky, řekla, že nemůže pracovat jenom s Eugenem, protože ve třídě je spousta žáků. Doporučila mi, abych poslala svého syna do zvláštní školy pro duševně postižené, kde se mu budou moci lépe věnovat.¹⁰³

V Bulharsku se ERRC/BHC účastnily zkoušení dětí diagnostickou komisí ze Staré Zagory. Jedno z dětí, které se dostalo před tuto komisi, byla Sijka, romské dítě z dětského domova. Doprovázel ji vychovatel, protože její matku se nepodařilo zjistit. Vychovatel prohlásil, že dítě nedělá ve škole žádné pokroky, protože učitelé ve většinových školách nemají čas na takové děti. Sijka studovala na většinové škole jeden rok v první třídě.

Někteří romští rodiče, se kterými ERRC hovořilo, si uvědomili, že jejich děti na běžných základních školách vzdělání nezískají. Proto „dobrovolně“ převedli své děti do zvláštních škol s tím, že tam získají alespoň nějaké, byť podřadné vzdělání zatímco na běžných školách by nezískaly žádné. Například jedna matka na Slovensku sdělila ERRC:

Moje dcera chodila do základní školy, ale nic se tam nenaučila. Učitelé učili jenom bílé děti. Bavili se jenom s nimi a romské děti tam jenom seděly a dívaly se. Tak jsem souhlasila, aby ji přeřadili do zvláštní školy.¹⁰⁴

4.2.2. Rasistické urážky romských dětí ze strany učitelů

ERRC se setkalo s mnoha romskými rodiči, kteří raději posílali své děti do zvláštních škol, aby je nevystavovali rasovým útokům v běžných školách. Jedna romská matka z Maďarska vyjádřila přístup, který sdílí mnoho Romů ve střední a východní Evropě:

103 Rozhovor ERRC s Floricou Dobai, spren 2002, Oradea.

104 Rozhovor ERRC s paní E. C., 31. října 2002, Letanovce.

Všechny moje děti chodí do zvláštní školy, ale mně to nevadí. Jim se tam líbí; cítí se tam dobře, protože tam jsou se známými a příbuznými. Je tam jenom pár neromských dětí, takže nikdo na ně nekřičí „vy špinavý cikáni!“¹⁰⁵

V Bulharsku se například tým ERRC/BHC stal svědkem případu, kdy romský otec přivedl své dítě před diagnostickou komisí ve Staré Zagore, protože učitel dítěte v běžné škole ostatním žákům řekl, že jeho dítě má vší, a nařídil mu jít domů. Když si otec stěžoval ředitelce školy, ředitelka se učitele zastala, a otec se proto rozhodl poslat dítě do jiné školy. Učitel tělocviku na zvláštní škole, který je Rom, navrhl poslat dítě do zvláštní školy. Otec vysvětlil komisi, že chce, aby jeho dítě chodilo do zvláštní školy, protože v běžné škole je vystavené rasovým útokům. Komise odmítla dítě zkoušet. Podobné důvody pro zápis do zvláštní školy jmenovaly ERRC/BHC romské děti šesté třídy ve zvláštní škole v Topolovgradu, které uvedly, že oni i jejich rodiče mají radši tuto školu, protože jim nikdo nenadává a nebije je.¹⁰⁶

Podobně jeden romský otec z České republiky se s ERRC podělil o následující zkušenost:

Máme čtyři děti, tři chlapce a jednu dívku. Denise je 10 let a chodí do páté třídy ve zvláštní škole. Máme také tři chlapce, dva z nich skončili zvláštní školu a třetímu je osm a je ve zvláštní škole. Starší děti chodily nejdřív do základní školy, ale potom byly přemístěny do zvláštní školy. Šel jsem za ředitelem. S přemístěním jsme nesouhlasili. Ale oni byli přemístěni stejně. Takže, když mé mladší děti začínaly chodit do školy, zapsali jsme je do zvláštní školy. Ředitel zvláštní školy, kam mé děti teď chodí, mi zavolal a řekl mi, že Denisa by měla chodit do základní školy, že je na zvláštní školu příliš dobrá. Ale já nechci, aby šla do základní školy, tam je stále ten stejný ředitel, který nás cikány nemá rád.¹⁰⁷

Romské děti, která jsou vystaveny rasistickým urážkám, ztrácejí motivaci chodit do školy a často raději navštěvují zvláštní školy, kde se mezi ostatními romskými dětmi cítí příjemněji. V některých případech se romské děti rasistickým postojům brání a jejich chování je považováno učiteli za problematické. ERRC hovořil s romským studentem, který byl přeřazen do zvláštní školy kvůli „problémům s chováním“. Pepa G., romský žák z České republiky, který byl přeřazen do zvláštní školy, uvedl pro ERRC důvody svého přeřazení:

Do základní školy jsem chodil nerad. Například jsem jenom seděl v lavici a učitel se mě neustále ptal: „[oslovení příjmením], co tam děláš?“ U ředitele si na mě stěžovali i učitelé, se kterými jsem nikdy ani nepromluvil. Říkali, že když budu nadále nezdvořilý,

105 Rozhovor ERRC s paní András Lakatos, 26. září 2002, Szomolya.

106 Rozhovor ERRC/BHC s romskými dětmi v šesté třídě zvláštní školy v Topolovgradu, 21. listopadu 2002, Topolovgrad.

107 Rozhovor ERRC s panem Nistorem, 10. února 2003, Ústí nad Labem.

že mě pošlou do dětského domova. V té škole jsem nebyl jediný, kdo měl problémy, vím o dalších romských dětech, které měly podobné potíže. Ředitel mě také neměl rád. Jednou zavolał policii, když se ztratily nějaké peníze, a sváděl to na mě. Já jsem to neudělal. Tehdy navrhli, abych byl přeřazen. Říkali, že až mi bude patnáct a něco se zase ztratí, půjdu do vězení na pět až deset let. Ale nikdy nedokázali, že jsem něco ukradl. Ředitel stejně tvrdil, že udělá cokoliv, aby mě dostal ze školy. Říkal, že to bude pro mé vlastní dobro.¹⁰⁸

4.3. Zneužití souhlasu rodičů

Souhlas rodičů s umístěním nebo přeřazením dítěte do zvláštní školy je nutný podle právních úprav zvláštního školství všech pěti zemí sledovaných v této zprávě.¹⁰⁹ Co se však týče souhlasu romských rodičů k zařazení jejich dětí do zvláštních škol, plný a vědomý souhlas je často prázdný pojem.¹¹⁰ V mnoha případech romští rodiče souhlasí s umístěním svých dětí do zvláštních škol, když jsou postaveni před volbu mezi dvěma zly, umístit dítě do školy, ze které nelze dále pokračovat, anebo jej vystavit systematickému ponižování a urážkám v běžné škole. Mezi rodiči, kteří dali souhlas se zvláštním vzděláním pro své děti, jsou i ti, kteří si uvědomují, že podřadné vzdělání ve zvláštních školách je lepší než žádné vzdělání v běžných školách. V takovýchto a podobných situacích není možné považovat souhlas rodičů za nevynucený. V případech, kdy se romští rodiče rozhodnou poslat své děti do zvláštního školství, jejich volba často není motivována tím, že by se domnívali, že zvláštní škola bude pro jejich děti lepší než běžná škola. Romští rodiče, kteří zvolí pro své děti zvláštní školství, často žijí v extrémní bídě a nemohou si dovolit hradit náklady na běžnou školu a raději posílají své děti do škol, kde jejich životní úroveň bude lepší než doma. Mnozí romští rodiče posílají své děti do zvláštních škol, protože se domnívají, že zvláštní škola jim poskytne prostředí, kde se budou cítit dobře

108 Rozhovor ERRC s Pepou G., 15. října 2002, Kladno.

109 Viz článek 2(3) Vyhlášky č. 6 bulharského Ministerstva školství a vědy publikované v Úředním věstníku No 83, 30.08.2002; článek 7(1) Vyhlášky MŠMT o speciálních školách a speciálních mateřských školách; článek 13(1) maďarského Zákona o veřejném školství a článek 15(1) vyhlášky maďarského Ministerstva školství 14/1994 (VI.24); článek 45(2) rumunského školského zákona 84/1995; odstavec 14 Vyhlášky o speciálních školách 212/1991 slovenského Ministerstva školství.

110 Na mezinárodní úrovni jsou standardy pro vědomý souhlas definovány úmluvami o lidských právech ve vztahu k právům pacienta. V úmluvě o lidských právech a biomedicině Rady Evropy z roku 1997 jsou tyto standardy založeny mj. na následující premise: „přesvědčeny o potřebě respektovat lidskou bytost jednak jako jednotlivce a zároveň jako člena lidského rodu a uznávající důležitost zajištění důstojnosti lidské bytosti.“ Vysvětlující zpráva k Úmluvě o lidských právech a biomedicině interpretuje pojem vědomý souhlas ve vztahu k článku 5: „souhlas pacienta je považován za svobodný a vědomý, pokud je dán na základě objektivních informací poskytnutých odpovědným zdravotnickým pracovníkem o povaze a případných následcích plánovaného zákroku nebo jeho alternativ, bez jakéhokoliv nátlaku.“ Dále zpráva uvádí, „tato informace musí být dostatečně jasná a vhodně zformulovaná.“ (Viz Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny: Úmluva o lidských právech a biomedicině, Vysvětlující zpráva, odst. 35 a 36, na adrese: <http://conventions.coe.int/treaty/EN/cadreprincipal.htm>).

a nebudou vystaveni rasistickým urážkám, a kde také budou mezi ostatními romskými dětmi, které obvykle tvoří většinu žactva ve zvláštních školách. Navíc výzkum ERRC naznačuje, že jen málo z romských rodičů si je vědomo faktu, že zvláštní školy poskytují podřadné vzdělání a že de facto blokují dítěti cestu za dalším vzděláním. Souhlas rodičů za takovýchto podmínek není svobodný a informovaný.

Výzkum ERRC také zjistil praxi zneužívání souhlasu romských rodičů ze strany vedení škol. V některých případech nebyl souhlas ke zvláštnímu vzdělávání plně vědomý, v extrémních případech byl vynucený nebo nebyl poskytnut vůbec.

4.3.1. Absence plného a vědomého souhlasu

Romští rodiče, kteří souhlasí se zápisem nebo převedením svých dětí do zvláštních škol, nejsou často dostatečně informováni o povaze těchto škol. Výzkum ERRC zjistil, že vedení škol aktivně propaguje jejich výhody, ale má tendenci neposkytovat informace týkající se jejich nevýhod. Výzkum ERRC/BHC v Bulharsku dokládá tento fenomén. ERRC/BHC se 9. a 10. září 2002 účastnily zkoušek prováděných diagnostickou komisí v Staré Zagore. Z 19 dětí, které měly být přezkoušeny, bylo 12 Romů.

Většina romských rodičů, kteří přivedli své děti před komisi ve Staré Zagore, byli bývalí žáci zvláštních škol. Jejich rozhodnutí nechat své děti přezkoušet a umístit do zvláštních škol bylo zřejmě ovlivněno jejich vlastními zkušenostmi. Další skupina rodičů, kteří přivedli své děti před komisi na přezkoušení, byli Romové, kteří nikdy nechodili do školy a nemluvili plyně bulharsky.

Výzkum ERRC/BHC ukázal, že mnozí rodiče dětí, které byly přezkušovány, nechápali povahu zvláštních škol, jako například fakt, že po jejím absolvování děti získají pouze certifikát dokládající, že dokončili osmou třídu, který nemá stejnou právní platnost jako diplom z běžné školy, nebo fakt, že po absolvování zvláštní školy budou jejich děti mít omezenou možnost pokračovat v dalším vzdělávání a nalézt v budoucnu zaměstnání.

Podobně výzkum ERRC v Maďarsku ukázal, že romští rodiče, jejichž děti chodily do zvláštních škol, si neuvědomovali povahu těchto škol. Když si ji uvědomili, bylo již často pozdě. Jistá romská matka řekla ERRC:

Dlouho jsem nevěděla, co to znamená pomocná škola, a o co můj syn přichází, když navštěvuje takovou školu, místo aby chodil do běžné základní školy. Nikdo mi to přesně nevysvětlil. Když můj syn dokončil zvláštní školu, chtěl pokračovat na střední škole Gardonyi v Egeru. Přihlásil se tam, ale nebyl přijat, protože neuměl žádný cizí jazyk a v pomocné škole se mu dostalo mnohem horšího vzdělání. Můj syn brečel a říkal:

„Mami, oni mi zničili život s tou jejich pomocí“. V ten moment jsem si velmi jasně uvědomila, co to opravdu znamená pomocná škola.¹¹¹

4.3.2. Nátlak k souhlasu s umístěním do zvláštní školy

Vedení škol často nutí romské rodiče, aby souhlasili s přesunem svých dětí do zvláštní školy. Na Slovensku si například mnozí romští rodiče stěžovali, že si je učitelé a ředitelé běžných základních škol, kam jejich děti chodily do školy, často zvali do školy a vysvětlovali jim, že jejich dítě není vhodné pro tento typ školy a bylo by mu lépe ve zvláštní škole. Když rodiče nesouhlasili, učitelé údajně působili dítěti potíže, tak aby nemohlo na běžné škole pokračovat. Mnozí rodiče tak byli donuceni převést své děti do zvláštní školy.

ERRC zjistilo v České republice případ, kdy dítě bylo vyšetřeno v kanceláři školního psychologa, a přestože bylo schopné navštěvovat většinou školu, nakonec pod tlakem vedení školy skončilo ve zvláštní škole:

Náš syn Karel byl jediným romským dítětem ve třídě běžné školy a nikdy neměl žádné problémy. Když začal chodit do sedmé třídy, školní psychologka navrhla psychologické vyšetření s tím, že údajně má problémy držet krok s ostatními žáky. Z výsledků testu vyplynulo, že Karel by měl zůstat na běžné škole. Školní psychologka a učitel na nás stále vytvářeli nátlak, snažili se nás přesvědčit, abychom naše dítě převedli. Odmítala nás pochopit a byla arogantní. Nakonec jsme pochopili, že když zůstane na základní škole, bude to tam mít velmi těžké jak ze strany učitelů, tak i spolužáků, protože ti se mu začali posmívat a on se cítil velmi ponížený. Proto jsme nakonec s přesunem souhlasili. Náš syn tam začal chodit ve školním roce 2000-2001 v sedmé třídě. Nyní je v deváté třídě a jeho učitelé skutečně věří, že bude schopný pokračovat ve studiu poté, co dokončí zvláštní školu.¹¹²

Fakt, že v některých případech je rozhodnutí romských rodičů, do jakého typu školy bude jejich dítě chodit, jen čistá formalita, ilustruje svědectví jednoho romského rodiče z Teplic:

Když byl náš syn ve školce, místní psychologka ze školského poradenského zařízení nás pozvala, abychom spolu se svým synem přišli do její kanceláře na test. Během testu se nás zeptala do jakého typu školy bychom chtěli naše dítě poslat. Řekli jsme, že bychom radši, aby chodilo do běžné základní školy. Všechny dokumenty byly ale poslány přímo do zvláštní školy, přestože ani já ani má žena jsme s tím nesouhlasili. Rozhodli jsme se, že proti tomu budeme protestovat. Šli jsme zpět do kanceláře školského poradenského

111 Rozhovor ERRC s paní Kálmán Horváth, 3. září 2002, Szomolya.

112 Psané prohlášení Heleny Timočové a jejího syna Karla Timoče pro ERRC, 7. října 2002.

zařízení a stěžovali si. Psycholožka nám řekla, že se rozhodla, že náš syn bude chodit do zvláštní školy, a tím to končí. Svoje rozhodnutí obhajovala tím, že nás obviňovala, že jsme nenaučili svoje dítě myslet. Trval jsem na tom, že musí být převeden zpět do základní školy. Nakonec sice byl převeden do základní školy, ale po 14 dnech se vrátil do zvláštní školy, protože učitelé naváděli ostatní děti, aby se mu posmívaly kvůli tomu, že přišel ze zvláštní školy.¹¹³

4.4. Ponižující zacházení: diagnostika dětí jako mentálně zaostalých

Rozhodnutí, zda určité dítě trpí mentálním postižením a má být umístěno do zvláštní školy, obvykle činí diagnostická kancelář, která provádí psychologické testy dítěte. Ve všech zkoumaných zemích se používají IQ testy jako diagnostické kritérium. Jestliže jsou výsledky dítěte pod určitým počtem bodů (obvykle 70), je určeno, že trpí lehkým mentálním postižením, a doporučeno pro zvláštní školu. Specialisté, které ERRC konzultovalo, často zpochybňovali spolehlivost a vhodnost takovýchto testů obecně. Vědci též kritizovali psychometrické testy jako způsob určení schopností dítěte.¹¹⁴ ERRC se domnívá, že současné psychologické testy prováděné za účelem konečného rozhodnutí o inteligenci a schopnostech dítěte často s velice malými dětmi, představují ponižující proces, který vede k celoživotní stigmatizaci dětí, které byly označeny za duševně postižené. ERRC se domnívá, že psychologické testy by měly být prováděny jako dodatečný nástroj plně většinového vzdělání, s jediným cílem, a to určit specifické potřeby každého dítěte a vytvořit základ pro individualizovaný přístup k učení.

4.4.1. Rasově diskriminační testy

Bylo dokázáno, že kromě toho, že narušuje důstojnost dítěte, psychologické testování duševních schopností dítěte vede k rasově diskriminačním výsledkům. Velké množství romských dětí, které jsou vystaveny psychologickým testům ve všech sledovaných zemích, vykazuje takové výsledky, které je umísťují do kategorie dětí s lehkým mentálním postižením. Mnozí pedagogové a psychologové, se kterými ERRC během výzkumu ve zkoumaných pěti zemích hovořilo, připustili, že používané testy a samotný proces testování nebere v potaz jazykové a kulturní rozdíly u romských dětí, a neposkytuje tedy spolehlivé informace o schopnostech romských dětí. V České republice ERRC hovořilo s Petrem Klímov, psychologem, který se podílel na standardizaci psychologického testu zavedeného českou vládou s výslovným cílem snížit počet

113 Rozhovor ERRC s Ivanem Gizmanem, romským aktivistou, 5. října 2002, Teplice.

114 Viz například Closs, Alison. „Proces vzdělávací inkluze v České republice. Srovnání dětí s poruchami učení a romských dětí: pohled odjinud“. In: Pedagogika roč. LI, 2001, Universita Karlova, Pedagogická fakulta, s. 29.

romských dětí, které jsou umísťovány do zvláštních škol.¹¹⁵ Uvedl, že bez ohledu na to, jaký test byl použit, „při zkoušení romských dětí jsou testy kvůli kulturnímu handicapu nepřijatelné.“¹¹⁶ Podobné názory vyjádřil Viktor Sekyt z Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity: „Nové testy [používané v České republice] jsou mnohem objektivnější, ale ani ony nemohou rozlišit mezi duševním handicapem a kulturním handicapem, kterým trpí mnoho romských dětí.“

ERRC zneklidňuje jak maskování rasových rozdílů mentálním postižením, tak i terminologie používaná pedagogickými psychology samotnými, kteří definují rasové rozdíly jako „kulturní“ nebo „společensko-kulturní handicap“.

4.4.2. Zneužívání testování vedoucí k nesprávnému umístění romských dětí do zvláštních škol

Inherentní nevhodnost psychologických testů k měření duševní kapacity romských dětí je dále zhoršována neschopností jednotlivých psychologů a pedagogů vyhovět právním a etickým požadavkům při provádění těchto testů romských dětí.

Zneužívání testování nevyplývá často z ničeho jiného než z rasových předsudků. Například jedna psychologka z krajského vzdělávacího inspektorátu ve Stare Zagore, paní Partenova, řekla týmu ERRC/BHC, že děti z romských rodin mají často genetické vady, které vedou k duševní zaostalosti. Vysvětlovala, že je to důsledek incestu, který je prý častý v romských rodinách, a také pití alkoholu během početí a těhotenství.¹¹⁷

Víra v dědičné postižení romských dětí je zřejmě široce rozšířená v diagnostických komisích v celém Bulharsku. V téměř každé zprávě o zkoušce, který ERRC/BHC mohly vidět, specialisté z diagnostické komise uvedli, že alespoň jeden z rodičů dítěte nebo jeho sourozenců byl diagnostikován s duševním postižením. Tato postižení byla určena během rozhovoru, když byli rodiče dotázáni, zda některý z rodinných příslušníků trpěl duševním postižením nebo duševní chorobou a rodiče uvedli, že oni nebo jejich děti chodili do zvláštní školy. Tento samotný fakt stačil členům komise, aby do zprávy o zkoušce uvedli existenci duševního postižení nebo nemoci

115 Usnesení Vlády ČR ze dne 29. října 1997 č. 686, odst. III(e) ukládá ministerstvu školství „připravit nové podklady pro testování dětí při zařazování dětí do zvláštních škol a zohlednit v nich více specifčnost předpokladů romských dětí, a tím zamezit dosavadní praxi příliš častého zařazování romských dětí do zvláštních škol bez podložených důvodů dokládajících jejich intelektové a vzdělávací předpoklady.“ Podle ministerstva byl nový test WISC III vybrán, protože není kulturně diskriminační jako ostatní testy používané v současné době v České republice. Test byl standardizován Institutem pedagogicko-psychologického poradenství, který spolupracoval s dalšími 120 psychology z pedagogicko-psychologických poraden.

116 Rozhovor ERRC s Petrem Klímou, ředitelem pedagogicko-psychologické poradny v Praze 3, 30. října 2002, Praha.

117 Rozhovor ERRC/BHC s N. Partenovou, 9. a 10. září 2002, Stara Zagora.

v rodinné historii dítěte. Jakmile se jednou zjistí historie duševního postižení, je pro komisi mnohem snazší diagnostikovat dané dítě s podobným postižením. Tato situace vysvětluje fakt, že 10 členů stejné romské rodiny bylo zapsáno v jedné zvláštní škole ve Vidinu.¹¹⁸ V ostatních zvláštních školách navštívených v Bulharsku tým ERRC/BHC zjistil, že všechny nebo téměř všechny romské děti v jednotlivých rodinách navštěvují nebo navštěvovaly zvláštní školu.¹¹⁹

Volnost jednání, kterou mají úředníci při hodnotících postupech, nechává mnoho prostoru pro libovůli v rozhodování, zvláště když výsledek testu není jednoznačný, například v takzvaných „hraničních“ případech. V takovýchto případech má volnost jednání diskriminační dopad na Romy. Pan Belanský, krajský metodolog pro zvláštní školy v Prešovském kraji na Slovensku řekl ERRC, že hraniční případy, které se týkají Romů, jsou vždy rozhodnuty ve prospěch umístění dítěte do zvláštní školy.¹²⁰ V celo-romské zvláštní škole Chminianské Jakubovany na Slovensku je nejčastější diagnóza dětí lehká mozková dysfunkce (například dyslexie), což není duševní zaostalost. Také jsou zde děti smyslově postižené. Nicméně všechny tyto děti bez ohledu na povahu jejich handicapu navštěvují školu pro děti s lehkým mentálním postižením.¹²¹

V některých případech je zkoušení romských dětí specializovanými institucemi pouhá formalita. Badatelé ERRC/BHC prověřovali některé zprávy ze zkoušek vyplněné diagnostickou komisí po testování romských dětí v bulharských zvláštních školách. Tyto dokumenty jasně ukazují, že zkoušení romských dětí probíhalo pouze formálně. ERRC/BHC zjistily, že pouze několik kategorií bylo vyplněno a ty, které byly vyplněny, obsahovaly pouze stručné a nejasné informace. Nevysvětlily, jaké dokumenty diagnostická komise konzultovala ani jaké metody byly použity při původním testování nebo při zkoušení před danou komisí. Zkoušky jednoho dítěte trvaly přibližně 15-30 minut.¹²² V některých případech komise nezaznamenala dokonce ani výsledky IQ testu dítěte.¹²³

118 Rozhovor ERRC/BHC s dětmi ve zvláštní škole ve Vidinu, 19. září 2002, Vidin.

119 Rozhovory ERRC/BHC s řediteli zvláštních škol v Chirpanu (23. září 2002) a ve Slivenu (26. září 2002).

120 Rozhovor ERRC s panem Belanským, 26. září 2002, Prešov.

121 Rozhovor ERRC s Darinou Lažovou, 17. října 2002, Chminianské Jakubovany. Jak poznamenává zpráva londýnské nevládní organizace Save the Children, v případech, kde výsledky IQ testů ukáží hraniční případ (mezi 75-80), jsou romské děti mnohem častěji poslány do zvláštních škol než děti neromské. Viz Save the Children. Denied a Future: The Right to Education of Roma/Gypsy and Traveller Children. London, s. 189.

122 Psychologové, které ERRC konzultovalo, se shodli, že není přípustné, aby vyšetření probíhalo méně než 60 minut. Podle psycholožky Jany Vymětalové by standardní psychologické vyšetření, jehož cílem je rozhodnout, zda poslat dítě do zvláštní školy, mělo trvat přibližně 60 až 90 minut. Vymětalová uvedla, že ona se nespolehá na jediné vyšetření, zvláště ne v těchto důležitých případech, kdy vyšetření může ovlivnit budoucnost dítěte. (Rozhovor ERRC s psycholožkou Janou Vymětalovou, 24. října 2002, Praha.)

123 Návštěva ERRC/BHC zvláštní školy v Aitos, 31. října 2002 a zvláštní školy v Slavyanovu, 19. listopadu 2002.

Mnozí romští rodiče, kteří se neúčastnili testu svého dítěte, nebyli informováni o výsledcích testu. Jejich děti byly testovány diagnostickou institucí a výsledky byly zaslány přímo do zvláštní školy. Rodiče souhlasili s přesunem svého dítěte, aniž by ve skutečnosti viděli výsledky psychologického vyšetření.

Protože neznají dostatečně jazyk, ve kterém je test prováděn, standardní postupy psychologického testování dětí se zvláštními vzdělávacími potřebami staví romské děti do silně nevýhodné pozice. Mnohé romské děti doma mluví romsky a v době, kdy dosáhnou školního věku, jejich znalost většinového jazyka je horší než u neromských dětí. Tento fakt spolu se skutečností, že nenavštěvují školky nebo navštěvují segregované školky pouze pro Romy, vytváří pro romské děti jazykovou bariéru. Badatelé ERRC/BHC v Bulharsku zjistili, že mnohé romské děti byly testovány specializovanými institucemi bez ohledu na to, zda znají dostatečně bulharský jazyk, a nebyly doprovázené překladatelem. Zpráva o zkoušce romských dětí v Topolovgradu, kterou měly ERRC/BHC k dispozici, například dokládá, že jedno z dětí žilo v bilingvním prostředí (romština-bulharština) a že komunikace s dítětem byla obtížná. Bez ohledu na toto zjištění diagnostická komise diagnostikovala dítě bez pomoci překladatele.¹²⁴

Děti, které nemluví plyně bulharsky, jsou obvykle doprovázeny k testům rodičem nebo spolužákem z vyšší třídy, kteří pro ně mají překládat. Romské děti často některá slova v bulharštině neznají, ale když je někdo pro ně přeloží do romštiny, obvykle jejich smyslu rozumí. Badatelé ERRC/BHC zjistili nicméně, že v mnoha případech romští rodiče samotní stěžejí mohou překládat, protože neumějí dostatečně bulharsky. V případech, kdy je test časově omezen, děti ztrácejí body kvůli času ztracenému během překládání. Navíc mnoho otázek není adaptováno na romské kulturní prostředí, což také vede ke špatným výsledkům v testech. Zkouška osmileté romské dívky Zanky Ismailové diagnostickou komisí ve Stare Zagore 9. září 2002, které se účastnili badatelé ERRC/BHC, poskytuje jasný příklad problémů, před kterými stojí romské děti během těchto zkoušek. Zanku doprovázela její matka. Matka mluvila bulharsky s obtížemi a rozuměla jenom některým otázkám, které jí byly položeny. Uvedla, že je negramotná. Zanka nikdy nenavštěvovala školku nebo školu a s bulharskými dětmi se nestýkala.

Zanka předtím absolvovala předběžné psychologické vyšetření s psychologem z diagnostické komise. Výsledek IQ testu Zanky byl 65, což komise vyložila jako „mírná až střední duševní zaostalost.“ Logoped požádal Zanku, aby jmenovala předměty na obrázku ježka a kraba. Odpověděla romsky a její matka to přeložila. Když viděla obrázek tří třešní, řekla, že to jsou bonbóny. Další úkol Zanky byl vyprávět příběh založený na pěti obrázcích, které musela sama seřadit. Obrázky naznačovaly jednu oblíbenou dětskou pohádku. Dítě nebylo schopné tento úkol splnit a logoped ji začal pomáhat. Zanka ale pouze opakovala, to co slyšela od logopeda. Logoped diagnostikoval, že Zanka trpí „ozvěnovou poruchou“.

124 ERRC/BHC navštívily 21. listopadu 2002 zvláštní školu v Topolovgradu a prostudovaly spisy dětí první a druhé třídy. Většina spisů obsahovala podobné informace.

Dalším úkolem Zanky bylo opakovat věty po logopedovi. Zanka to nebyla schopná udělat. Psycholog požádal dítě, aby si ukázalo na oči. Matka otázku přeložila a dítě udělalo, co se po něm chtělo, předtím však otázce nerozumělo v bulharštině. Poté měla Zanka počítat do deseti, což nedokázala. Když se jí zeptali, „Kolik ti je let?“, Zanka nedokázala odpovědět a její matka řekla, že je jí osm.

Během psychologického vyšetření Zanky probíhalo najednou mnoho rozhovorů: psychiatr hovořil s matkou Zanky, logoped s psychologem, předsedou komise a s dítětem. Komise doporučila, aby byla Zanka umístěna do první třídy zvláštní školy.

V Maďarsku nedávná zpráva parlamentního zmocněnce pro národnostní a etnické menšiny uvádí, že při zkoušení dětí je nedostatečná znalost maďarštiny hodnocena jako negativní faktor při určení schopností dítěte. Zmocněnec dále kritizoval fakt, že se o účasti překladatele nebo jiné bilingvní osoby při hodnocení ani neuvažuje. Poznamenal, že jazykové nedostatky v testování pokládají otázku, „zda taková hodnotící komise může vůbec dosáhnout důvěryhodného závěru o schopnostech hodnoceného dítěte.“¹²⁵

4.5. Přeražení do zvláštního vzdělávání bez testu

V některých extrémních situacích jsou romské děti přeraženy do zvláštního vzdělávání bez jakéhokoliv testu. Například ve slovenské vesnici Svinia, v prešovském okrese, se ERRC dozvědělo o romských dětech, které jsou přímo zapisovány do zvláštních tříd základní školy. Psychologické testy se provádějí až po zápisu dítěte a podle vyjádření zástupce ředitele zůstává přibližně 60% romských dětí ve zvláštních třídách.¹²⁶ Segregace Romů v základní škole ve vesnici Svinia je úplná. Nejenže Romové navštěvují segregované třídy, ale tyto třídy jsou fyzicky oddělené od tříd navštěvovaných neromskými dětmi v samostatné budově. Romové jsou také oddělení od neromských žáků ve školní jídelně. Tam smějí romské děti pouze pod podmínkou, že budou sedět v oddělené části jídelny a používat své vlastní nádobí a přístroje. Družiny jsou pro romské a neromské děti také oddělené.

125 Viz „Diszkriminatív eljárások a pátkai iskolában“. In RomNet, 2. února, 2003, na adrese: <http://www.romnet.hu/hirek/hir0302047.html>.

126 Rozhovor ERRC se zástupcem ředitele základní školy v obci Svinia, 17. října 2002, Svinia.

5. SEGREGACE ROMŮ VE VĚTŠINOVÝCH ŠKOLÁCH

5.1. Zvláštní třídy v běžných školách

Některé běžné základní školy zřídily zvláštní třídy pro děti s mentálním postižením, které vyučují podle osnov zvláštních škol. Výzkum ERRC ukázal, že tyto třídy jsou také čistě romské nebo převážně romské. Teoreticky by děti měly navštěvovat tyto třídy, pokud nemohou zvládnout běžnou výuku. Nicméně výzkum ERRC ukázal, že romské děti jsou často zapsány do těchto tříd přímo.

Zvláštní třídy v běžných školách jsou zneužívány vedením škol jako nástroj k odstranění romských dětí z většinových tříd. Romské děti jsou tedy přeřazeny do zvláštních tříd bez předchozího testu a bez souhlasu svých rodičů. Například rodiče romského žáka J. S. z České republiky poskytli ERRC rozhodnutí o přeřazení dítěte do zvláštní třídy základní školy ze 16. května 2002, které postrádalo souhlas rodičů. Tento dokument také postrádal jakékoli informace vysvětlující, že zvláštní třídy poskytují vzdělání, které se liší od běžných tříd a má nižší úroveň. Dokument podával následující vysvětlení pro přeřazení: „Ředitel [...] vyhodnotil duševní schopnosti zmíněného žáka na základě předložené dokumentace a na základě vyšetření školního psychologa a rozhodl, že jeho mentální postižení mu zabraňuje být vzdělán v běžné základní škole, z tohoto důvodu byl žák přeřazen do zvláštní třídy základní školy.“ Toto rozhodnutí obsahuje informaci o možnosti odvolání, ale jméno instituce a proces odvolání je popsán nesprávně a zavádějícím způsobem.¹²⁷

Podobně tak na Slovensku výzkum ERRC ukázal, že souhlas rodičů s přeřazením do zvláštní třídy je zneužíván. Matka tří dětí, z nichž dvě navštěvují zvláštní třídy, uvedla, že si vzpomíná, jak děti přinesly ze školy nějaké dokumenty, aby je podepsala a druhý den je odnesly zpět do školy.¹²⁸ Učitel dokumenty zkopíroval a poslal jí je. Dokumenty, které ukázala ERRC, obsahují rozhodnutí o přeřazení do zvláštní třídy datované 2. února 2001 – půl roku poté, co její syn Milan začal navštěvovat zvláštní třídu. To, že podepsala souhlas s přeřazením svého syna Milana do zvláštní školy, se poprvé dozvěděla od výzkumníků ERRC.

ERRC hovořilo na Slovensku s devatenáctiletým Zdenem Čonkem z Hermanovic, který uvedl následující:

Před zápisem do základní školy jsem složil test. Byl jsem dobrý žák, měl jsem dobré známky, ale ve druhé třídě mě přeřadili do zvláštní třídy bez jakéhokoli testu. Jediný

127 Dokument poskytla paní J. K. Rodina nechtěla, aby její jméno bylo zveřejněno.

128 Rozhovor ERRC s paní Helenou, 1. dubna 2003, Malcov.

test, který jsem kdy dělal, byl při zápisu do školy. Nevím, proč mě přeřadili. Nebyl jsem sám; několik dalších dětí z naší osady bylo také přeřazeno. Dnes nikdo z naší osady do bílé školy nechodí.¹²⁹

Výzkum ERRC v České republice zjistil, že mnoho škol raději zřídí zvláštní třídy a přeřadí do nich romské děti, než aby jmenovaly asistenta pedagoga, který by pomohl romským dětem v běžných třídách. Například ředitel základní školy Buzulucká, kde je přibližně padesát romských dětí, z nichž většina navštěvuje zvláštní třídy, řekl ERRC, že škola „nepotřebuje asistenta pedagoga, protože romští žáci tvoří méně než polovinu dětí ve zvláštní třídě.“¹³⁰

ERRC také zjistilo, že školy se zmenšujícím se počtem žáků používají možnost zřídit zvláštní třídy, aby předešly snížení počtu tříd, a tím i učitelů. Zvláštní třídy dovolují školám zachovat třídy s nižším počtem žáků, než je minimum stanovené pro běžné školy. Ředitelka základní školy v Klobukách řekla ERRC, že rozhodnutí zřídit více zvláštních tříd je především založeno na faktu, že v oblasti není žádná zvláštní škola a děti by musely dojíždět velkou vzdáleností. Nicméně dalším faktorem je, že jim to dovoluje snížit povinné minimum žáků na třídu.¹³¹ Tato ředitelka plánovala, že v nadcházejícím školním roce budou žáci se zvláštními vzdělávacími potřebami ve stejné třídě, ale v následujících letech se chystala otevřít zvláštní třídy.¹³²

5.2. Segregované čistě romské třídy v běžných školách

Výzkum ERRC odhalil silné tendence segregovat romské děti do zvláštních tříd ve většinových školách.

5.2.1. Tlak neromských rodičů

Vedení škol ve smíšených školách nejčastěji zřizují romské třídy v důsledku rasových předsudků neromských rodičů, kteří požadují, aby jejich děti byly vychovány v prostředí bez

129 Rozhovor ERRC se Zdenem Čonkem, 26. února 2003, Hermanovce.

130 Rozhovor ERRC s panem Kaborkem, 4. února 2003, Teplice.

131 Podle vyhlášky o základních školách z roku 1991 mají mít třídy mezi 17 až 30 žáky. Oproti tomu podle vyhlášky o zvláštních školách a třídách z roku 1997 mají mít třídy mezi 4 až 12 žáky podle toho, v kolikátém jsou ročníku.

132 Rozhovor ERRC s paní Vyskočilovou, ředitelkou školy v Klobukách, 11. března 2003. Přestože ředitelka plánuje zahájit výuku žáků podle programu pro zvláštní školy, není příliš dobře informována o správném postupu. Aby mohla otevřít zvláštní třídu, měla by hovořit o tomto plánu a jeho podmínkách s příslušnou institucí, která bude program financovat (v případě zvláštních škol se jedná o městský úřad), ale ředitelka pouze zmínila, že chce plán oznámit městskému úřadu. Také nevěděla, jaký je požadovaný minimální počet žáků ve třídě a co je třeba k zahájení zvláštní třídy a nebyla schopna ERRC říct, kde by se takové informace daly získat s tím, že to sama neví.

Romů nebo s malým počtem Romů. Tváří tvář tomuto tlaku vedení škol používá pro vytváření oddělených tříd postupy, které jsou zdánlivě založené na objektivních kritériích.

Vedení škol č. 4 a 6 v Alexandrii v kraji Teleorman v Rumunsku, které obě mají smíšené romské a neromské žactvo, hovořila s ERRC o tlaku, kterému jsou vystavena ze strany neromských rodičů, aby žáky segregovalo.¹³³ Rozhodnutí segregovat školu bylo údajně přijato v zájmu zachování počtu neromských žáků ve škole, a tedy motivováno snahou zachránit ji před tím, aby se stala „ghetto školou“. Problém není chápán v pojmech segregace nebo integrace, ale jako otázka, jakou podobu by romská segregace měla mít. Pro vedení škol se smíšeným romským a neromským žactvem je základním východiskem, že je lepší mít segregované třídy, než se stát segregovanou školou.

Zástupce ředitele základní školy č. 4 v Alexandrii, Ancuta Florea, uvedl, že z celkového počtu 859 žáků navštěvujících školu v listopadu 2002 bylo 288 Romů.¹³⁴ Škola má zcela segregované třídy pro Romy a také organizuje třídy, ve kterých Romové tvoří buď převažující většinu žáků, nebo naopak jejich nepatrnou část. Zástupce ředitele pro ERRC jmenoval problémy způsobené velkým podílem Romů ve škole:

Každý rok ztrácíme děti, protože jejich rodiče nechtějí, aby chodily do školy spolu s Romy. Jenom tento rok jsme přišli o 38 žáků v první třídě, kteří, přestože bydlí v okolí a byli zaregistrováni našimi učiteli,¹³⁵ raději odejdou do jiných škol.¹³⁶

Zřízení výlučně romské první třídy ve školním roce 2002-2003 obhajovalo vedení školy tím, že neromští rodiče dávají přednost určitým učitelům. Zástupce ředitele uvedl, že vzhledem k tomu, že učitel romské třídy 1. C. půjde příští rok do důchodu, neromští rodiče nechtějí, aby jejich děti chodily do této třídy. Podle zástupce ředitele je důvodem jejich volby to, že rodiče přisuzují velkou důležitost stabilitě a vztahu žáků k určitému učiteli. Nicméně tato možnost byla nabídnuta pouze neromským dětem. Přání romských rodičů vedení školy nezvažovalo. Zástupce ředitele sám pro ERRC uvedl, že mnozí romští rodiče si stěžovali na zřízení segregované třídy a chtěli, aby jejich děti byly přeřazeny do smíšených tříd, kde by mohly studovat s neromskými žáky, ale vedení školy odmítlo jejich žádost s odůvodněním, že kdyby přeřadilo některé romské děti, muselo by přeřadit všechny.¹³⁷

133 Rozhovor ERRC s paní Gabrielou Goranovou, 12. listopadu 2002, Alexandria.

134 Rozhovor ERRC s panem Ancuťou Floreou, 13. listopadu 2002, Alexandria.

135 Učitelé běžných základní škol v Rumunsku mají povinnost registrovat každý rok všechny děti, které mají následující školní rok zahájit školní docházku.

136 Rozhovor ERRC s panem Ancuťou Floreou, 13. listopadu 2002, Alexandria.

137 Rozhovor ERRC s panem Ancuťou Floreou, 13. listopadu 2002, Alexandria.

Podobná situace, jak zjistilo ERRC, nastala v základní škole č. 6 v Alexandrii v Rumunsku, kde vedení školy také ospravedlňovalo zřízení třídy s nižším počtem Romů jako reakci na přání neromských dětí vybrat si určitého učitele. Tímto způsobem škola dosáhla toho, že neromští žáci nebyli přeřazeni svými rodiči do jiných škol. Elena Otelea, zástupkyně ředitele školy, řekla ERRC:

Musíme vzít v úvahu přání [neromských] rodičů. Jinak půjdou do jiné školy.¹³⁸

ERRC zdokumentovalo segregované třídy na etnickém základě také v základní škole č. 3 v Zimniceji, v kraji Teleorman v Rumunsku. Tato škola má třídy od první do osmé a je školou, kde romské děti pokračují ve vzdělávání po dokončení čtvrté třídy ve vedlejší základní škole č. 4, která je ghetto školou. Školu č. 3 navštěvují také neromské děti, které bydlí ve spádové oblasti školy č. 4, ale již od prvního stupně (1-4. třídy) navštěvují školu č. 3, aby se vyhnuly společnému studiu s Romy. Etnická struktura tříd ve škole č. 3 v Zimniceji ve školním roce 2002-2003 ukazuje, že téměř každý ročník od pátého do osmého má alespoň jednu třídu, ze které jsou romské děti prakticky vyloučené. Například ve třídě 5. A je z 26 žáků 14 Romů; ve třídě 5. B je pouze jeden Rom z 28 žáků, zatímco v 5. C je 22 Romů z 23 studentů. Tento vzorec se opakuje v ostatních ročnících.¹³⁹

Vedení školy č. 3 v Zimniceji zdůvodňuje existenci segregovaných tříd svou snahou udržet kontinuitu třídy pro romské žáky, kteří přešli ze školy č. 4, která končí čtvrtou třídou. Nicméně neromské třídy jsou údajně reakcí na přání neromských rodičů.¹⁴⁰ Předsudky na škole č. 3 skutečně hrají svou roli. Podle prohlášení jednoho z učitelů ze školy č. 4 mnoho učitelů ze školy č. 3 zesměšňuje romské žáky, kteří tam byli převedeni, a nazývá je hlupáky z č. 4.¹⁴¹ Jistý učitel z prvního stupně školy č. 3 řekl ERRC, že „můžeme je [romské žáky] naučit jen základní prvky školních osnov. Naším cílem je, aby se žáci do čtvrté třídy naučili číst, psát a počítat.“¹⁴²

Na Slovensku je situace podobná. Výzkum ERRC ukázal, že vedení škol mají tendenci segregovat romské děti, aby předešla odchodu neromských dětí ze školy. Například v základní škole Gaboltov v okrese Bardejov počet romských dětí v pátých a šestých třídách byl ve školním roce 2002-2003 následující:

138 Rozhovor ERRC s paní Elenou Oteleou, 14. listopadu 2002, Alexandria. Třída 1. A měla 16 žáků a z toho 14 Romů, zatímco 1. B měla 25 žáků včetně 6 Romů a 1. C měla 17 žáků, z nichž 7 byli Romové.

139 Škola například poskytla ERRC údaje o složení tříd v osmém ročníku předchozího školního roku. Třída 8. A měla 7 Romů z celkem 27 žáků; v 8. B byl z 25 žáků jen jeden Rom; zatímco v 8. C bylo z 27 žáků 25 Romů.

140 Rozhovor ERRC s paní Lidií Nitulescu, sekretářkou školy č. 3 v Zimniceji, 16. prosince 2002, Zimnicea.

141 Rozhovor ERRC s učiteli školy č. 4 v Zimniceji, 16. prosince 2002, Zimnicea.

142 Rozhovor ERRC s panem Emilem Dudu, 16. prosince 2002, Zimnicea.

5. třída	romské děti	neromské děti
A	5	12
B	17	0
C	18	0

6. třída	romské děti	neromské děti
A	0	18
B	15	0
C	15	0

Podle ředitele školy romské děti z šesti sousedních vesnic zahajují docházku v základní škole Gaboltov v páté třídě, což „nutí neromské rodiče poslat své děti do škol v sousedním Bardejově.“¹⁴³

V dalším slovenském městě Bardejově rozdělení romských dětí ve třídách také ukazuje vzorec segregace. Například rozdělení romských dětí v první třídě bardejovské 1. základní školy¹⁴⁴ bylo ve školním roce 2002-2003 následující:

třída	romské děti	neromské děti
A	0	16
B	6	20
C	7	12
D	18	0
E	18	0

Čistě romské třídy D a E jsou navíc fyzicky oddělené od hlavní budovy školy. Nacházejí se ve zvláštní budově poblíž romské oblasti Poštárka.

Podobně ve městě Provadia v kraji Varna v Bulharsku tým ERRC zjistil, že romské děti navštěvují zvláštní třídy ve většinových školách. Například ve škole Ivana Vazova (třídy 1-8), ve které je podíl romských dětí přibližně 30%, jsou romské děti oddělené od ostatních.¹⁴⁵ Podle vedení školy je ve třídě 3. A 1 romský žák a 21 neromských, zatímco ve třídě 3. B je 16 romských a 2 neromští žáci. I přes jasnou disproporcii v rozložení romských žáků ve třídách místní úředníci popírají, že se jedná o segregaci. Podle Penky Radevy, ředitelky školy, jsou

143 Rozhovor ERRC s panem Knapem, ředitelem školy, 11. září 2002.

144 Podle učitelů je ve škole 144 romských dětí a celkový počet žáků je 703.

145 Rozhovor ERRC s paní Penkou Radevou, ředitelkou školy Ivana Vazova, 21. listopadu 2002, Provadia.

Romové disproporčně zastoupeni ve třídě 3. B, protože jejich rodiče ve své žádosti neuvedli, že by jejich děti chtěly studovat angličtinu od první třídy. Navíc třída 1. A, která je nyní 3. A, zahrnuje děti, které měly angličtinu již ve škole.¹⁴⁶ Další úředníci z městského úřadu v Provadii, se kterými ERRC hovořilo, také uvedli, že rozdíly nejsou důsledkem žádného vědomého úsilí segregovat romské děti ze strany vedení školy.¹⁴⁷ Nicméně paní Radeva sdělila týmu ERRC, že rodiče v posledních letech začali brát své děti ze školy Ivana Vazova kvůli vzrůstajícímu počtu romských dětí ve škole a že ve snaze přilákat neromské děti se škola rozhodla začít program výuky angličtiny od první třídy. Podle experta na etnické a demografické otázky na městském úřadě v Provadii, Yanko Yankova, nebyli romští rodiče o možnosti výuky angličtiny informováni, a proto všechny romské děti skončily v oddělené třídě. Mergul Kemryan, romský rodič z Provadie, řekl ERRC, že na prvním setkání rodičů třídy 1. A v roce 1999 učitelka Radka Kraleva prohlásila, že nejlepší třída je ta, kde jsou pouze etnicky bulharské děti.¹⁴⁸

Existence homogenních romských nebo neromských tříd v běžných školách byla obhajována řadou způsobů. Rozdělení tříd podle údajných schopností studentů je pravděpodobně nejčastější. Vedení škol může zřídít třídy pro nadané žáky se zvláštním programem. Naopak, je možné ustavit doháněcí třídy pro děti, které mají obtíže zvládat rychlost běžné výuky.

Ve skutečnosti segregace romských a neromských žáků v různých třídách téže školy má málokdy cokoliv společného s objektivním zhodnocením schopností dětí. Ve většině případů se jedná o důsledek rasových předsudků neromských rodičů, kteří odmítají dovolit svým dětem, aby se vzdělávaly spolu s Romy. Jak sdělila ERRC městská úřednice ve Forró v severním Maďarsku:

Maďarské děti musí zůstat u sebe, to je jediný způsob, jak je tu udržet.¹⁴⁹

Školy mohou používat zvláštních pedagogických metod ke vzdělávání určitých dětí v některých ze svých tříd. Zapojení do těchto programů může vyžadovat složení psaného testu nebo finanční příspěvek, což snižuje pravděpodobnost, že se romské děti budou účastnit – obvykle cíl těchto opatření. Případ tohoto druhu zjistilo ERRC během své návštěvy školy v malém městě Nyíradony ve východním Maďarsku. Podle starosty města se počet obyvatel blíží osmi tisícům s přibližně 15-20% Romů. Většina Romů žije společně v osadě na kraji města. Starosta László Tasó uvedl, že Romové tvořili v roce 2002 44% ze 100 žáků první třídy v hlavní základní škole.¹⁵⁰

146 Rozhovor ERRC s Penkou Radevou, ředitelkou školy Ivana Vazova, 21. listopadu 2002, Provadia.

147 Rozhovor ERRC s Nikolínou Daskalovou, vedoucí krajského inspektorátu Ministerstva školství a vědy v kraji Varna, 22. listopadu 2002, Varna.

148 Rozhovor ERRC s panem Mergulem Kemryanem, 21. listopadu 2002, Provadia.

149 Rozhovor ERRC s Dr. Mariannou Pályi Nagy, 28. října 2002, Forró.

150 Rozhovor ERRC s panem László Tasó, 3. října 2002, Nyíradony. Starosta opíral svá tvrzení o přesné údaje.

Každý rok škola zavádí zvláštní pedagogický program pro zvláště talentované žáky, nazývaný „Program vyšší kvality“, údajně proto, aby alespoň některé z neromských dětí shromáždila do jedné homogenní třídy. Tento výběr iniciovali neromští rodiče. Dále je ve škole sportovní třída, která obvykle „přiláká“ jenom malý počet Romů. Ze čtyř tříd jsou tedy dvě převážně neromské, což vede k vysokému podílu Romů ve zbývajících dvou třídách. Tento podíl se v průběhu let mění pouze nepatrně. Starosta města vysvětlil ERRC:

Na začátku prvního roku učitelé vyberou nejtalentovanější žáky, aby navštěvovali zvláštní program, takzvaný „Program vyšší kvality“, založený na Zsolnayově speciální pedagogické metodice. Pochopitelně romští studenti se do těchto tříd nikdy dostat nemohou.¹⁵¹

Přesunem žáků do zvláštního programu pro talentované děti dokáže škola vytvořit zcela homogenní neromské třídy. Další třídou je sportovní třída, kterou navštěvuje pouze několik romských žáků. Většina Romů, kteří navštěvují školu, je rozdělena do dvou zbývajících tříd, ve kterých tvoří takřka 80% žáků.¹⁵² Místní podnikatelé údajně na školu vyvíjejí nátlak, aby vytvořila homogenní třídu, tak aby se jejich děti mohly vzdělávat bez kontaktu s romskými dětmi. Ředitel a školní inspektor v místní správě se obávají, že když nevyhoví požadavku těchto vlivných osob, přesunou své děti do školy v jiném městě. Navíc finanční podpora státu škole závisí na počtu dětí a významný odchod žáků by pro školu tedy znamenal také významnou ztrátu finančních prostředků.

5.2.2. Segregace jako důsledek zneužívání menšinové vzdělávací politiky

V některých zemích, jako v Maďarsku nebo Rumunsku, je zavádění zákonných ustanovení o vzdělávání národnostních menšin v některých případech zredukováno na mechanismus segregace Romů od neromského obyvatelstva. V Maďarsku například zavádění vyhlášky č. 32/1997 Ministerstva školství¹⁵³ o vzdělávání národnostních menšin vedlo k vytvoření velkého množství homogenních romských tříd po celé zemi. Podle této vyhlášky se romský menšinový program lišil od menšinových programů ostatních maďarských menšin v tom, že obsahoval – spolu s výukou kultury menšiny, kterou sdílel s ostatními menšinovými programy – výchovnou část zaměřenou na učení sociálních a komunikačních schopností romských žáků s cílem snížení možného znevýhodnění Romů v maďarských školách. Tato vyhláška nejen, že měla

151 Rozhovor ERRC s panem László Tasó, 3. října 2002, Nyíradony. Starosta opíral svá tvrzení o přesné údaje.

152 Rozhovor ERRC s panem László Tasó, 3. října 2002, Nyíradony. Starosta opíral svá tvrzení o přesné údaje.

153 Viz No. 32/1997. (XI.5.) MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség övodai nevelésének irányelve és a nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. (Vyhláška Ministerstva školství o vydávání nařízení o vzdělávání dětí z národnostních a etnických menšin ve školách a nařízení o výchově členů národních a etnických menšin ve školách.)

stigmatizující efekt – explicitně spojující romskou etnicitu s nedostatkem sociálních a dalších schopností – ale vedla i k segregaci Romů ve škole. V mnoha školách napříč Maďarskem mají motivy pro zřízení takzvaných „doháněcích“ tříd pro Romy málo co do činění s výukou etnicky založeného programu nebo s pomocí dohonit a udržet úroveň běžné výuky.¹⁵⁴ Ve své velké většině jsou takovéto třídy používány k segregaci Romů od jejich neromských vrstevníků.¹⁵⁵

Také v Rumunsku existují volitelné třídy s výukou romského jazyka a literatury uvnitř většinových škol. Možnost vytvářet tyto třídy by měla sloužit potřebám menšiny, nicméně ve skutečnosti vedení škol „adaptovalo“ toto opatření tak, aby zakrylo rasovou segregaci, a romština není vůbec vyučována.

Výzkum ERRC také zjistil případ segregace romských dětí na základě faktu, že mluví maďarsky. Například základní škola č. 1 v Oradeji, hlavním městě kraje Bihor, má jak rumunskou, tak i maďarskou sekci pro první i druhý stupeň (třídy 1-8), stejně jako zvláštní sekci uvnitř maďarské sekce. Podle údajů poskytnutých školou je v běžných maďarských třídách 110 Romů v 1-8 třídě a 37 Romů je ve zvláštní sekci maďarské sekce, všichni na prvním stupni. Žádné děti z maďarské etnické menšiny školu nenavštěvují. Ředitel školy ERRC řekl:

Maďarské děti obvykle nastoupí do školy č. 2, protože jejich rodiny nedovolí, aby chodily do školy spolu s Romy. I v rumunské sekci jsou občas potíže, protože rumunským rodičům vadí přítomnost romských žáků ve třídě. Naštěstí jsou v každé třídě jen dvě nebo tři romské děti.¹⁵⁶

Romové jsou ve škole zcela segregováni, a to díky faktu, že maďarská sekce se nachází v oddělené budově, umístěné 500 metrů od hlavní budovy školy, kde je rumunská sekce. Budova přidělená romským žákům je menší a starší než hlavní školní budova. Podle jednoho učitele v maďarské zvláštní sekci, budova, kde romské děti studují, byla ještě před několika lety ve velmi špatném stavu. Od školního roku 1999-2000 byla budova renovována a třídy nově vybaveny s podporou několika nevládních organizací. Nicméně budova je příliš malá, než aby

154 Zmocněnec maďarského parlamentu pro národnostní a etnické menšiny vypracoval seznam problémů ve vzdělávání romské menšiny. Mnohé třídy zřízené podle programu zejména postrádaly jakékoliv národnostní vyučování a dokonce i doháněcí výuka byla prováděna náhodným způsobem často na úkor některých předmětů, jako cizí jazyk a technologie. Učitelé měli nízkou kvalifikaci a oddělené třídy, ve kterých program probíhal, byly nejzanedbanější a nejtmaší v celé škole. Přestože zavedení takové třídy vyžaduje souhlas rodičů, rodiče často nebyli dotázáni a v jednom případě byl program organizován bez vědomí rodičů. Rodiče také nebyli dostatečně informováni o podmínkách programu. Viz Report on the Activities of the Parliamentary Commissioner for the Rights of National and Ethnic Minorities, 2000, sekce 3.3. <http://www.obh.hu/nekh/en/reports/reports.htm>.

155 Blíže viz Roma Rights 2/2002, Snapshots from around Europe/Hungary, http://errc.org/rr_nr2_2002/snap14.shtml.

156 Rozhovor ERRC s ředitelem základní školy č. 1 v Oradeji, 23. srpna 2002, Oradea.

mohla poskytnout přijatelné podmínky pro učení, učebny jsou nadále přeplněné. Pro dvanáct romských tříd jsou tu čtyři učebny, romské děti se tedy učí na směny ráno a odpoledne.¹⁵⁷

Navíc podle vedení školy je fluktuace učitelů v maďarské (romské) sekci vyšší a jejich kvalifikace obvykle nižší ve srovnání s učiteli v rumunské sekci. Většina učitelů je netitulárních a mnoho z nich opouští školu po roce nebo po dvou. Někteří učitelé z rumunské sekce jsou přinuceni učit v maďarské (romské) sekci, protože, jak říká ředitel, „nemají na vybranou, pokud si chtějí udržet místo.“¹⁵⁸ Vedení školy uvedlo pro ERRC:

Učitelé z maďarské sekce se zde nechtějí stát titulárními, „pohřbít“ se v této sekci. Ačkoliv nabízíme každý rok volná místa pro tuto sekci, učitelé obecně vědí, že je zde ve škole mnoho Cikánů, zejména pokud se zmíníte o maďarské sekci...¹⁵⁹

Zástupce ředitele školy řekl ERRC, že podle jeho názoru by převedení maďarské sekce do hlavní budovy znamenalo „definitivní konec školy“. ERRC řekl:

Jestliže je [romské děti] přivedeme sem, [neromští] rodiče pošlou své děti do jiné školy. Přišli bychom o polovinu žáků. Dokonce i dneska mnoho žáků odchází do jiných škol v páté třídě a další se sem vůbec nezapíší kvůli Cikánům, tak je aspoň držíme na odděleném místě.¹⁶⁰

5.2.3. Školní výsledky jako záminka pro segregaci

Rigidní systém rozdělování žáků podle výsledků je také jedním ze způsobů segregace romských žáků. Ředitel základní školy v Komló, v kraji Baranya v Maďarsku, řekl ERRC, že děti v jeho škole jsou každý rok rozdělovány do slabé, dobré a vyspělé skupiny. Toto rozdělení je určeno testem a prověřováno každého půl roku. Jeden z učitelů na této škole řekl ERRC:

Zatímco třída B nemá takřka žádné romské žáky, dva nebo tři z dvaceti, třída A má mnohem více Romů, v některých případech až 60% nebo dokonce více. V mé třídě 6. A je 26 žáků a z toho 17 Romů. Fakt, že je více romských žáků ve třídě A lze vysvětlit obtížemi

157 Rozhovor ERRC s paní Rosericou Orsos, 23. srpna 2002, Oradea.

158 Rozhovor ERRC s paní Rosericou Orsos, 23. srpna 2002, Oradea. Mají-li učitelé na vybranou, snaží se romské sekci vyhnout. Ředitel uvedl příklad učitelky biologie, která ve školním roce 2001-2002 učila čtyři hodiny týdně v romské sekci, aby splnila povinný počet hodin pro učitelskou kvalifikaci, protože neměla dostatek hodin v rumunské sekci. Ve školním roce 2002-2003 jí bylo nabídnuto, aby učila nějaké hodiny v jiné škole a ona si raději zvolila, že bude učit ve dvou různých školách, než aby pracovala v romské sekci.

159 Rozhovor ERRC s vedením základní školy č. 1 v Oradeji, 23. září 2002, Oradea.

160 Rozhovor ERRC s panem Ciprianem Moraru, 23. srpna 2002, Oradea.

romských dětí v socializaci a jazykové socializaci. Zatímco v maďarských rodinách se děti od raného věku učí zůstat zticha a poslouchat, dostávají knížky a učí se určitá pravidla chování, tento socializační proces se v mnoha romských rodinách neodehrává.¹⁶¹

Jedna romská matka dětí ze školy v Komló řekla ERRC, že její děti byly umístěny do tříd pro méně talentované žáky bez jakéhokoliv testu hned po začátku školního roku:

Jsem velmi rozzlobená. Obě mé děti byly původně umístěny do třídy B, což je ta lepší třída. Těsně před začátkem druhé třídy mého syna, vlastně přímo při zahajovací slavnosti mi bylo řečeno, že můj syn byl přeřazen do třídy A. Bylo mi řečeno, že je to kvůli tomu, že ve třídě B není místo. Když jsem chtěla bližší vysvětlení, ředitelka školy mi nevěnovala žádnou pozornost. Nechtěla se mnou vůbec mluvit. Řekla mi, že má hosty z Německa a nemá na mě teď čas. Víím, že třída B je pro lepší žáky, a můj syn byl dobrý žák. Na svém posledním vysvědčení měl převážně samé známky 5.¹⁶² Proto jsem chtěla, aby pokračoval ve studiu ve třídě B.¹⁶³

Učitelé v těchto slabších třídách často poskytují romským dětem, které jsou v nich výrazně zastoupeny, pouze minimální úroveň vzdělání, protože se domnívají, že to je vše, čemu jsou schopny se naučit. Neromský učitel v obci Szomolya, v kraji Borsod-Abaúj-Zemplén, řekl ERRC:

Romové žijí jenom pro dnešek a nestarají se o budoucnost, proto pro ně není škola důležitá. Romské děti se musí naučit základní věci, které ve skutečnosti ostatní žáci již vědí, takže zvláštní vzdělání je pro ně vhodné. Jenom by ostatní zdržovaly, aby se naučily nové věci a dělaly pokroky. Romové se musí naučit užívat vhodná slova, chovat se zdvořile, naučit se sebeovládání a plánovat budoucnost.¹⁶⁴

Ve třídách pro slabší žáky v Maďarsku se obvykle učí podřadné učivo. Romští žáci, kteří navštěvují tyto třídy, často nemohou studovat cizí jazyky ve stejné míře jako ostatní žáci a mají omezený (nebo zakázaný) přístup do počítačových učeben. Jeden z učitelů ve škole, kde romští žáci obecně navštěvují třídu B a neromští žáci třídu A, řekl ERRC:

Zatímco děti navštěvující třídu A mají možnost studovat dva cizí jazyky zároveň, ve třídě B si mohou zvolit pouze jeden jazyk. Místo hodin druhého jazyka mají technické vyučování.¹⁶⁵

161 Rozhovor ERRC s panem Józsefem Kópiczem, 25. listopadu 2002, Komló.

162 Děti v maďarských školách dostávají známky od 1 do 5, známka 5 je nejlepší.

163 Rozhovor ERRC s paní Márií Orsós, 25. listopadu 2002, Komló.

164 Rozhovor ERRC s panem Jánosem Pappem, 14. září 2002, Szomolya.

165 Rozhovor ERRC s paní Zsuzsannou Nyíri, 13 listopadu 2002, Gönc. Technické vyučování („technika óra“) se skládá z přípravy drobných předmětů, jako jsou záložky do knih nebo misky, a výuky činností, jako je vrtání nebo řezání.

Bližší pohled na etnické složení školy ukáže, že rozdíly v počtu romských dětí mezi třídami A a B jsou do očí bijící.

Etnické složení tříd druhého stupně základní školy

	Třída A		Třída B		Třída C	
	Celkem	Romové	Celkem	Romové	Celkem	Romové
Pátá třída	26	2	25	10	10	10
Šestá třída	30	1	24	10	—	—
Sedmá třída	29	0	26	12	—	—
Osmá třída	27	0	17	11	—	—

Romský chlapec ve třídě 7. B řekl ERRC:

Mezi třídami A a B je obrovský rozdíl. Žáci ve třídě A si mohou zvolit, že se budou učit dva jazyky (angličtinu, němčinu) ale ve třídě B se můžeme učit jenom jeden jazyk. Od páté třídy mají žáci třídy A hodiny počítačové výuky 2 hodiny týdně, ale ve třídě B si první hodinu hrají a učí se teprve druhou hodinu.¹⁶⁶

Jedna romská matka vysvětlila ERRC:

Mám šest dětí, pět dcer (6, 10, 11, 12, a 16 let) a syna (4 roky). Byla jsem velmi rozzlobená. Všechny moje děti dali rovnou do třídy C. To je třída pro hlupáky. Říkají tomu hravá třída. Tam se všechno učí jako hru, protože jejich mozek nemá schopnost to jinak pochopit. Moji šestiletou dceru testovali, aniž bych o tom věděla. Když šla do školy, uměla už číst, přesto ji dali do třídy C. Teď ve své třídě učí ostatní.¹⁶⁷

Jiná romská matka uvedla následující případ, jak mohou předsudky vést k segregaci:

Má dcera začínala první školní rok ve třídě A. Byla jediným romským dítětem ve třídě. Všechny ostatní romské děti byly umístěny do třídy B. Učitelé říkají, že tuto třídu navštěvují děti s nižší schopností učení. Chodila do čtvrté třídy, když si neromské dítě stěžovalo, že ztratilo knihu. Učitelé neřekli přímo, že to ukradla ona, ale děti i učitelé zdůrazňovali, že je jedinou Romkou ve třídě, takže cítila, že ji všichni podezřívají. Krátce poté ji učitel matematiky dal na konci pololetí dvojku, přestože z matematiky měla vždy čtyřku. Na základě známky z matematiky ředitel rozhodl, že není dostatečně inteligentní a přeřadil ji do třídy B k ostatním romským dětem. Cítila se opravdu hrozně, poznamenaná, protože to bylo tak nespravedlivé.¹⁶⁸

166 Rozhovor ERRC s Rolandem Hersicsem, 20. října 2002, Gönc.

167 Rozhovor ERRC s paní Gölles, 24. listopadu 2002, Pécs.

168 Rozhovor ERRC s paní Máriou Frenc Gulyás, 20. října 2002, Gönc.

Téměř totožný případ vyprávěl šestnáctiletý romský student:

Ve škole nám dali pocítit, že jsme Romové. Nejdříve jsem chodil do běžné třídy, ale poté mě tam obvinili z krádeže náušnice jedné maďarské dívky, později se ukázalo, že to udělala její kamarádka. Já jsem ale byl přeřazen do slabší třídy, která je převážně romská.¹⁶⁹

169 Rozhovor ERRC s panem Attilou Bancsókem, 28. října 2002, Forró.

6. SEGREGACE ROMŮ V GHETTO ŠKOLÁCH

Mnoho romských žáků navštěvuje školy nízké kvality, v nichž naprostou většinu dětí tvoří Romové (dále jen „romské ghetto školy“). Přestože ve všech zemích, kterými se tato zpráva zabývá, neexistuje právní rozdíl mezi romskými ghetto školami a ostatními školami, existuje značný rozdíl v kvalitě vzdělání, které je poskytováno v obou typech škol. Romské ghetto školy jsou místně známy jako „cikánské školy“, jsou většinou horší po stránce materiální i vzdělávací – školy jsou opotřebované a špatně vybavené, což zabraňuje poskytování kvalitní výuky. Učitelé postrádají základní kvalifikaci, učebnice jsou zastaralé a chybí učební pomůcky. V některých případech je ve školách krajní materiální nouze a někdy takřka nefugují.

Romské ghetto školy vznikly v důsledku dvou obecných činitelů: místní segregace Romů a odchodu ne-Romů ze škol s vysokým procentem Romů. Proces ghettizace veřejných škol je také ovlivněn tím, že se z rasových důvodů brání Romům v přístupu do běžných škol. Také romští rodiče běžně reagují na rasové předsudky a špatné zacházení tím, že dávají přednost škole, ve které je většina žakovského kolektivu tvořena Romy.

Vznik segregovaných škol založený na místní segregaci je datován do let komunistického režimu ve střední a východní Evropě. Například v Bulharsku kromě vytvoření romských městských ghet v padesátých letech dvacátého století byl vyvinut systém segregovaných škol jako výsledek systému školních okrsků, který v podstatě znemožnil výběr školy. Snahy komunistických úřadů o asimilaci, které mimo jiné měly vést k eliminaci romských osad a škol,¹⁷⁰ byly z větší části neúspěšné. Segregované romské školy v romských oblastech byly vytvořeny jako školy pro žáky „se zpátečnickým způsobem života a nízkou kulturní úrovní.“ Jejich hlavními cíli byly „základní gramotnost a vývoj pracovních návyků a profesních schopností.“ Třicet jedna těchto škol „se soustředilo na výcvik pro zaměstnání“, což znamenalo, že k základnímu učebnímu plánu dostaly za úkol vyprodukovat různé věci pro prodej.¹⁷¹ Přesto oficiální politikou komunistických úřadů, jak je zaznamenáno v mnoha stranických a státních rezolucích, bylo konstantně zvyšovat kvalitu výuky v romských školách.

170 V říjnu 1978 Sekretariát ústředního výboru Komunistické strany Bulharska přijal rezoluci 1360, která si kladla za cíl postupnou eliminaci romských čtvrtí a která zakazovala zakládání segregovaných romských škol. Viz Marushiakova Elena and Veselin Popov, *Tsiganite v Bulgaria*. So. a, Klub 90, 1993, strany 90-91.

171 Viz Marushiakova, Elena and Veselin Popov, strany 90-91.

6.1. Ghetto školy založené na místní segregaci

Vzorci místní segregace prostupují všemi pěti zeměmi, které jsou předmětem výzkumu ERRC.¹⁷² Romské ghetto školy v romských ghettech existují ve větších i menších městech a vesnicích.

Mnoho městských Romů žije v ghettech na okrajích měst a velkoměst nebo v jejich vnitřních částech. Přestože existují různé důvody výskytu romských městských ghet ve všech zemích, jejich charakter je stejný – jsou přelidněná a poskytují podprůměrný standard bydlení.¹⁷³ Jedním příkladem je čtvrť Iztok – romské ghetto v bulharském městě Pazardjik, které je centrem okresu Pazardjik čítajícím 127,918 obyvatel. Iztocké ghetto má asi 30,000 obyvatel a dvě školy – jednu pro 1. až 4. třídu a druhou pro 5. až 8. třídu. Třetí škola, umístěná na hranici romského ghetta, má odhadem 55% romských žáků. Přibližně 1 600 romských žáků je vzděláváno v ghetto školách a zbývajících 500 navštěvuje běžné školy.¹⁷⁴

V maďarském městě Szentes v kraji Csongrád je podobná situace. Město čítá 31 638 lidí, 165 z nich se považuje za Romy podle sčítání lidu z roku 2001. Skutečný počet Romů je ovšem mnohem vyšší, asi 1 400 lidí. Jedna z osmi základních škol města je ghetto školou a slouží romské komunitě, která žije především v osadě na okraji města. Škola se nachází asi dva kilometry od osady a spojuje ji s osadou dlážděná cesta pro děti. Děti podnikají tuto trasu tam a zpět každý den nezávisle na počasí a jsou nuceny přejít koleje i rušnou silnici. Školní kolektiv tvoří asi z 90% Romové. Přes 50% romských dětí, které chodí do základní školy, chodí do ghetto školy. Z ostatních sedmi škol má jen jedna měřitelný podíl Romů – zvláštní

172 Podle české vlády „vysoký podíl romských obyvatel těchto zařízení [segregovaného bydlení] je alarmující, v některých případech přesahuje 80%.“ (viz CERD, CERD/C/419/Add.1, 23. května 2003, Zprávy zaslané státy podle článku 9 Úmluvy, Pátá periodická zpráva (viz Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/419/Add.1, 23 May 2003, Reports submitted by states parties under Article 9 of the Convention, Fifth periodic report of states parties due in 2002 addendum Czech Republic, 20 December 2002, para.38.) Podle výzkumu v Rumunsku z roku 1998, asi 30% komunit v Rumunsku byly převážně romské komunity, asi 30% převážně neromské komunity a přes 10% byly čisté neromské komunity. (Viz Surdu, Muhai. „The Quality of Education in Romanian Schools with High Percentages of Romani Pupils.“ In Roma Rights 3-4, 2002.) Podle zprávy Světové banky asi jedna čtvrtina Romů na Slovensku žije v segregovaných oblastech (Viz World Bank. Poverty and Welfare of Roma in the Slovak Republic, 2002, s. 12.) V Maďarsku podle sociologického průzkumu žije 29% Romů v podmínkách úplné segregace, 23,3% romských rodin žije v oblastech s většinou romskou populací, 34,1% romských rodin žije v etnicky různorodých oblastech a 13,6% oblastí se skládá jen z etnicky maďarských rodin. (Viz Havas, Gábor, István Kemény, and Ilona Liskó. Cigány gyerekek az általános iskolában. Oktatáskutató Intézet, 2001, Budapešť.)

173 Blíže o vzorcích místní segregace Romů viz Zoon, Ina. On the Margins. Roma and the Public Services in Slovakia. Open Society Institute, New York, 2001, s. 90-94; Ladanyi, J. 1993. „Patterns of Residential Segregation and the Gypsy Minority in Budapest.“ International Journal of Urban and Regional Research. Sv. 17, č. 1, s. 30-41.

174 Rozhovor ERRC s paní Natashou Assenovou, poradkyní pro etnické a demografické otázky na okresním úřadu v Pazardjiku, 15. listopadu 2002.

škola Damjanich János, ve které tvoří 24% dětí Romové. V žádné z ostatních škol nepředstavují Romové více než 5% kolektivu.¹⁷⁵

Romská ghetta existují i v městečcích, jakým je rumunské městečko Gura Văii v kraji Băcau, čítající asi 6 000 lidí. Podle starosty má městečko tři školy – jedna je pro 1. až 8. třídu (do které chodí i Romové), jedna je pro 1. až 4. třídu (do které žádní Romové nechodí, protože žijí daleko od ní) a jedna v romské osadě je pro 1. až 4. třídu (do které nechodí rumunské děti). Starosta řekl, že „žáci v Gura Văii jsou posíláni do školy, do které mají nejbliže.“¹⁷⁶

Maďarské městečko Alsószolca v kraji Borsod-Abaúj-Zemplén má 6 044 obyvatel, z nichž 912 se považuje za Romy podle sčítání lidu v roce 2001. Skutečný počet Romů se odhaduje na 1 400 lidí.¹⁷⁷ Městečko má tři základní školy. Z těchto tři je škola číslo jedna nejdál od romské osady. Jen někteří romští žáci se do ní dokáží zapsat, tato škola má nejvyšší nároky a vzdělávací standardy. Škola číslo dvě má běžné vzdělávací standardy a podíl romských žáků ve škole je mezi 25% a 30%. Škola číslo tři je nejbliže romské osadě, jedná se o typickou segregovanou ghetto školu nebo takzvanou „cikánskou školu“. Přestože počet žáků je skoro stejně vysoký jako v obou předchozích školách, školní budova je nejmenší ze všech. Navíc podle ředitele má škola od svého založení v roce 1989 zvláštní třídy, které postupují podle učebního plánu zvláštních škol pro mentálně postižené. Spojení romských ghet s nižšími vzdělávacími standardy je skoro automatické. Ředitel řekl ERRC:

Máme 200 romských žáků z celkem 206 žáků školy. Dále je ve škole dvojí učební plán: normální a změněný [ve skutečnosti zvláštní] učební plán. V běžné třídě se žáci neučí méně než v běžné základní škole, ale učení je založeno na odlišné metodě. Ve skutečnosti ve třídách se změněným učebním plánem je vzdělávací úroveň značně snižena. Romští žáci z chudé, znevýhodněné romské osady s negramotnými rodiči nebo z rodin se slabou schopností hájit svá práva jistě skončí v této škole ve zvláštní třídě.¹⁷⁸

V rumunském městě Hunedoara v kraji Hunedoara, kde je odhadovaný počet Romů kolem 10 000, tj. 7% městské populace, je vzorec segregovaných škol spojen také s místní segregací.¹⁷⁹ Město má dvanáct základních škol (1. až 8. třída), z nichž tři jsou ghetto školy – s romským žakovským kolektivem přes 70%. Škola číslo devět se nachází blízko romského ghetta čítajícího asi 2 000 lidí, jedná se o ghetto školu. Podle informace podané ERRC místními

175 Rozhovor ERRC s panem Norbertem Lakatosem, členem výboru samosprávy romské menšiny v Szentesi, a s romskými rodiči, 17. listopadu 2002, Szentes.

176 Rozhovor ERRC s panem Georgem Andreescu, starostou Gura Văii, 11. října 2002, Gura Văii.

177 Informace podaná ERRC výborem místní samosprávy romské menšiny v Alsószolca.

178 Rozhovor ERRC s panem Istvánem Ráki, 27. října 2002, Alsószolca.

179 Informace podaná ERRC paní Susanou Ricea, ředitelkou Úřadu sociálního zabezpečení sociální správy v Hunedoara v Rumunsku, květen 2003, Budapešť.

úředníky je škola číslo jedenáct situována v blízkosti dalšího romského ghetta, které čítá asi 1 000 lidí, a její žactvo je asi z 90% romské. Romští žáci převažují v žákovském kolektivu školy číslo dvanáct, přestože škola je situována v místě obývaném přibližně shodnými počty Romů a ne-Romů. V další škole je podíl Romů mezi 0 a 50%.

Místní segregace Romů ve venkovských oblastech je také důvodem výskytu romských ghetto škol. Například romská osada Ponoráta ve vesnici Vălenii Lăpușului v kraji Maramure v Rumunsku je domovem asi 700 Romů, z toho přibližně 300 dětí. Asi 110 z nich chodí do základní školy (1. až 4. třída) umístěné v osadě, která je navštěvována výhradně romskými dětmi z osady.¹⁸⁰

6.2. Ghetto školy založené na demografických změnách

Další proces, který formuje výskyt ghetto škol ve venkovských oblastech, je zvýšení procenta Romů v místní populaci, které vyplývá z demografických trendů a ekonomické emigrace z venkovských oblastí. Zvýšení počtu Romů v běžné populaci se odráží v žákovském kolektivu vesnických škol, z nichž mnohé se postupně stávají svým složením převážně romskými. Tak je tomu například v mnoha slovenských školách ve venkovských oblastech.

Na Slovensku obecně a zvláště na vesnicích v okolí Prešova a Košic jsou školy, které poskytují vzdělání od 1. do 4. třídy (tak zvané „školy s omezeným počtem ročníků“ neboli malotřídky). Tyto školy většinou sestávají ze společné třídy navštěvované žáky 1. a 3. třídy a 2. a 4. třídy. Demografická dynamika na Slovensku, charakterizovaná poklesem porodnosti a stárnutím populace, stejně jako odliv obyvatelstva z vesnic má za následek snížení počtu dětí školou povinných.¹⁸¹ Malotřídky na mnoha vesnicích byly zavřeny a děti z nich byly převedeny do škol v okolních vesnicích nebo městečkách. V případě několika vesnic v okolí Prešova a Košic byly ovšem malotřídky zachovány. Žákovský kolektiv v těchto školách je převážně romský a odpovídá demografické charakteristice romské populace,¹⁸² a také reflektuje fakt, že svoboda pohybu Romů je v některých případech úmyslně omezena slovenskými úřady.¹⁸³ Navíc takové

180 Terénní výzkum ERRC, 9. října 2002, Ponoráta. Blíže o podmínkách života v romské osadě Ponoráta, viz Romanian Roma: Two Years After the Adoption of the Government Strategy, No Visible Change. Roma Rights, 1-2/2003, na adrese: http://errc.org/rr_nr1-2_2003/.eld_report.shtml.

181 Blíže o demografické charakteristice slovenské populace viz Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky výskumné demografické centrum. Prognóza vývoja školstva SR do roku 2050. Edícia: Akty, Bratislava, listopad 2002.

182 Podle demografických odhadů je romská populace v zemi obecně mladší ve srovnání s většinou populací a tento fakt způsobuje zvyšující se podíl Romů v žákovských kolektivech vesnických škol ve venkovských oblastech s vysokým procentem Romů. Blíže o věkové struktuře romské populace na Slovensku, viz Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky výskumné demografické centrum. Prognóza vývoja rómskeho školstva v SR do roku 2025. Edícia: Akty, Bratislava, November 2002, p. 6, na adrese: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/prognoza2025rom.pdf>.

183 Blíže o omezování migrace Romů viz ERRC. Time of the Skinheads. Denial and Exclusion of Roma in Slovakia. leden 1997, s. 57-59.

školy jsou někdy používány k oddělení romských dětí od dětí neromských. Například romské děti z vesnice Mirkovce v okrese Prešov po dokončení čtvrtého ročníku v místní škole mají pokračovat ve svém vzdělávání v základní škole v Šarrišských Bohdanovcích. Vzhledem k tomu, že škola v Šarrišských Bohdanovcích nemá potřebnou kapacitu, školské úřady údajně umístily všechny romské žáky z páté a šesté třídy do školy v Mirkovcích. Výsledkem je, že romské děti z Mirkovců jsou i po čtvrté třídě nadále vyučovány v segregovaném prostředí.

Podobný trend formování plně romských škol v důsledku demografické dynamiky a ekonomického pohybu ne-Romů z venkovských oblastí existuje v Bulharsku.¹⁸⁴ Například vesnice Archar v kraji Vidin čítá asi 2 900 obyvatel, z nichž 1 100 jsou Romové. Kvůli migraci neromských rodin do blízkého města Vidin a dalších částí země je místní škola skoro úplně romská – z 394 žáků je podle odhadů školských úřadů 315 Romů. Podobná je situace ve vesnici Bukovlak, kraji Pleven, který má asi 4 000 obyvatel, z nichž odhadem 2 500 jsou Romové.¹⁸⁵ Je zde jedna místní škola, která je převážně romská. Podle ředitelky školy jen třicet žáků z celkového počtu asi 460 žáků přijatých ve školním roce 2002-2003 jsou etničtí Bulharové.¹⁸⁶ Místní romští rodiče řekli ERRC, že skoro všechny bulharské rodiny zapsaly své děti do škol ve městě Pleven.¹⁸⁷

V mnoha vesnicích v Bulharsku přes obecný pokles obyvatelstva a odpovídající snížení školní populace byly školy zachovány. Aby školy přitahovaly žáky, nabízejí některé z nich různé výhody. Například škola ve vesnici Vrav v kraji Vidin se stala internátní školou a zajišťuje zdarma ubytování a jídlo pro děti. Škola má 28 žáků, z nichž 23 jsou Romové a všichni přišli z okolních vesnic právě do této školy kvůli internátu, který nabízí.¹⁸⁸

6.3. Ghetto školy vzniklé „odlivem bílých“

Ghetto školy se vyskytují také jako výsledek stažení neromských dětí jejich rodiči ze škol, kde se zvyšuje procento romských dětí. Vysoký počet romských žáků ve škole je spojován s nižší

184 Viz Tomova, Ilona. Tsiganite v prehodniya period. Mezhdunaroden tsentar po problemite na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeistviya. Sofie, 1995, s. 26-30.

185 Odhady poskytl pan Andrei Iliev, romský aktivista z Plevenu, rozhovor ERRC, 27. listopadu 2002.

186 Rozhovor ERRC s paní Nedyalkou Nikolovou, 28. srpna 2002, Bukovlak.

187 Rozhovor ERRC s romskými rodiči z vesnice Bukovlak, 28. srpna 2002. Asi 50 romských žáků z vesnice Bukovlak je zapsáno do desegregačního programu pro „Zajištění shodného přístupu k romským dětem v Plevenu“, který iniciovala místní romská nevládní organizací „Amala-R“. Děti jsou dopravovány autobusem do běžných škol v městečku, kde se o ně stará zprostředkovatel z jejich vesnice. Podle týmu organizujícího desegregační program je většina žáků ve škole úspěšná a školní docházka je údajně pravidelná.

188 Vesnice Vrav nemá romské obyvatele. Většina obyvatel pochází z menšiny Vlahů. Informace byla poskytnuta ERRC romskou nevládní organizací Drom ve městě Vidin.

úrovní vzdělání. Paní Géza Szabó, zástupkyně ředitele školy v maďarském městečku Forró, kraji Borsod-Abaúj-Zemplén, řekla ERRC:

Všechno začalo kolem roku 1990. Od té doby mají rodiče možnost vybrat si školu pro své dítě podle svého. Neřeknou nám, proč dávají své dítě pryč z naší školy, ale myslíme si, že to je kvůli našim romským žákům. Je to velmi špatné, protože pro romské děti by bylo zásadní mít neromské spolužáky, aby viděly dobré příklady. Jde o trvalý proces, zatímco počet Romů tu narůstá.¹⁸⁹

Základní škola č. 4 v rumunském městečku Zimnicea v kraji Teleorman v Rumunsku je typickým příkladem tohoto fenoménu. Škola je situována do místa s etnicky převážně rumunskou populací. Ovšem podle čísel předaných ERRC ředitelkou školy, paní Elenou Velcea, z 88 žáků přijatých ve školním roce 2002-2003 je 77 Romů.¹⁹⁰ Škola mívala smíšený žakovský kolektiv počátkem devadesátých let, kdy počet romských žáků byl asi 50 %. Několik neromských dětí ve škole pochází z velmi chudých rodin, které nemají vysoké požadavky na školu, o které se obecně ví, že je horší než ostatní školy v městečku.¹⁹¹

Jak poměr Romů ve škole rostl, kvalita vzdělávání se snižovala. Kvůli sníženému počtu neromských žáků poklesl počet žáků, což se také odrazilo ve snížení rozpočtu školy, která má zanedbaný nábytek a zastaralé knihy. Škole chybí odpovídající vytápěcí systém a v zimě je nucena používat topení na dřevo. Paní Velcea řekla ERRC, že mnohokrát platila dělníkům za kácení dřeva ze svého, protože škola na to neměla prostředky. Navíc kolektiv učitelů ve škole č. 4 v Zimnicea se obměňuje téměř každý rok.¹⁹² Počet dětí, které nepostupují do další třídy ve škole je velmi vysoký – podle ředitelky školy každý rok přibližně pět ze třídy. Učitel první třídy dokázal naučit děti jen prvních šest písmen abecedy a prvních osm číslic od začátku školního roku.¹⁹³

189 Rozhovor ERRC s paní Gézou Szabó, 28. října 2002, Forró.

190 Rozhovor ERRC s paní Elenou Velcea, 16. prosince 2002, Zimnicea. Všichni romští žáci ve škole jsou Rudari – skupina, která nehovoří romsky a považuje se za odlišnou skupinu než Romové.

191 Rozhovor ERRC s kolektivem učitelů, 16. prosince 2002, Zimnicea.

192 Jak nám vysvětlila ředitelka školy, značná obměna kolektivu učitelů dále ovlivňuje upřednostňování škol s nižším počtem Romů a stabilnějším kolektivem učitelů ze strany neromských rodičů. Regulace škol umožňuje učitelům, aby pracovali dva roky jako „detašovaní učitelé“ v jiných místech a vrátili se zpět, učili alespoň jeden rok ve své škole, po kterém je jim opět dovoleno změnit své pracoviště na další dva roky. Kvůli této situaci, v převážně romské škole, jako je škola číslo 4, se učitelé vyměňují téměř každý rok, což způsobuje nespokojenost mezi neromskými rodiči, kterým je zřejmá důležitost stálosti kolektivu učitelů pro vzdělání jejich dětí, zvláště na úrovni základní školy. Výsledkem je, že neromští rodiče udělají vše pro to, aby jejich děti nenavštěvovaly školu č. 4. Učitelé se většinou snaží vyhnout tomu, aby v této škole učili, protože má špatnou reputaci ghetto školy.

193 Rozhovor ERRC s paní Elenou Velcea, 16. prosince 2002, Zimnicea.

Stejně procesy se odehrávají ve škole č. 6 v dalším rumunském městečku, v Caracalu v kraji Olt. Podle zástupce ředitele ze 736 žáků ve škole je asi 500 Romů, přestože většina učitelů odhadovala počet Romů ve škole na víc než 90%.¹⁹⁴ Jako mnoho jiných ghetto škol i škola číslo 6 se stala školou s romskou většinou v posledních letech kvůli postupnému přecházení neromských žáků do jiných škol v městečku. Škola má obecně nižší úroveň výsledků než jiné školy v městečku a školní učební plán byl údajně přizpůsoben úrovni žáků.¹⁹⁵

ERRC navštívilo deset z šedesáti tří základních škol v okrese Bardejov u Prešova. Deset navštívených škol vzdělávalo 27% všech žáků okresu.¹⁹⁶ Podle odhadů školských úřadů romští žáci v těchto školách představují 84% všech romských žáků v okrese. Výzkum ERRC ukázal, že romské děti představují 100% žákovského kolektivu ve dvou školách a v pěti školách byl poměr Romů vyšší než 50%. Ve zbývajících třech školách podíly romských žáků byly 4,7%, 17%, a 29,6%. Ghettizace těchto škol v okrese je hlavně výsledkem stažení neromských dětí ze škol, do kterých chodí Romové. Tento proces je urychlen faktem, že vzdálenosti mezi městečky a vesnicemi v okrese nejsou velké a děti, které žijí v jednom městečku, mohou jednoduše navštěvovat školu v jiném blízkém městečku. Takový je případ základní školy v městečku Gaboltov, kde je největší místní škola, navštěvovaná všemi dětmi (5. až 9. třídy) z okolních vesnic. V Gaboltově nežijí žádní Romové a jen 14 romských dětí z okolních vesnic navštěvuje 1. až 4. třídu, ale počínaje pátou třídou asi 119 romských dětí ze šesti okolních vesnic dojíždí do Gaboltova. V reakci na to neromští rodiče posílají své děti do školy v městečku Bardejov.¹⁹⁷ Podobná situace je ve vesnici Žehna v okrese Prešov, která má přibližně 600 obyvatel. Polovinu její populace tvoří Romové. Podle školských úřadů žákovský kolektiv v místní základní škole odrážel toto složení. Ve školním roce 2002-2003 ovšem žádné z neromských dětí do školy v Žehně nenastoupilo. Minulý rok navštěvoval školu jen jeden neromský žák, ale škola doporučila jeho matce jeho přesunutí, aby nezaostával.¹⁹⁸

6.4. Ghetto školy mezi běžnými školami

V mnoha zemích výzkum ERRC ukázal fenomén formování romských ghetto škol uvnitř běžných škol. To je případ běžných škol, které mají více než jednu budovu. Existence více než jedné

194 Rozhovor ERRC s panem Emilem Tudorem, zástupcem ředitele, 13. prosince 2002, Caracal.

195 Kromě hodin přípravy na zaměstnání a učňovské praxe zajišťuje škola také mateřskou školku pro 40 romských žáků rozdělených do dvou stejně početných skupin: střední a pokročilí předškoláci. Dohled vykonávají dva nekvalifikovaní učitelé. Školka má dvě malé a přelidněné místnosti, od prosince 2002 je odpojena elektrína. Stopercentní romské složení školky je vysvětlováno faktem, že školka je situována u romské oblasti a neochotou neromských žáků navštěvovat takové místo, uvádí učitelský kolektiv. (Rozhovory ERRC s Marcelou Chivu a paní Alinou Gongea, 13. prosince 2002, Caracal.)

196 Viz Ústav informací a prognóz školstva. Separát štatistickej ročenky školstva SR 2001, Bratislava, 2001.

197 Rozhovor ERRC s panem Knapem, ředitelem základní školy v Gaboltově, 11. prosince 2002, Gaboltov.

198 Rozhovor ERRC se zástupcem ředitele základní školy v Žehně, 29. října 2002, Žehna.

budovy umožňuje vedení školy oddělit romské děti často do starší nerenovované budovy. Taková je situace školy v Hermanovcích na východním Slovensku.¹⁹⁹ Škola mívala jen jednu budovu až do roku 1990. Poté byla postavena nová budova a všechny neromské děti byly přesunuty do nové budovy, zatímco romské děti zůstaly ve staré. Obě budovy jsou postaveny vedle sebe, v místě jsou známy jako „černá“ a „bílá“ a velmi se liší v hmotném zabezpečení, ta „černá“ je na tom mnohem hůře. Dále výzkum ERRC ukázal, že kvůli nedostatku místa v čistě romské budově, romští žáci prvního ročníku, kteří mají postupovat dle běžného učebního plánu jsou umístěni ve stejné třídě s jinými romskými dětmi, kteří opakují první ročník a mají zvláštní učební plán.²⁰⁰

Podobně během výzkumu ERRC v roce 2002 navštěvoval převážující počet romských žáků v Hajdúhadház v kraji Hajdú-Bihar v Maďarsku třídy v odlišných budovách než neromské děti. Zatímco centrální budova školy Boeskái Istvan v Hajdúhadház měla převážně neromské žáky, budovy v ulici Kossuth, v ulici Kazinczy a čtvrtá budova, ve které byly organizovány zvláštní třídy, měly převážně romské žáky. Romské děti v přidružených částech školy navštěvovaly „doháněcí třídy“ a část z nich navštěvovala třídy pro děti na hranici mentálního postižení. Podobná byla situace v základní škole Földi János. Školní centrální budova téměř neměla romské žáky, zatímco budovy v ulicích Szabó Gábor a Földi János navštěvoval téměř výhradně romský žákovský kolektiv.

6.5. Hmotné zabezpečení v ghetto školách

Terénní průzkum provedený ERRC odhalil obrovské rozdíly mezi infrastrukturou škol navštěvovaných převážně Romy a ostatními školami. V romské osadě Ponorâta u městečka Coroieni v kraji Maramureş v Rumunsku je škola navštěvována pouze dětmi z osady. Celá škola sestává ze dvou velmi malých místností, které mají každá přibližně 4 x 4 čtverečních metrů. Místnosti mají skleněná okna a dveře, ale jen jedna z nich má topení na dřevo, takže v zimě je jen jedna funkční jako třída. Třída s topením pojme přibližně patnáct dětí, zatímco druhá místnost, bez jakéhokoli zdroje tepla je schopna poskytnout přibližně stejný počet míst, a to přesto, že škola je navštěvována 110 žáky z komunity. Vyučování je údajně prováděno bez jakékoli možnosti rozdělit děti podle ročníků.²⁰¹ Ve škole není elektřina. Škola má učebnice, které ale nestačí na počet žáků školy. Škola má být otevřena každý den. Když ERRC navštívilo školu, neprobíhala výuka. Podle jednoho z obyvatel osady se komunita snažila obrátit o pomoc na starostu okresu, ke kterému osada náleží, ale starosta jim odmítl pomoci zlepšit situaci:

Žije zde asi sedm set lidí. Je zde kolem tří set dětí. Všichni tu žijeme celkem asi ve sto domech. V naší komunitě není zdroj vody. 15. prosince 2002 pan Ioan Faur, starosta

199 Podle údajů poskytnutých ERRC bratislavskou nevládní organizací, Nadace Milana Šimečky, je celková populace Hermanovců asi 1 500 lidí, 370 z nich jsou Romové.

200 Rozhovor ERRC s paní Paulou Tománkovou, sociální pracovnící, 5. března 2003, Hermanovce.

201 Rozhovor ERRC s panem G. L., 9. října 2002, Ponorâta.

Vălenii Lăpușului, přišel do této komunity a viděl, že nemáme ani topení ani elektřinu v žádném domě ani ve škole. Požádali jsme ho o pomoc a on řekl, že pro nás nemůže nic udělat. Pak jsme mu řekli, že mu dáme každý 500 000 lei (přibližně 14 euro) za elektřinu, ale on řekl, „V žádném případě, sem světlo nikdy nedostanete.“²⁰²

Když ERRC navštívilo školu v romské osadě v Gura Văii, v kraji Băcau shledalo tytéž známky zanedbanosti. Škola, kterou navštěvují romské děti, je ve středu osady. Když ERRC navštívilo školu brzy odpoledne jednoho běžného školního dne, dveře budovy byly zavřené zevnitř. Uvnitř školy již byla tma a bylo tam sotva vidět. Škola samotná sestává jen ze dvou místností. První místnost může poskytnout sezení dvaceti dvěma žákům, zatímco druhá má dvacet čtyři míst k sezení. Přestože v den návštěvy ERRC bylo chladno, ve škole se netopilo, přestože v rohu jedné třídy byla kamna na dřevo. Ve třídách ani u vstupu nebyla světla a po pravdě řečeno ani elektrický proud. Během návštěvy ERRC romské děti byly ve třídách, ale ani v jedné třídě nebyly učebnice, sešity ani tužky či pera či jakékoli školní pomůcky. Ve škole jen málo co naznačovalo, že se jedná o školní prostředí. Jedna z učitelek, která nechce být jmenována, řekla ERRC, že ve škole je zaregistrováno sto šedesát dětí, které učí čtyři učitelé.²⁰³

Situace byla značně odlišná v další škole ve stejném městečku, kterou navštěvují rumunské děti. Škola byla mnohem větší, se čtyřmi třídami, měla elektrický proud, topení a děti nebyly nuceny jako v romské škole sedět v kabátech, aby se zahřály. Přestože třídy, které ERRC navštívilo, nenavštěvovaly romské děti, starosta městečka řekl, že několik Romů se do této školy zapsalo.²⁰⁴ Třída byla prostorná a lavice, u kterých děti seděly, byly v mnohem lepším stavu než ty, u kterých seděly romské děti. Všechny děti v této škole měly před sebou učebnice a sešity, pera a tužky. Kolem byly květiny a umělecké práce žáků, což kontrastovalo s holými stěnami romské školy. Na dvoře školy bylo hřiště (romská škola neměla dvůr) brankami na fotbal a koši na basketbal. Škola měla také školníka.

Jeden obyvatel osady řekl ERRC, že přestože romští rodiče musí platit za opravy ghetto školy, její stav se nezlepšuje:

Mám tři děti. Dvakrát za rok musíme zaplatit 50 000 lei (asi 1,7 eura) za dítě na školní opravy. Dostáváme potvrzení pro přídavky na děti od učitelky ve škole, se kterými jdeme na poštu vyzvednout peníze. Když nám ty dokumenty dává, žádá po nás peníze na opravy a my jí to musíme dát, jakmile dostaneme peníze. Tohle se děje už deset let, ale opravu školy jsem ještě nikdy neviděl.²⁰⁵

202 Rozhovor ERRC s panem G. L., 9. října 2002, Ponorâta.

203 Návštěva ERRC v Gura Văii, 11. října 2002.

204 Rozhovor ERRC s panem Georgem Andreescu, starostou Gura Văii, 11. října 2002, Gura Văii.

205 Rozhovor ERRC s panem Gheorghem Mihaiem, 11. října 2002, Gura Văii.

Situace ohledně oprav v rumunské škole není stejná. Starosta Gura Văii popsal ERRC způsob, jakým jsou peníze distribuovány lidem na sociální podpoře. Podle zákona lidé dostávající sociální pomoc musejí vykonávat společensky prospěšnou práci:

Asi 300 lidí v Gura Văii dostává sociální pomoc. Já neposílám Cikány a Rumuny na stejnou práci, aby dostali sociální pomoc. Měsíčně děláme seznam věcí, které je třeba udělat a posíláme lidi podle jejich schopností. Cikáni většinou kopou jámy a plejí pole, ale sedm Cikánů pomáhalo opravit jednu (rumunskou) školu v městečku. Rumuni pracují všichni ve škole.²⁰⁶

6.6. Vzdělávání v ghetto školách

Romské děti, které dokončí ghetto školy, mají malou šanci na získání takových schopností, aby mohly soutěžit se žáky v ostatních školách a dosáhly přijetí na střední školu.

Jedna rumunská studie například ukázala, že procento venkovských vzdělávacích institucí, ve kterých tvoří děti bez vzdělání více než 5% dětí ve školním věku v oblasti příslušející k určité škole je skoro dvojnásobné v případě školy s romskými žáky ve srovnání se všemi venkovskými školami v Rumunsku. Pokud vezmeme v úvahu venkovské školy s poměrem romských žáků nad 50%, procento škol, ve kterých děti bez vzdělání tvoří více než 5% ze všech dětí ve školním věku, je skoro čtyřikrát větší ve srovnání se všemi venkovskými školami. Podle téže studie procento venkovských školních institucí, které zaznamenaly případy předčasného opuštění školy, je vyšší v případech škol s romskými žáky v porovnání se všemi venkovskými školami. Největší rozdíl je na úrovni základní školy: skoro dvojnásobný, pokud srovnáme celkový počet venkovských škol s romskými žáky, a skoro trojnásobný, v případě venkovských škol s více než 50% romských žáků.²⁰⁷

Během terénního výzkumu se ERRC setkalo s mnoha učiteli, romskými rodiči a romskými dětmi, kteří potvrdili nízkou úroveň vzdělání v ghetto školách. Mnoho romských dětí ze školy předčasně odchází v nižších třídách, ti, kteří dokáží školu dokončit, jsou často negramotní nebo stačili získat pouze základní schopnost číst a psát. Expert na vzdělávání v Bulharsku řekl ERRC: „Ve čtvrté třídě školy G. S. Rakovski se běžně setkáte s dítětem, které neumí číst a provést základní početní úkony.“²⁰⁸ Během návštěvy ERRC ve škole G. S. Rakovski v Pazardjiku byl

206 Rozhovor ERRC s panem Georgem Andreescu, starostou Gura Văii, 11. října 2002, Gura Văii.

207 Viz The Ministry of Educational and Research, The Institute for Education Sciences, The Institute for Research on the Quality of Life, UNICEF. The Participation to Education of Roma Childrens. Problems, Solutions, Actors. Bukurešť, 2002, s. 64.

208 Rozhovor ERRC s paní Mariou Tochkovou, vedoucím odborníkem na základní školství na oblastním inspektorátě Ministerstva vzdělání a vědy, 15. listopadu 2002, Pazardjik. Škola „G. S. Rakovski“, o které mluví, je romská ghetto škola situovaná ve čtvrti Iztok v Pazardjiku.

tým ERRC pozván na hodinu třetí třídy a čtvrté třídy. V hodině třetí třídy ERRC zaznamenalo jedno dítě, které předvedlo čtení bez zadržávání. Když ERRC opustilo školu, viděli jsme žáky třetí a čtvrté třídy, jejichž hodinu jsme navštívili na cestě domů, přestože měli mít ještě čtyři další hodiny. Tvrdili, že je učitelé pustili.

Romské děti, které se učí od 1. do 4. třídy v ghetto školách většinou nejsou schopné pokračovat ve svém vzdělávání v běžné škole, protože osvojené znalosti nejsou shodné se znalostmi jejich vrstevníků, kteří navštěvovali běžné školy. Například v městečku Gura Văii v kraji Băcau po skončení čtyř let základní školy v osadě, v ghetto škole, nejsou romské děti schopny pokračovat ve vzdělávání. Tuto zkušenost nám sdělilo mnoho dětí z osady. Jedna romská dívka v Gura Văii řekla ERRC:

Skončila jsem čtvrtý ročník tady se škole, a když jsem ho měla, nedovolili mi jít do další školy, protože nosím dlouhou sukni a neumím číst a psát.²⁰⁹

Po skončení čtvrtého ročníku ghetto školy ve čtvrti „Iztok“ v Pazardjiku v Bulharsku někteří romští žáci úplně odešli ze školy. Zbytek většinou přechází do jiné ghetto školy, St. St. Kiril i Metodiy.²¹⁰ Georgi Velevev, romský žák osmého ročníku na škole St. St. Kiril i Metodiy řekl: „Přihlásil jsem se sem, abych mohl snáze složit zkoušky. Mám vrstevníky, kteří neumí bulharsky a je pro ně obtížné se učit kdekoli jinde.“²¹¹

Slabé školní výkony romských žáků v ghetto školách jsou z velké části způsobeny zanedbáním ze strany učitelů. Pavel Kostov, romský žák čtvrtého ročníku z bulharské vesnice Bukovlak v kraji Pleven se učil na ghetto škole Kliment Ohridski v Bukovlaku. Řekl ERRC, že učitelé netrvali na školní docházce a žáci „navštěvovali třídy, když se pro to rozhodli.“ Pavel dále přiznal, že „ve škole Kliment Ohridski byly učitelky, které se při hodině před žáky malovaly. Nebo se ptaly žáků na filmy, které večer sledovaly a probíraly je s nimi během hodiny.“²¹² Bývalý ředitel školy ve městě Pleven, pan Boris Vrabevski, řekl, že ve školním roce 2001-2002, když byl ještě ředitelem, viděl, že romské děti převedené z ghetto školy ve vesnici Bukovlak do jeho školy v důsledku nevládních desegregačních aktivit zaostávaly za svými vrstevníky v běžné škole.²¹³

209 Rozhovor ERRC s dvanáctiletou Irinou Stanescu, 11. října, 2002, Gura Văii.

210 Škola St. St. Kiril i Metodiy je bývalé odborné učiliště (OÚ), a přestože její právní statut se změnil na běžnou střední školu, žáci jsou stále vzdělávání podle učebních plánů OÚ. (Rozhovor ERRC s paní Natashou Assenovou, odbornicí na etnické a demografické otázky na krajském úřadě v Pazardjiku, 15. listopadu, 2002.) Teoretické předměty jsou v OÚ omezeny a nahrazeny praktickým školením. Žáci se naučí praktickým dovednostem, jako je například výroba nábytku.

211 Rozhovor ERRC s Georgim Velevem, 15. listopadu 2002, Pazardjik.

212 Rozhovor ERRC s Pavlem Kostovem, 28. srpna 2002, Bukovlak.

213 Rozhovor ERRC s panem Borisem Vrabevskim, 28. srpna 2002, Pleven.

Romský otec v maďarském městečku Alsózsolca řekl ERRC:

Dva moji synové navštěvují školu č. 2 a další dva navštěvují školu č. 3. Jeden z nich navštěvoval školu č. 2, ale dvakrát propadl a tak trval na tom, že chce na školu č. 3, ve které se učí jeho bratr. Tak jsem mu to dovolil. Má teď lepší známky a cítí se mnohem lépe. Ve škole č. 2 je méně romských dětí a učitelé se učení více věnují.²¹⁴

Málo motivovaní učitelé v ghetto školách často dávají lepší známky, než si děti zaslouží, protože jde o jednodušší způsob, jak se vyrovnat s výzvami výuky žáků ze znevýhodněného prostředí.

Nízká kvalita vzdělávání v ghetto školách je také způsobena převážně nekvalifikovanými učiteli v těchto školách. Informace výzkumu v Rumunsku ukázaly, že v roce 1998 nekvalifikovaní učitelé působili v každé venkovské škole, která měla žákovský kolektiv z více než 50% romský. Byl prokázán vztah mezi poměrem romských žáků ve škole a poměrem nekvalifikovaných učitelů. Například poměr nekvalifikovaných učitelů mezi 50 a 75% byl přibližně třikrát častější ve školách s více než 50% romskými dětmi v porovnání se všemi venkovskými školami. Ve školách, kde Romové vytvářejí téměř celou populaci školy, byl tento poměr přibližně pětikrát vyšší než v celém venkovském školním systému. Poměr nekvalifikovaných učitelů větší než 75% byl přibližně čtyřikrát častější ve školách s více než 50% romských žáků než v celém venkovském školním systému a přibližně desetkrát častější ve školách, kde Romové vytvářejí téměř celou populaci školy, než ve venkovském školním systému jako celku.²¹⁵

6.7. Diskriminační zamezení přístupu do běžných škol

Přestože místní segregace je podmínkou výskytu segregovaných ghetto škol, není to jediný důvod jejich existence. Například v Rumunsku nedávný výzkum ukázal, že v roce 1998 více než polovina škol s alespoň 50% romským žákovským kolektivem byla situována méně než tři kilometry od okolních škol stejné úrovně s převážně neromskými dětmi. Skoro tři čtvrtiny škol s 50% nebo více romskými žáky byly méně než pět kilometrů vzdáleny od škol s etnicky odlišným žactvem.²¹⁶ Přes zákonné právo rodičů zapsat své děti do školy, kterou si vyberou, je v mnoha případech romským dětem, které se pokusí zapsat do školy mimo romská ghetta, zamezen přístup do těchto škol.

Jistý romský otec z romské čtvrti Calea Mireşului v rumunském městě Şomcuta Mare informoval ERRC o potížích při zápisu dětí z osady do místní školy druhého stupně:

214 Rozhovor ERRC s panem Tiborem Baloghem, 27. října 2002, Alsózsolca.

215 Surdu, Mihai. „The Quality of Education in Romanian Schools with High Percentages of Romani Pupils.“ In Roma Rights, 3-4, 2002.

216 Ibid.

Minulý rok měly dvě děti z osady potíže při zápisu na školu druhého stupně v Șomcuta Mare, která je tři nebo čtyři kilometry odsud. Nebyly tam dobře přijaty a bylo jim řečeno, že pro ně ve škole nejsou místa. Byly ovšem přijaty poté, co jsem se sešel s ředitelem školy a řekl jsem mu, že pokud dětem nebude dovoleno se zapsat, bude škola mít problémy. Chceme, aby naše děti chodily do běžné školy od čtvrtého ročníku, aby pro ně bylo jednodušší se integrovat.²¹⁷

ERRC se také dovědělo o případu Papary Florina, šestiletého romského chlapce, jehož rodiče chtěli, aby navštěvoval společnou školu č. 3 v Zimniceji v kraji Teleorman místo školy č. 4, která je ghetto školou. Dítě bylo odmítnuto vedením školy č. 3, které údajně řeklo rodičům, že škola je obsazena, přestože registrační proces pro ne-romské děti stále velmi aktivně probíhal.²¹⁸

Například v Bulharsku, podle informací sofjské nevládní organizace *Romani Baht*, přinejmenším patnácti romským prvňáčkům z romské čtvrti Fakulteta v Sofii byl zamezen zápis do tří škol mimo čtvrt mezi prvním a šestnáctým zářím 2002, tj. před začátkem školního roku. Administrativní pracovníci ve všech třech školách – č. 17 Damian Gruev, č. 28 Aleko Konstantinov a č. 123 Stefan Stambolov – údajně znemožňovali rodičům vyplnit žádosti o zapsání patnácti romských dětí. Podle *Romani Baht* ochranka školy několikrát zamezila romským rodičům ve vstupu do školních prostor. V jiných případech byli romští rodiče vpuštěni do budovy, jen aby byli donuceni personálem školy budovu opustit dříve, než mohli odevzdat přihlášku k zápisu. Případně, jakmile romští rodiče dokázali oznámit ústně přihlášení na školu řediteli či pověřenému učiteli, dostalo se jim okamžité ústní odmítnutí. Podle *Romani Baht* byli rodiče informováni, že buď byl maximální počet dětí v odpovídající škole vyčerpán, nebo, že romské děti nemají právo přihlásit se do školy mimo obvod, kde jsou registrovány. Terénní výzkum provedený *Romani Baht* také odhalil, že poté, co bylo romským rodičům zabráněno zapsat své děti, neromské děti byly zapsány bez problémů, hned poté, co byli romští žadatelé odmítnuti.²¹⁹

6.8. Diskriminační vyloučení romských dětí ze škol: Statut soukromého vzdělávání v Maďarsku

Jeden ze způsobů, který umožňuje vedení škol v Maďarsku zbavit se romských dětí v běžných základních školách, je takzvaný „statut soukromých žáků“. V důsledku jeho zavedení bylo mnoho romských dětí fyzicky odděleno od běžných škol po celou dobu své povinné školní docházky. Následky takového postupu se podobají následkům segregace jako takové: upření možnosti rovnocenného vzdělání. Maďarský zákon o vzdělání umožňuje dětem přestat

217 Rozhovor ERRC s panem Boldijarem, 8. října 2002, Calea Mireșului.

218 Rozhovor ERRC s paní Elenou Velcea, učitelkou školy č. 4, 16. prosince 2002, Zimnicea.

219 Blíže o případu viz „Romani Children Denied Enrolment in Bulgarian Schools“, in Roma Rights 3/4, 2002, na adrese: http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/snap7.shtml.

pravidelně chodit do školy a zároveň si zachovat právní vztah se školou, a tudíž splnit svou povinnou školní docházku.²²⁰ Rodič dítěte sám rozhoduje, jak jeho dítě splní povinnou školní docházku. Samozřejmě pokud ředitel školy nevěří, že statut soukromého vzdělávání je pro dítě prospěšný, může to sdělit okresní administrativě a ta pak rozhodne.²²¹ Statut soukromého vzdělávání může být udělen v případě, že dítě trpí nějakým fyzickým či mentálním postižením, problémy s chováním a integrací ve třídě, poruchami učení nebo v některých zvláštních případech.²²² Podle tohoto modelu žáci se statutem soukromého vzdělávání jsou uvolněni z běžné školní docházky, ale nadále mají právní vztah se školou, ze které jsou uvolněni. Aby mohli dokončit školu, požaduje se po nich, aby složili každý semestr či školní rok zkoušky.²²³ Školy, které mají soukromé žáky, je mají dovést k dokončení školy a mají možnost jim věnovat deset vyučovacích hodin týdně mimo rámec běžné výuky.²²⁴

Stejně jako jiné právní mechanismy umožňující segregaci žáků na „objektivních“ základech statut soukromého žáka byl také použit k oddělení romských dětí od neromských dětí. Vedení škol používá tohoto programu jako mechanismu, jak se zbavit právě těch Romů, kteří by potřebovali zvláštní pozornost, aby úspěšně dokončili své vzdělání. Výzkum ERRC odhalil, že školské úřady přesvědčují romské žáky a rodiče, aby přijali statut soukromého žáka. Jakmile romský žák získá statut soukromého žáka, škola se přestane starat o jeho vzdělání. Výsledkem je, že Romové jsou vytlačeni z běžného vzdělávání do segregovaného vzdělávání horší kvality, které zcela zákonitě vede k omezení dalších možností vzdělávání či uplatnění na pracovním trhu.

Nedávné průzkumy ukázaly, že Romové jsou mezi žáky se statutem soukromého vzdělávání disproporčně zastoupeni. Například průzkum, který zahrnoval 192 škol, ukázal, že ze všech romských žáků v těchto školách 3% mají statut soukromého studenta, zatímco mezi ne-Romy byl poměr jen 0,1%.²²⁵ Další nedávná studie ukázala, že: „Získání či udržení statutu soukromého vzdělávání přesně odpovídá zastoupení Romů mezi žáky v určité škole. Čím více je romských žáků, tím vyšší je poměr soukromých studentů a zejména romských soukromých studentů. Ve školách s větším než 25% zastoupením romských žáků tento poměr

220 Zákon o veřejném vzdělání (Act on Public Education), Článek 6(3) stanoví, že žáci musí navštěvovat školu do konce školního roku, ve kterém jim je šestnáct let. V případě hendikepovaných dětí může být povinná školní docházka prodloužena do osmnácti let. Článek 6(5) stanoví, že v případě dětí, které začaly chodit do školy po roce 1998/99, je povinná školní docházka prodloužena na osmnáct let. Zákon o veřejném vzdělání, Článek 11(1)(m).

221 Zákon o veřejném vzdělání, Článek 7(1–2).

222 Zákon o veřejném vzdělání, Článek 69(2) a 120(1).

223 Zákon o veřejném vzdělání, Článek 66(1)

224 Zákon o veřejném vzdělání, Článek 52(13).

225 Havas, Gábor, István Kemény, a Ilona Liskó: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapešť, 2001. Průzkum z roku 1997 odhalil stejný trend, polovina zkoumaných škol měla soukromé žáky, z nichž všichni byli Romové. (Viz Girán, János, Lajos Kardos. *A cigány gyerekek iskolai sikertelenségének háttere*. Iskolakultúra, 1997/10.

může dosáhnout 80%.²²⁶ Terénní výzkum ERRC ve východním Maďarsku v městečku Berettyóújfalu v roce 2000 odhalil, že všech devět dětí se statutem soukromého vzdělávání v městečku byly Romové a že mnohé opakovaně selhávaly při zkouškách. Přeražení romských dětí do „soukromého vzdělávání“ vede k jejich vyloučení ze vzdělávacího systému.

Vedení škol vidí v soukromém vzdělávání cestu, jak zbavit své školy romských dětí a často přesvědčuje rodiče, aby akceptovali jejich rozhodnutí. Jakmile škola fyzicky odsune žáka z budovy a od spolužáků, romské žáky čeká pouze podřadné vzdělání a promarněné příležitosti. Výzkum ERRC objevil, že místo, aby vzdělávací systém udržoval pravidelný kontakt se soukromými žáky a podporoval je, často je ignoruje nebo dokonce zcela nechává osudu. Matka patnáctiletého romského chlapce řekla ERRC:

Můj syn se stal soukromým žákem minulý rok. Navštěvoval šestou třídu. Jeho škola mě informovala, že kvůli jeho problémům s chováním a fyzické agresivitě je nezbytné, abych podepsala žádost o statut soukromého vzdělávání, protože jinak bude vyloučen. Můj syn byl nejdříve šťastný, že nemusí do školy, a cítil úlevu, že není vystaven nepřátelství učitelů a spolužáků. Byl šťastný, že má více volného času, ale brzy pochopil také úskalí toho všeho. Celý rok probíhaly jeho dny v nudě a bez užítku. Každý měsíc musel do školy na zkoušku, ale nikdo mu v samostudiu nepomáhal. Škola neposkytla žádné zvláštní hodiny. V mnoha předmětech propadal neustále každý měsíc. Před koncem školního roku mi nabídli další návrh, pokud ho dám do jiné školy, bude mu dovoleno projít, přestože je jeho výkon nedostatečný, jinak by propadl. Tak jsem šla hledat jinou školu. V jisté vzdálenosti od našeho bydliště jsem našla školu, která byla ochotna mého syna přijmout. V této škole bylo procento romských žáků vysoké, učitelé byli připraveni na jejich konflikty a nechovali se k nim nepřátelsky.²²⁷

Rasistické urážky romských žáků ze strany neromských učitelů a spolužáků jsou také jedním z důvodů, proč se romští rodiče „rozhodnou“ pro statut soukromého žáka. Jeden romský rodič řekl ERRC:

Moje starší dcera trpí vážnou depresí. Zhroutila se, když na ni křičel jeden učitel, který si zasedl na všechny romské děti, a ona to nedokázala snést. Několik měsíců už nechodí do školy a v mnoha předmětech bude pokračovat jako soukromý žák.²²⁸

226 Babusik, Ferenc. Survey of elementary schools educating Romani children, Delphoi Consulting, Budapešť, 2000, s. 28, na adrese: <http://www.delphoi.hu/aktual.htm>.

227 Rozhovor ERRC s panem Rolandem Pusztaiem, 23. března 2002, Budapešť.

228 Rozhovor ERRC s paní Etelkou Bancsókovou, 28. října 2002, Forró. Statut soukromého studenta může být udělen s úplným nebo částečným zproštěním povinné školní docházky. Zákon o veřejném vzdělání, Článek 69(2).

Statut soukromého žáka je nabídnut mnohým romským žákům kvůli dočasným zdravotním problémům. Nicméně jakmile jsou jednou mimo školu, nedostane se jim dostatečné pozornosti, která by jim umožnila vrátit se do běžného vzdělávacího systému. V důsledku toho zůstávají soukromými žáky, jsou vyloučeni z normálního vzdělávacího systému a nemohou užívat svého práva na kvalitní vzdělání. Aby zakryly své vlastní selhání, školy obvykle snižují úroveň závěrečné zkoušky tak, aby soukromí žáci mohli formálně dokončit vzdělání. Jedna romská dívka uvedla ERRC typický příklad:

Když mi bylo čtrnáct, dostala jsem žloutenku, a stala jsem se tedy soukromým žákem. Potom co jsem se vyléčila, navštěvovala jsem hodiny dobrovolně, přestože jsem stále byla zproštěna povinnosti chodit do školy. Musela jsem sedět vzadu a být zticha. V hodinách mi nedovolili pokládat žádné otázky, přestože jsem jasně řekla, že chci studovat s ostatními. Učitelé obvykle řekli: „Nevyrušuj!“. A neučili mne. Po nějaké době jsem si řekla, že takováto školní docházka je zbytečná, protože jsem učení nerozuměla a učitelé mi nic nevysvětlili. Tak jsem to vzdala. Během roku jsem neměla žádné zvláštní hodiny, ale na konci školního roku jsem musela složit závěrečnou zkoušku, což jsem udělala jenom proto, že úroveň zkoušky byla neuvěřitelně nízká. Vůbec jsem nebyla připravená, neměla jsem žádnou podporu od školy a nic jsem nevěděla. Do běžné školy jsem se nevrátila, protože to škola vůbec nenabídla jako možnost.²²⁹

Když je schéma soukromého studenta použito na jedno dítě v rodině, škola se snaží toho využít jako argumentu, aby jeho bratři a sestry měli stejný statut. To se stalo bratrovi romské dívky citované výše:

Soukromým žákem jsem se stal v šesté třídě, moje mladší sestra v sedmi letech, protože měla problémy se srdcem. Mému bratrovi je třináct let a učitelé říkají, že kvůli jeho chování je s ním těžké vyjít. Ředitel školy nutil rodiče, aby ho zaregistrovali jako soukromého studenta. Argumentovali tím, že já i moje sestra jsme také soukromí studenti. Rodiče k tomu nedali souhlas, a tak ho škola poslala k psychologovi, aby ho mohli přeřadit do zvláštní školy. Psycholog ale nezjistil žádné postižení. Nyní se učitelé snaží přesvědčit mé rodiče, aby ho vzali ze třídy, a jako kompromis pro něj „nabízejí“ deset hodin týdně navíc, pokud budou souhlasit se statutem soukromého žáka.²³⁰

Školy jsou často ve svém přesvědčování rodičů tak úspěšné, že rodiče mají pocit, že se rozhodli samostatně v zájmu dítěte. Ani rodiče ani žáci si nejsou vědomi důsledků a rádi přijímají „řešení problému“, jak ho nabízí škola. Jedna romská matka řekla ERRC:

229 Rozhovor ERRC se slečnou Kittí Balogh, 30. října 2002, Nyíradony.

230 Rozhovor ERRC se slečnou Kittí Balogh, 30. října 2002, Nyíradony.

Žila jsem v Medgyasszó, ale nemohla jsem tamní atmosféru vydržet, a tak jsem se vrátila s dětmi do Csobádu. Můj syn chodil v Medgyasszó do školy, ale učitel se k němu nechoval dobře, nepomáhal mu a on často propadal. Když jsme se přestěhovali do Csobádu, mému synovi se tamní škola opravdu líbila a stal se z něj dobrý student. Ve čtvrté třídě pokračoval ve škole v Encs a problémy se školou opět nastaly. Ředitelka si mě zavolala, aby se mnou probrala možnosti pro mého syna. Navrhla, aby se můj syn stal soukromým žákem, aby nemusel chodit do školy každý den, ale jenom jednou týdně. Řekla, že toto je jediné řešení, musela jsem to přijmout.²³¹

Statut soukromého žáka Romům jenom stěžuje možnost studovat určité předměty a úspěšně dokončit školu. Dokonce, i když jim je dovoleno složit zkoušky, záleží jejich výsledek na libovůli školy, a ne na schopnostech dítěte. Závěrem je možné říct, že ačkoli program soukromého studenta má jako mechanismus segregace své zvláštnosti, jeho následky jsou předvídatelné: upírá romským dětem možnost kvalitního vzdělání, nedostatečné vzdělání pak omezuje jejich pracovní příležitosti a posiluje obecné mechanismy společenské segregace.

231 Rozhovor ERRC s paní R. B., 18. října 2002, Csobád.

7. ZÁVĚR

Většina vlád ve zkoumaných pěti zemích nereaguje na systematickou segregaci Romů ve vzdělání dostatečnými opatřeními v legislativní a exekutivní oblasti. Zákaz rasové segregace byl teprve nedávno zaveden do maďarského a bulharského práva.²³² Ačkoliv vlády v obecné rovině přiznávají problémy Romů ve vzdělávání, jednoznačné odhodláni desegregovat vzdělávací systém je možné nalézt jen v několika vládních dokumentech.²³³ Častěji však vlády popírají, že k rasově založené segregaci Romů ve vzdělání vůbec dochází. Český stát připustil fakt, že Romové jsou disproporčně zastoupeni ve zvláštních školách pro děti s mentálním postižením, ale odmítl kvalifikovat tento stav jako de facto rasovou segregaci. Například ve své nejnovější pravidelné zprávě Výboru pro odstranění rasové diskriminace OSN česká vláda nepřiznala vliv

232 Zákaz segregace byl začleněn do novely maďarského Zákona o veřejném vzdělávání v srpnu 2003. Zákon používá termín „nezákonná segregace“ a zakazuje ji jako formu přímé diskriminace. Maďarský Zákon o rovném zacházení a podpoře rovnosti příležitostí přijatý v prosinci 2003 dále zakazuje diskriminaci ve vzdělání na etnickém základě. V článku 27(3) uvádí, „O nedodržení požadavku na rovné zacházení se jedná zejména, pokud osoba nebo skupina osob je: a) nezákonně segregována ve výchovné instituci nebo v sekci, třídě nebo skupině ustavené uvnitř takové instituce; b) omezena na formu vzdělávání nebo školení nebo zavedení a udržování výchovného a školícího systému a institucí, jejichž úroveň nedosahuje požadované odbornosti nebo nedosahuje odborných pravidel, a v důsledku neposkytuje příležitost pokračovat ve studiu, složit státní zkoušky nebo neposkytuje příležitost školení a přípravu obecně předpokládané.“ (neoficiální překlad ERRC). Maďarský Zákon o rovném zacházení a podpoře rovnosti příležitostí je k dispozici v maďarštině na adrese: <http://www.complex.hu/kzldat/t0300125.htm/t0300125.htm>.

Podobně pak bulharský Zákon proti diskriminaci přijatý v roce 2003 zakazuje mimo jiné rasovou segregaci (článek 5) a ukládá pozitivní povinnost Ministerstvu školství a vědy a místním vládním úřadům, aby „přijaly taková opatření, která jsou nutná k eliminaci rasové segregace ve vzdělávacích institucích“ (článek 29(1)). Článek 1(5) dodatečných ustanovení definuje rasovou segregaci jako „vydání nařízení nebo příkazu, stejně jako zanedbání, jehož důsledkem je nucené oddělení, separace nebo izolace osob na základě jejich rasy, etnického původu nebo barvy pleti.“ (neoficiální překlad ERRC). Zákon je k dispozici v bulharštině na adrese: <http://www.bcnl.org/doc.php?DID=357>.

233 Takovým dokumentem je například bulharský Rámcový program rovné integrace Romů přijatý vládou v dubnu 1999 a „Návod k integraci dětí a žáků z národnostních menšin“ bulharského Ministerstva školství ze září 2002. Rámcový program uvádí: „Musí být vypracována dlouhodobá strategie k odstranění segregovaných romských škol v romských oblastech a přijata opatření k zajištění volného přístupu romských dětí do „normálních“ škol a zabránění segregace romských dětí ve zvláštních třídách...“ Viz „Rámcový program rovné integrace Romů do bulharské společnosti“, Část 2, sekce V. (neoficiální překlad). Program je k dispozici v bulharštině na adrese: <http://www.ncedi.government.bg/>.

Ministerstvo školství a vědy identifikovalo ve svém návodu z roku 2002 následující hlavní problémy stojící před romskými dětmi: izolace romských dětí ve školách umístěných v romských oblastech, přefazování normálně se vyvíjejících dětí do škol pro děti s mentálním postižením, případy rasismu ve třídách, absence vzdělávání v mateřském jazyce, vysoká negramotnost a nízká kvalifikace dospělých Romů. Návod předpokládá přípravu procesu přesunu dětí ze vzdělávacích prostor v romských oblastech a vytváření možností pro rovný přístup ke kvalitnímu vzdělání, stejně jako vymýcení dosavadní praxe přefazování romských dětí do škol pro děti s mentálním postižením. Cílem návodu je postupně eliminovat izolaci romských dětí ve vzdělávání a zajistit jejich přístup ke kvalitnímu vzdělání v integrovaných školách.

rasových faktorů na zařazování romských dětí do zvláštního školství.²³⁴ Ve svém stanovisku k žalobě, kterou s právní pomocí ERRC v roce 1999 podali romští rodiče z Ostravy, Ústavní soud také odmítl uznat porušení českých a mezinárodních zákonů.²³⁵ Zástupci slovenské vlády také popírají rasovou segregaci Romů ve vzdělávání. Například během nedávné kontroly zavádění Mezinárodního paktu o občanských a politických právech zástupce slovenské vlády řekl Výboru pro lidská práva OSN, že „nemůžeme mluvit o rasové diskriminaci ve vzdělávání, protože provádíme individuální přístup k potřebám žáků.“²³⁶

Ještě polovičatější jsou opatření vlády zaměřené na desegregaci školního systému. V mnoha případech vlády praktikují problematickou politiku zlepšování kvality vzdělání uvnitř segregovaného školního prostředí. Mezi takovéto aktivity zaměřené na zlepšení romského vzdělávání bez jeho desegregace patří: zavedení přípravných tříd ve zvláštních školách v České republice, ustanovení asistenta pedagoga v čistě romských ghetto školách v Bulharsku, v České republice a Slovensku, zavedení předškolního vzdělávacího programu v romských ghetto školách v Bulharsku.

Jiným příkladem vládních kroků, které neřeší podstatu segregovaného romského vzdělání, a jsou proto neúčinné jako dlouhodobé řešení, může být program Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR „Modifikace vzdělávacího programu Základní škola pro specifické potřeby dětí se sociálním nebo kulturním znevýhodněním.“²³⁷ „Modifikovaný program“, který je v podstatě určen romským dětem, má za cíl, aby problematičtí žáci nemuseli být převedeni do zvláštních škol, čehož se snaží dosáhnout tím, že dává možnost běžným školám snížit obsah běžných osnov. Tento snížený obsah je založen na běžných osnovách, ale je více prakticky zaměřen. Podle jednoho ředitele školy

234 Vláda uvádí: „Přefazení dítěte romské menšiny ze základní do zvláštní školy tedy není založeno na jeho nebo její romské národnosti, ale na jazykovém handicapu v době zápisu do školy, který představuje vážnou překážku budoucímu vzdělávání. Vedle jazykové bariéry existuje také odlišná dynamika osobního vývoje, odlišný žebříček hodnot a odlišné společenské a kulturní postoje romských rodin. Důležitou roli hraje fakt, že prostředí zvláštních škol je důvěrně známé generaci rodičů, z nichž mnozí tedy nasměrovávají své děti automaticky do stejného vzdělávacího prostředí, které sami zažili. [...] První krok směrem k odstranění negativních dopadů především na děti romské komunity způsobených jejich odlišnými sociálními a kulturními podmínkami byla změna v metodice a struktuře diagnózy používané při testování schopností dítěte.“ Viz Committee on the Elimination of Racial Discrimination. Fifth periodic report of States parties due in 2002. Addendum. Czech Republic. 20. prosince 2002, odstavce 119 a 120, na adrese: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/312713d34f4af18dc1256d560048aaf7?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/312713d34f4af18dc1256d560048aaf7?Opendocument).

235 Žaloba nyní čeká na rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva. Pro bližší informace viz „The ERRC Legal Strategy to Challenge Racial Segregation and Discrimination in Czech Schools.“ In Roma Rights 1/2000, na adrese: http://www.errc.org/tr_nr1_2000/legalde1.shtml.

236 Viz poznámky ERRC během projednávání druhé slovenské pravidelné zprávy před ICCPR, 7. července 2003, v Ženevě, uložené na ERRC. Viz dále tiskovou zprávu OSN Human Rights Committee Reviews Situation of Civil and Political Rights in Slovakia, 18.07.2003, na adrese: <http://www.unhcr.ch/hurricane/hurricane.nsf/NewsRoom?OpenFrameSet>.

237 Viz dokument č. 13365/2001-22.

se snížení týká předmětů český jazyk, cizí jazyk, matematika, chemie, fyzika, přírodopis, zeměpis, dějepis a občanská nauka. Jiné předměty jako rodinná výchova, hudební výchova, tělesná výchova, výtvarná výchova a pracovní vyučování se nemění.²³⁸ Autoři programu považovali část osnov za nepotřebnou pro děti, které nemají zájem pokračovat ve svém vzdělávání na např. gymnáziích. „Modifikovaný program“ také doporučuje zahrnout do výuky určité množství informací o romském etniku. Marie Rokosová z Výzkumného ústavu pedagogického sdělila ERRC, že zapojení do tohoto programu bude uvedeno na vysvědčení žáků.²³⁹

Efekt „modifikovaného programu“ na podíl romských dětí ve zvláštních školách byl přinejlepším minimální. Navíc zavádění programu se zdá spíše posilovat než odstraňovat segregaci, protože program je především používán v čistě romských vzdělávacích zařízeních. Žactvo šesti běžných základních škol v Praze, Ústí nad Labem, Sokolově a Brně, kde se učilo podle tohoto programu v době výzkumu ERRC, bylo z téměř 100% romské.²⁴⁰

Opatření, která se netýkají podstaty segregovaného vzdělávání Romů, mohou vést ke krátkodobému nebo dokonce dlouhodobému zlepšení kvality romského vzdělávání, nicméně nedokáží zaručit Romům rovné příležitosti ve vzdělání.

Zatím pouze maďarská vláda podnikla určité nadějně kroky k desegregaci školního systému.²⁴¹ Podle informací poskytnutých pověřencem pro integrované vzdělávání na ministerstvu školství předpokládá Národní integrační program maďarského ministerstva školství integraci škol a tříd do roku 2008. Ministerstvo školství zvýšilo finanční pomoc poskytovanou školám, které vzdělávají žáky ze znevýhodněného prostředí.²⁴² Školy mohou také využít vládních fondů a fondů Programu Phare ke zlepšení svých služeb a ke zvýšení přitažlivosti svých vzdělávacích programů. Instituce, které odstraní segregované vzdělávání, budou odměněny v rámci Programu národního integrovaného vzdělávání. Národní integrační program se zaměřuje na žáky navštěvující „doháněcí“ třídy, školy ve vesnicích, ve kterých „je podíl méně znevýhodněných rodin menší

238 Rozhovor ERRC s paní Volfovou, zástupkyní ředitele školy na Havlíčkově náměstí, 21. února 2003, Praha. Paní Volfová uvedla následující příklad praktické orientace programu: „aby děti pochopili, co znamená ‚kilometr‘, jdou vzdálenost, která je kilometr dlouhá“.

239 Rozhovor ERRC s Marií Rokosovou, Výzkumný ústav pedagogický, První výchovná skupina, 13. února 2003, Praha.

240 Rozhovor ERRC s Marií Rokosovou, Výzkumný ústav pedagogický, První výchovná skupina, 13. února 2003, Praha.

241 Zdá se, že po volbách v roce 2002 maďarská vláda udělala jakýsi kvantový skok ve svém odhodlání zabývat se vážnou situací na poli lidských práv Romů v Maďarsku. Především byla řada Romů přijata do klíčových pozic veřejné správy: Laszlo Teleki byl jmenován politickým tajemníkem pro romské otázky v kanceláři premiéra, Viktória Mohácsi zaujala místo ministerského pověřence pro integrované vzdělávání na ministerstvu školství a Éva Orsos Hegyesiné se stala druhou tajemnicí na ministerstvu zdravotnictví, sociálních a rodinných věcí.

242 Maďarský integrační program, když hovoří o oddělených vzdělávacích zařízeních, nejmenuje specificky Romy, ale používá termínu „znevýhodněné děti.“ Nicméně program uznává, že žáci, kteří mohou nejvíce získat ze společného vzdělávání jsou především Romové.

než 20%“, a školy ve velkých vesnicích a městech, kde jsou „znevýhodněné děti koncentrované v jedné nebo dvou školách nebo třídách“. V oblasti desegregace zvláštních škol je vládní snaha především preventivní v tom smyslu, že se vláda chystá přísněji vyžadovat dodržování kritérií pro přijetí do zvláštních škol a zabránit přijímání nepostižených dětí do těchto škol. Program nepočítá s integrací do většinových škol těch dětí, které již zvláštní školy navštěvují.²⁴³

Bez ohledu na to, jak pozitivní tato opatření k integraci Romů mohou být, představují pouze nutnou, nikoliv dostačující záruku práva na rovný přístup ke vzdělání. Události v roce 2003 během úsilí o desegregaci maďarského vzdělávacího systému vedeného ministerstvem vyvolávají jisté pochybnosti. Během zápisu 101 romských dětí 1. srpna 2003 do soukromé školy ve městě Jászladány, v kraji Jász-Nagykun-Szolnok, založené ve spolupráci s místními úřady podle všeho s jednoznačným cílem zajistit segregovanou neromskou školu pro děti, jejichž rodiče se staví proti vzdělávání s Romy, byl fyzicky napaden minimálně jeden člověk a zápis neuspěl.²⁴⁴ Teprve se uvidí, jaká opatření maďarská vláda přijme, aby překonala hluboce zakořeněný odpor k integrovanému vzdělávání v mnoha oblastech Maďarska.

Na mezinárodní scéně velcí dárci v poslední době zvýšili svou snahu zlepšit situaci Romů v Evropě. V červenci 2003 *Open Society Institute* a Světová banka zahájily iniciativu Dekáda integrace Romů podporovanou devíti středoevropskými a východoevropskými vládami a Evropskou unií. Jejím cílem je vytvořit politickou vůli ke zvýšení prestiže aktivit směřujících k integraci Romů do společností, ve kterých žijí, a stanovit cíle pro jednotlivé vlády tak, aby jejich snaha vedla ke kvantitativně měřitelnému pokroku. Dekáda se hodlá zaměřit na systémovou reformu v několika kritických oblastech: v oblasti vzdělání, zaměstnanosti, zdraví a bydlení, spolu s otázkami gender, diskriminace a příjmové chudoby, které jdou napříč těmito oblastmi. Program proběhne na úrovni jednotlivých států pod záštitou národních vlád. Je plánován Romský vzdělávací fond, který by měl pomoci řešit otázku vzdělávání Romů. Cílem tohoto fondu bude zajistit udržitelnost iniciativ zaměřených na zlepšení stavu vzdělávání a dosažených výsledků Romů ve střední a východní Evropě tím, že poskytne dodatečné finanční prostředky na programy, které pomohou snížit rozdíl v přístupu ke kvalitnímu vzdělání mezi Romy a většinovým obyvatelstvem a jejichž potřeba byla dostatečně prokázána. Zda tyto iniciativy, do kterých se zapojili velcí mezinárodní dárci, budou mít nějaký dopad, záleží zcela na odhodlání vlád plnit své závazky. Bez jasného závazku vlád jak ve smyslu poskytování spolufinancování, tak i v zavedení patřičného legislativního i exekutivního rámce, tyto iniciativy stěží překonají slabost všech předchozích pokusů.

243 Viz Viktória Mohácsi, Ministerial Commissioner for the Integration of Disadvantaged and Romani Children of the Hungarian Ministry of Education. *Discriminatory Treatment of Roma Children in Education: What Can Be Done About It?* Background Paper for the Regional Seminar of Experts for Eastern Europe. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. HR/Prague/Sem.4/2003/BP.8, 31. července 2003, s. 5-11.

244 Více o snaze místních úřadů ve městě Jászladány segregovat romské studenty v oblasti zakládáním soukromých škol viz „Private School in Hungary Declared Unlawful.“ In *Roma Rights 3-4*, 2002, na adrese: http://errc.org/rr_nr3-4_2002/snap20.shtml.

8. DESEGREGACE ROMSKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ: DOPORUČENÍ ERRC PRO VLÁDNÍ POLITIKU

V každé ze zemích, kterými se tato zpráva zabývala, je většina Romů vyloučena z většinového vzdělávacího systému a je jim upřen přístup k prospěchu ze vzdělání, kterého užívají ostatní občané. Ke zlepšení této situace by vlády měly okamžitě zasáhnout tím, že vypracují a zavedou komplexní dlouhodobou vzdělávací politiku zaměřenou na Romy. Základními cíly takové politiky by mělo být odstranění překážek bránících rovným příležitostem ve vzdělání pro Romy a dosažení výsledků ve vzdělávání srovnatelných s dosaženými výsledky většinového obyvatelstva. Vládní vzdělávací politika by měla zejména:

- Zajistit, aby Romové navštěvovali všechny stupně většinového vzdělávání – základní, střední i vysoké školství. Účast romských studentů by měla být rovnocenná s účastí neromských studentů;
- Zajistit, že školní výsledky romských žáků budou srovnatelné s výsledky jejich neromských spolužáků;
- Zajistit, aby vzdělávání Romů vedlo k jejich celkové integraci do společnosti.

Ačkoliv se prostředí ve vzdělávání i v jiných oblastech v jednotlivých zemích, kterými se zabývá tato zpráva, liší, co se týče romského vzdělávání, sdílejí všechny tyto země jednu společnou charakteristiku – Romové jsou segregováni ve vzdělávacím systému na základě svého etnického původu. Desegregace romského vzdělávání a prevence další segregace by měly být páteří vládní vzdělávací politiky směřující k dosažení rovných příležitostí ve vzdělání. Jak již bylo prokázáno v několika minulých desetiletích, bez integrovaného vzdělávání nemá vzdělávací politika pro Romy šanci na úspěch. Desegregační politika by měla mít komplexní charakter, tj. její opatření by měla směřovat na všechny příslušné aktéry, kterých se proces romského vzdělávání týká: romští žáci a jejich rodiče, učitelé a školští pracovníci; místní správa; neromští rodiče a místní neromské komunity.

8.1. Principy romské vzdělávací politiky

ERRC doporučuje, aby vládní politika v oblasti romského vzdělávání byla politikou desegregace postavenou na principu lidských práv Romů s následujícími hlavními principy:

- i. Nediskriminace – všechny děti musí požívat svého práva na rovné zacházení v oblasti vzdělávání.
- ii. Pozitivní akce – vlády by měly přijmout opatření k eliminaci znevýhodnění Romů ve vzdělání a provádět tato opatření tak dlouho, dokud nebude dosaženo rovnosti příležitostí.

- iii. Svobodná a informovaná volba – romští rodiče mají mít možnost vybrat si svobodně školu pro své dítě na základě jasných a úplných informací, co se týče všech dostupných možností neodporujících základním právům dítěte.
- iv. Romská spoluúčasť – při tvorbě a zavádění vzdělávací politiky na národní a místní rovině by Romové měli být nejen konzultováni, ale přímo zapojeni do rozhodovacího procesu.
- v. Rovný start – povinné předškolní vyučování zdarma by mělo být k dispozici všem dětem a předškolní instituce musí být schopny splnit kritéria přípravy na školní docházku.
- vi. Používání statistiky založené na rasovém a etnickém původu – vzdělávací politika musí být založena na přesné a spolehlivé demografické a vzdělávací statistice založené na etnických kritériích, sebrané a zpracované v souladu se zákony na ochranu osobních údajů.
- vii. Komplexní přístup – k zajištění koherentních a dlouhodobých výsledků reforma musí zahrnout všechny následující aktéry romského vzdělávání a přidělit jim příslušné role: romské žáky a jejich rodiny, místní a centrální úřady, učitele a pedagogy, sociální pracovníky, vědce, neromské spolužáky a neromské rodiny, média a další.
- viii. Podpora vzdělávání – desegregace nemá být chápána mechanicky jako zápis nebo převedení Romů do etnicky smíšených škol, ale má být zavedena pouze jako součást širšího programu zahrnujícího odpovídající podpůrné vzdělávací programy, jako jsou školení učitelů, výchova k toleranci učitelů i příslušné komunity, rozvoj učební náplně, mediace, sociální práce, zapojení asistentů pedagogů, pomoc potřebným žákům mimo osnovy včetně pomoci s domácími úkoly a zvyšování povědomí v komunitě.
- ix. Dostatečné zdroje – vlády mají prostřednictvím zákonů vytvořit zvláštní mechanismus financování tak, aby odpovídal místním podmínkám, podporovat veřejné instituce a soukromá sdružení, aby spolupracovaly na cílech politiky desegregace.
- x. Nezávislé vyhodnocení – musí být provedeno průběžné nezávislé vyhodnocení jako protiváha aktivit skupin působících v procesu desegregace, z nichž každá sleduje své institucionální zájmy, což brání úspěchu reformy, a jako měřítko pokroku zavádění reformy.

8.2. Právní reforma

Udržitelnost vládní politiky rovných příležitostí ve vzdělání by mělo být zajištěno přijetím příslušné legislativy. Národní legislativa by měla reflektovat a podporovat cíle politiky rovných příležitostí ve vzdělání. Vlády by především měly přijmout následující:

- i. Přijmout a vynutit komplexní legislativu zakazující diskriminaci ve všech oblastech veřejného života a zajišťující občanskou, trestní a administrativní nápravu v případě jejího porušení. Tato legislativa by měla být plně v souladu s ustanovením direktivy 2000/43 Rady Evropské unie, „implementovat principy rovného zacházení s osobami bez ohledu na jejich rasový nebo etnický původ“.

- ii. Urychleně ratifikovat protokol 12 Evropské konvence o lidských právech s ohledem na její brzký vstup v platnost.
- iii. Prohlásit v návaznosti na článek 14 Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace, že stát uznává pravomoc Výboru pro odstranění rasové diskriminace OSN posuzovat stížnosti jednotlivců i skupin týkající se porušování konvence.
- iv. Definovat a zakázat v národním právu rasovou segregaci ve vzdělání.
- v. Zavést právní omezení pro výběr školy ze strany rodičů s ohledem na zabránění rasové segregace. Zástupci škol by neměli mít povinnost vyhovět výběru školy rodiči, pokud by přijetí do vybrané školy představovalo rasovou segregaci. Zástupci škol, kteří by nerespektovali tento princip, by se dopouštěli porušení protidiskriminačních zákonů.
- vi. Zavést pozitivní právní závazek čelit rasové diskriminaci a segregaci pro vzdělávací instituce a místní úřady.
- vii. Zavést povinnost pro ředitele škol vypracovat detailní statistický přehled v podobě srozumitelné veřejnosti o etnickém složení školy, stejně jako o všech ostatních relevantních otázkách týkajících se rasové segregace ve vzdělávání.
- viii. Novelizovat národní zákony, tak aby umožňovaly státu provádět pozitivní kroky s cílem zajistit rovnost příležitostí znevýhodněných menšin včetně Romů ve vzdělání. Zejména zajistit právními mechanismy podporu rovného přístupu ke vzdělání znevýhodněných menšin včetně Romů. Jedním z takových mechanismů je vytvoření zvláštního fondu na podporu iniciativ zaměřených na desegregaci romského vzdělávání.

8.3. Reforma vzdělávací politiky

ERRC nabádá vlády v Bulharsku, České republice, Maďarsku, Rumunsku a na Slovensku provést bez odkladu důkladnou desegregaci romského vzdělávání. Výsledkem kampaně proti segregaci by mělo být:

- a) Postupné ukončení činnosti zvláštních škol pro děti s mentálním postižením a integrace žáků z těchto škol do většinových škol;
- b) Povinné zápisy do většinových škol – ve zvláštních školách ani v jiných oddělených a podřadných třídách anebo školách nesmí být již žádní žáci prvních tříd;
- c) Zápis absolventů základních zvláštních škol do většinových středních škol a zajištění jejich úspěšné adaptace;
- d) Odstranění všech čistě romských škol, předškolních zařízení a tříd;
- e) Dosažení rasové nebo etnické rovnováhy ve složení žactva škol a tříd v každé obci srovnatelné s demografickým složením těchto obcí.

8.3.1. Integrace žáků ze zvláštních škol do většinového vzdělávání

8.3.1.1. Postupné ukončení činnosti zvláštních škol

ERRC zastává názor, že segregované vzdělání pro děti s mentálním postižením je ve své podstatě ponižující a mělo by být odstraněno jako takové. Zvláštní školy by měly postupně ukončit svou činnost a žáci z nich by měli studovat běžné osnovy v integrovaném prostředí. Vzhledem k tomu, že žactvo zvláštních škol je v současné době především romské, prosté převedení zvláštních škol na běžné školy pomocí změny jejich statusu by neodstranilo segregaci romských dětí – školy, ať už zvláštní nebo běžné zůstanou čistě romské nebo převážně romské ghetto školy. Spolu se zavedením běžných osnov do doposud zvláštních škol, by úřady měly usilovat o etnickou rovnováhu ve složení žactva příslušných škol (viz diskuse v podsekcí 3.2). Testy schopnosti učení a inteligence, které se v současnosti používají, představují základ pro kategorizaci dětí a jejich segregaci ve vzdělávání. Smysl testování by měl být přeformulován a testy by měly sloužit jako základ pro poskytování individualizovaného vzdělávání pro děti, které nemohou splnit požadavky standardního vzdělávání. Testy schopnosti učení a inteligence by měly projít přinejmenším následujícími změnami:

- Testy schopnosti učení a inteligence by měly být vypracovány za účasti specialistů z romské komunity a ostatních komunit, tak aby byla reprezentována kulturní různorodost dětí v dané zemi;
- Testy by měly probíhat v tom jazyce, ve kterém děti mluví nejplynněji;
- Testy by měly být standardizovány pomocí vzorku dětí z různých etnických skupin včetně Romů;
- Romští pedagogové anebo romští jednotlivci, kteří jsou obeznámeni s rodinným zázemím romských dětí by měli být zapojeni do testování romských dětí.

8.3.1.2. Integrace žáků, kteří jsou v současné době ve zvláštních školách

Integrace žáků ze základních zvláštních škol pro děti s mentálním postižením do většinových škol by mělo proběhnout s ohledem na počet let strávených ve zvláštní škole. ERRC doporučuje, aby žáci, kteří studovali na zvláštní škole tři a méně let (první až třetí třída), byli přeřazeni do běžné školy. Přeřazení dítěte by měl předcházet test, který by určil úroveň běžné školní výuky, kterou dítě zvládá. Na základě tohoto testu by pedagogové a školní psychologové měli vytvořit doplňkový vzdělávací program, který by dítěti pomohl integrovat se do většinové školy. Tyto programy by měly být zahájeny po přeřazení dítěte do většinové školy a ukončeny po té, co jejich cíl byl splněn.

Žáci, kteří studovali více jak tři roky ve zvláštní škole (po třetí třídě) jsou nejspíše do velké míry znevýhodněni a potřebují značný čas, aby dosáhli úrovně vzdělání svých vrstevníků

ve většinových školách. Tito žáci by měli být kompenzováni za poškození, které utrpěli přefazením do zvláštní školy, tím že jim bude umožněno zapsat se na střední školu. Rodiče těchto dětí by měli mít možnost vybrat si, zda jejich dítě bude pokračovat na většinové střední škole, nebo na střední škole pro absolventy zvláštních škol. Jestliže rodiče zvolí většinovou střední školu, dětem by měl být zdarma nabídnut vzdělávací program, který by zvýšil jejich znalosti a schopnosti tak, aby byly schopny pokračovat ve většinovém vzdělávání. Ti žáci, kteří se rozhodnou nepokračovat ve svém vzdělání po osmé třídě, by měli mít možnost projít dodatečným školením a získat běžné vysvědčení o absolvování většinové základní školy.

8.3.2. Odstranění romských ghetto škol

Odstranění čistě romských škol a předškolních zařízení by mělo být provedeno s ohledem na specifickou situaci v jednotlivých zemích. ERRC navrhuje následující obecné modely založené na zjištěných společných vzorcích segregace v daných pěti zemích:

Model 1.

Ghetto školy v městských a venkovských romských ghettech:²⁴⁵ Tento model desegregace se vztahuje k čistě romským školám, jež vznikly jako důsledek segregace obyvatelstva. Zejména je aplikovatelný na čistě romské školy, které se nacházejí v romských městských ghettech. ERRC se domnívá, že školy v romských ghettech by měly být zavřeny. Vzhledem k intenzivním protiromským předsudkům ve všech těchto zemích není realistické se domnívat, že neromské děti budou navštěvovat školy v romských ghettech. Romské ghetto školy tak zůstanou ve své podstatě segregované a jejich provozování bude odporovat závazkům státu podle mezinárodního i národního práva. Je také nepravděpodobné, že romské ghetto školy zvýší svou kvalitu na uspokojivou úroveň. Tyto školy byly téměř padesát let zatížené stigmatem podřadnosti, což pro ně představuje téměř nepřekonatelnou překážku k dosažení vysoké kvality vzdělávání. Čistě romské školy by měly být zavřeny a jejich žáci přefazeni do většinových škol v příslušném městě nebo jeho okolí. Přefazení romských dětí by mělo být provedeno tak, aby nevytvářelo další segregaci. Tento model přinejmenším vyžaduje zavedení následujících kroků:

- Pravidelná a hrazená doprava romských dětí (pro ty, kteří žijí v určité vzdálenosti od nové školy) z jejich domovů do školy a zpět;
- Zavedení podpůrných vzdělávacích programů, které umožní romským dětem z podřadných segregovaných škol dosáhnout školních výsledků srovnatelných s výsledky ostatních žáků;

245 Tento model byl již úspěšně použit romskými nevládními organizacemi v několika městech v Bulharsku. Blíže o desegregaci místních romských škol viz Roma Participation Program, RPP Reporter: Special Desegregation Issue, na adrese: <http://www.osi.hu/> and Kanev, Krassimir. The First Steps: An Evaluation of the Nongovernmental Desegregation Projects in Six Bulgarian Cities. An External Evaluation Report to the Open Society Institute. Open Society Institute, 2003.

- Sledování školních výsledků romských dětí a zajištění pedagogické podpory pro ty, které jsou pozadu;
- Zavedení finančních a jiných vhodných podnětů pro školy, které integrují romské děti podle objektivních kritérií školních výsledků romských dětí;

Model 2.

Ghetto školy vytvořené jako důsledek demografických změn: Tento model se vztahuje na školy ve vesnicích, které se staly převážně romskými v důsledku demografických změn. Tam, kde Romové převládají v místním obyvatelstvu, je jejich počet mezi žactvem místní školy také vysoký. Kvalita vzdělání v takovýchto de facto segregovaných školách má také sestupnou tendenci. Navíc v mnoha místech jsou vesnické školy udržovány místními úřady, ačkoliv školy nemají dostatečný počet studentů. K nápravě této situace by úřady v jednotlivých státech měly zvolit jednu z následujících metod podle konkrétní situace na místě:

- A. Zavřít vesnickou školu v místech, kde se počet žactva výrazně snížil. Hrazená doprava do nejbližší školy v okrese by měla být zajištěna pro romské a další žáky.
- B. V případech, kdy vesnické školy mají dostatečný počet žáků, ale jsou převážně romské z toho důvodu, že obyvatelstvo příslušných vesnic je převážně romské, by úřady měly zajistit, aby romští rodiče, kteří chtějí zapsat své děti do škol mimo svou vesnici, pro to měli dostatečnou podporu. Příkladnějším by romské děti ze znevýhodněných rodin měly dostat finanční příspěvek hradící náklady na dopravu a denní pobyt ve škole. Zároveň by měla být poskytnuta podpora místním úřadům, aby mohly zavést cílené programy ke zvýšení kvality vzdělání na místní škole, což by mohlo také přilákat žáky z vedlejších vesnic.

Model 3.

Ghetto školy vytvořené „útekem bílých“: Školy, které se po roce 1990 staly převážně romskými jako důsledek odchodu neromských žáků, se nacházejí jak ve městech, tak i ve vesnicích. V každé z pěti zemích ERRC zjistil, že neromští rodiče se vyhýbají školám s vysokým podílem Romů. Vedení škol respektuje vůli rodičů, protože rodiče mají ze zákona právo zapsat své děti na školu, kterou si vyberou. Ve školách, které se stávají postupně převážně romskými, kvalita vzdělávání upadá. K odstranění tohoto vzorce segregace by měly místní úřady a vedení škol v každé z oblastí, kde tento problém existuje, přijmout opatření, která by zajistila rasovou nebo etnickou rovnováhu žactva v těchto školách, a to v co nejkratším možném čase. Počet romských studentů každé školy v daném městě nebo vesnici by měl proporcionálně odpovídat podílu romských žáků mezi všemi žáky daného města nebo vesnice. Každá škola by byla povinna provádět takovou strategii přijímání žáků, která by vedla k dosažení této etnické nebo rasové rovnováhy. Školy s vysokým podílem romských žáků by měly snížit nebo zastavit přijímání dalších romských žáků, a naopak školy s vysokým počtem neromských žáků by měly přijímat každým rokem více romských žáků, dokud by se nedosáhlo rovnováhy v počtu romských a neromských žáků. Každá škola by měla určit a veřejně oznámit počty romských a neromských žáků, kteří ji budou každý rok navštěvovat.

Zavedení „kvót“ pro romské a neromské děti, které budou navštěvovat školy v ten který rok v dané obci, by znamenalo, že školy by musely odmítnout některé z přihlášek, pokud by jejich přijetí narušilo etnickou rovnováhu školy. Aby se zajistil soulad mezi místními opatřeními a národní legislativou (obvykle zajišťující svobodnou volbu školy), je potřeba legislativu upravit a respektovat právo rodičů na výběr školy pro své děti za podmínky, že toto právo je limitováno požadavky politiky etnické rovnováhy žactva.

Dokud nebude dosažena rovnováha mezi počty romských a neromských dětí, školám s převážně romským žactvem by měla být poskytnuta cílená pomoc zaměřená na zlepšení materiálních podmínek, získání kvalitních učitelů a zvýšení kvality vzdělávání.

8.3.3. Odstranění čistě romských tříd

Segregované čistě romské třídy by měly být odstraněny a zakázány. Školské zákony jednotlivých zemí by měly být novelizovány tak, aby zakazovaly umístění vyššího počtu studentů z jedné etnické skupiny v jakékoliv třídě daného stupně po celý průběh základního vzdělání. Zavedení tohoto opatření vyloučí vytváření homogenních romských tříd uvnitř většinových škol s cílem oddělení romských a neromských žáků. Odstranění čistě romských tříd by mělo být provedeno také ve školách, které pro ně mají vyhrazeny zvláštní budovy.

8.3.4. Prevence další segregace romských dětí

Vlády by měly zabránit dalšímu umístování romských dětí do segregovaných škol, předškolních zařízení a podřadných čistě romských tříd.

Aby se zabránilo další segregaci, vlády by měly zavést jednotný, hrazený a povinný předškolní program, který by trval alespoň 10 měsíců a připravil by děti, včetně romských, na většinovou školu. Tyto programy by měly být připravené tak, aby odstranily jazykovou bariéru stejně jako překážky způsobené sociálními problémy chudých nebo jinak vyloučených romských dětí a zajistit, aby romské děti byly na základní školu připraveny stejně jako jejich neromští vrstevníci. Všechny předškolní programy pro Romy by měly být prováděny v integrovaných školách a předškolní a jiné přípravné třídy ve zvláštních školách nebo v jiných segregovaných institucích by měly být odstraněny a zakázány.

8.4. Obecná opatření k zajištění úspěšné politiky desegregace Romů

V zájmu zavedení úspěšné desegregační politiky by vlády měly zavést následující opatření:

Sociální podpora

- 1) Zavést programy odstraňující negativní dopad sociálních problémů Romů na jejich dosažené výsledky ve vzdělání. Vlády by se měly okamžitě zabývat základními společensko-ekonomickými potřebami těch romských rodin, které mají děti ve školním věku tak, aby se zajistila školní docházka dětí a zvládnutí učiva. Při nejmenším by vlády měly zajistit, aby romské rodiny s nízkými příjmy měly přístup k:
 - hrazené dopravě pro školní účely
 - hrazeným učebnicím
 - příspěvkům na školní oblečení a jídlo

Reforma osnov

- 1) Odstranit současný nedostatek informací o Romech ve školních osnovách a zajistit, aby všechny děti měly možnost dozvědět se o kulturním vkladu Romů do většinové společnosti.
- 2) Zavést programy propagující respekt ke kulturní různorodosti ve školách.
- 3) Úspěšná integrace romských dětí do většinových škol může být dosažena, pokud školní prostředí bude k Romům vstřícné a tolerantní. Vlády by měly zajistit, aby široce rozšířené předsudky a nenávisť k Romům byly odstraněny vytvořením a zavedením národních protirasistických programů určených učitelům a vedením škol. Protirasistické předměty by také měly být zavedeny do vysokých škol a do vzdělávání učitelů.

Osvěta

- 1) Zahájit veřejné osvětové kampaně s cílem, aby integrace romských dětí do většinových škol nebyla narušena předsudky části neromského obyvatelstva.
- 2) Široce propagovat opatření vlády v oblasti romského vzdělávání a patřičně vysvětlovat tato opatření veřejnému mínění. Zavádění těchto opatření by nemělo být prováděno takovým způsobem, který by dále Romy stigmatizoval a posiloval negativní stereotypy ve většinové společnosti.
- 3) Přijmout okamžitě kroky směřující k zastavení nelidského a ponižujícího jednání s romskými dětmi ve škole. Pachatelé rasově založeného obtěžování a násilí by měli být okamžitě voláni k odpovědnosti. Politika vlády by měla podpořit vzájemný respekt mezi Romy a ne-Romy.

Monitoring

- 1) Vytvořit expertní skupinu zahrnující jednotlivce z řad Romů s mandátem monitorovat zavádění desegregační politiky a přijímat stížnosti rodičů na segregaci.
- 2) Zřídit krajské komise k monitorování přijímání do zvláštních škol, které by také byly pověřeny provádět informační kampaň mezi romskými rodiči s cílem vysvětlit jim povahu zvláštních škol, postupy při umístění dítěte do zvláštní školy a možnosti jeho přeřazení do většinového vzdělávání.
- 3) Zajistit spolupráci mezi vedením škol a romskými i neromskými nevládními organizacemi, které působí v oblasti vzdělávání.

PŘÍLOHA 1

Bulharsko

Oblast	Celkový počet dětí*	Počet romských dětí*	Počet školních a předškolních zařízení navštěvovaných výlučně Romy *	Počet škol s 50-100% romských dětí **
1. Blagoevgrad	51,604	2,344 (4.5%)	2	13
2. Burgas	57,581	6,246 (10.8%)	4	24
3. Varna	59,691	7,259 (12%)	4	36
4. Veliko Tarnovo	37,620	3,238 (8.6%)	3	28
5. Vidin	15,154	2,735 (18%)	2	14
6. Vratsa	29,248	4,802 (16.4%)	1	N/A
7. Gabrovo	17,274	1,386 (8%)	3	N/A
8. Dobrich	29,968	1,131 (3.7%)	5	12
9. Kardjali	25,221	1,524 (6%)	4	12
10. Kiustendil	21,505	1,606 (7%)	3	N/A
11. Lovech	21,517	1,003 (4.6%)	0	N/A
12. Montana	23,185	6,231 (27%)	6	13
13. Pazardjik	36,736	6,930 (19%)	10	13
14. Pernik	19,006	1,524 (12.5%)	0	N/A
15. Pleven	40,199	5060 (12.5%)	4	12
16. Plovdiv	77,129	10,315 (13.4%)	5	9
17. Razgrad	21,776	2,068 (9.5%)	0	12
18. Russe	34,147	3,113 (9%)	2	6
19. Silistra	17,076	1,922 (11.3%)	5	3
20. Sliven	29,492	5,645 (19%)	5	13
21. Smolian	22,443	231 (1%)	0	0
22. Sofia (city)	146,526	2,405 (1.7%)	6	4
23. Sofia (area)	31,290	5,192 (16.6%)	6	4
24. Stara Zagora	50,209	7,228 (14.4%)	6	14
25. Targovishte	19,099	3,122 (16%)	6	29
26. Haskovo	23,628	4,871 (21%)	5	5
27. Shumen	29,008	4,063 (14%)	5	30
28. Iambol	20,212	2,972 (15%)	4	26
CELKEM:	1,007,544	106,166	106	332

* Údaje byly poskytnuty ministerstvem školství a vědy. Viz Yosif Nunev. “Analiz na sastoianieto na uchilishkata, v koito se obuchavat romski detsa.”, in: *Strategii na obrazovatelna politika*. Ministerstvo na obrazovaniето i naukata. Sofia, 2001. Informace o etnickém původu žáků vycházejí z informací od ředitelů a/nebo učitelů, kteří je takto identifikovali.

** Údaje byly poskytnuty Nadací Open Society v Sofii. Viz Dimitar Denkov, Elitsa Stanoeva, and Vasil Vidinski. *Roma Schools in Bulgaria 2001*. Open Society Foundation, Sofia, <http://romaschools.osf.bg/en/index.html>.

Výzkum ERRC a Bulharského helsinského výboru ze září – listopadu 2002 zjistil ve vztahu ke speciálním školám v Bulharsku následující fakta:*

Zvláštní škola (SS)	Celkový počet dětí	Počet dětí s lehkým mentálním postižením	Počet dětí, které ukončili 8. ročník / akademický rok	Procento romských dětí
2 SS Sofia	138	92	11 (2000/01)	40%
3 SS Sofia	160	127	15 (2000/01)	30%
SS Pernik	138	116	8 (2000/01)	žádné údaje
SS Ahmatovo	87	77	8 (2000/01)	35%
SS Byala Slatina	271	75%	žádné údaje	80%
SS Chokmanovo	96	žádné údaje	žádné údaje	60%
SS Dimitrovgrad	103	89	13 (2000/01)	80%
SS Nova Zagora	160	žádné údaje	16 (2000/01)	70%
SS Rakitovo	100	89	8 (2000/01)	50%
SS Shumen	268	přes 50%	žádné údaje	43%
SS Stan	45	45	11 (4 stupeň) (2000/01)	93%
SS Assenovgrad	63	60	11 (2000/01)	19%
SS Karnobat	88	79	6 (2001/02)	84%
SS Kazanlak	132	132	16 (2001/02)	30%
SS Stara Zagora	198	198	15 (2001/02)	60%
SS Godech	85	70	9 (2001/02)	50-60%
4 SS Sofia	161	přes 50%	11 (2000/01)	přes 50%
5 SS Sofia	125	125	8 (2001/02)	60%
SS Sredets	130	127	6 (2001/02)	40%
SS Brestovica	120	32%	9 (2001/02)	70%
SS Burgas	153	122	12 (2001/02)	15%
SS Svishtov	52	80%	8 (2001/02)	6-7 v každém stupni
SS Novi Pazar	158	91	8 (2001/02)	51%
SS Ruse	97	45	15 (2000/01)	11%
SS Ruse	208	168	17 (2001/02)	5%

Zvláštní škola (SS)	Celkový počet dětí	Počet dětí s lehkým mentálním postižením	Počet dětí, které ukončili 8. ročník / akademický rok	Procento romských dětí
SS Velingrad	107	77	žádné údaje	16%
SS Pazardzhik	200	většina dětí	16 (2001/02)	50%
SS Haskovo	130	žádné údaje	8 (10 grade)	50%
SS Petrich	109	90	11 (2001/02)	77%
SS Kranevo	158	přes 50%	10 (2001/02)	žádné údaje
SS Kavarna	140	70%	17 (2001/02)	49%
SS Dolno Draglishte	115	přes 50%	15 (2001/02)	55%
SS Blagoevgrad	168	160	9 (2001/02)	80%
SS Goce Delchev	194	pod 50%	16 (2001/02)	80%
SS Yambol	90	přes 50%	žádné údaje	8%
SS Elhovo	146	přes 50%	19 (2001/02)	70%
SS Stob	115	přes 50%	18 (2001/02)	74%
SS Lozno	120	106	14 (2001/02)	přes 50%
SS Kurdzhali	108	77	8 (2001/02)	34%
SS Vratsa	246	221	23 (2001/02)	85%
SS Veliko Turnovo	106	86	8 (2001/02)	25%
SS Novo selo	108	104	5 (2001/02)	0
SS Mindia	84	80	7 (2001/02)	žádné údaje
SS Lom	230	220	žádné údaje	80%
SS Davidovo	102	70	9 (2001/02)	přes 50%
SS Targovishte	84	69	8 (2001/02)	přes 50%
SS Popovo	89	87	5 (2001/02)	přes 70%
SS Gabrovo	84	74	7 (2001/02)	50%
SS Careva Livada	71	66	10 (2001/02)	přes 50%
SS Roman	119	109	15 (2001/02)	82%
SS Parvomaici	64	59	6 (2001/02)	pod 50%
SS Samokov	102	88	12 (2001/02)	46%
SS Dolni Dubnik	166	144	14 (2001/02)	64%
SS Pleven	143	112	11 (2001/02)	33%
SS Lovech	61	30	žádné dítě	10%
SS Berkovica	103	žádné údaje	12 (2001/02)	přes 50%
SS Ajtos	98	88	7 (2001/02)	82%
SS Vetren	123	téměř všechny děti	8(2001/02)	90%
SS Sliven	192	žádné údaje	žádné údaje	40%

Zvláštní škola (SS)	Celkový počet dětí	Počet dětí s lehkým mentálním postižením	Počet dětí, které ukončili 8. ročník / akademický rok	Procento romských dětí
SS Harmanli	313	299	23 (2001/02)	41%
SS Svilengrad	162	137	9 (2001/02)	60%
SS Topolovgrad	124	119	8 (2001/02)	86%
SS Vidin	80	72	8 (2001/02)	70%
SS Muglitzh	48	48	4 (2001/02)	80%
SS Chirpan	68	téměř všechny děti	3 (2001/02)	80%
SS Silistra	121	114	16 (2001/02)	50%
SS Radotina	99	91	8 (2001/02)	63%
6 SS Sofia	109	81	9 (2001/02)	1%
SS Slavyanovo	88	79	9 (2001/02)	70%
SS Oseneč	105	98	8 (2001/02)	42%
SS Krivnya	75	69	8 (2001/02)	79%
SS Varna	102	77	19 (2001/02)	12%
SS Pernik, Čarkva	107	74	7 (2001/02)	77%
SS Kubrat	187	150	13 (2001/02)	48%
CELKEM:	9,399			

* *ERRC* navštívilo ve spolupráci s Bulharským Helsinským výborem 46 zvláštních škol pro lehce mentálně postižené, zbytek škol byl navštíven toliko pracovníky Bulharského helsinského výboru.

PŘÍLOHA 2

Česká republika

Oblast	Počet obyvatel ²⁴⁶	Počet Romů ²⁴⁷	Počet zvláštních škol ²⁴⁸
Hlavní město Praha	1,169,106	653	33
Střední Čechy	1,222,473	1,416	53
Jižní Čechy	625,267	613	28
Plzeň	550,688	599	19
Karlovy Vary	304,343	753	22
Ústí nad Labem	820,219	1,905	41
Liberec	428,184	615	31
Hradec Králové	550,724	722	30
Pardubice	508,281	477	25
Vysočina	519,211	258	21
Jižní Morava	1,127,718	631	31
Olomouc	639,369	868	25
Zlín	595,010	439	20
Severní Morava	1,269,467	1,797	48
Celkem:	10,230,060	11,746	427

246 Sčítání lidu, domů a bytů. Obyvatelstvo podle národnosti a krajů k 1. 3. 2001. <http://www.czso.cz/cz/cisla/1/10/2002/data/29/2906.xls>.

247 Sčítání lidu, domů a bytů. Obyvatelstvo podle národnosti a krajů k 1. 3. 2001. <http://www.czso.cz/cz/cisla/1/10/2002/data/29/2906.xls>.

248 Statistická ročenka školství. 2001/2002, str. C-43, tabulka: C3.3.

Základní školy na Kladně

Název školy	Počet žáků 2002/2003	Počet romských žáků 2002/2003
Církevní	139	3
C. Boudy ²⁴⁹	496	0
Pařížská ²⁵⁰	385	49 (58) ²⁵¹
Vodárenská	602	3
Plzeňská ²⁵²	254	0
Amálská ²⁵³	520	1
Vašatova ²⁵⁴	345	0
Moskevská ²⁵⁵	541 ²⁵⁶	13 ²⁵⁷
Brjnaská ²⁵⁸	517	39
Školská	500	39 ²⁵⁹
Velvarská	224	16 ²⁶⁰
Ukrajinská	656	0 ²⁶¹

249 Základní škola s rozšířeným jazykovým vyučováním.

250 Tato škola klade silný důraz na multikulturalitu, vede projekt „Multikulturního integrovaného vzdělávání“. Předseda Rady školy je romský rodič.

251 Počet v závorkách je odhad provedený Antonem Lukáčem, romským poradcem na Okresním úřadě v Kladnu.

252 Škola specializovaná na výuku tělesné výchovy. Žáci s těžkými obtížemi s učením i chováním jsou integrováni do běžných tříd na základě individuálního plánu, který je připraven společně s rodiči.

253 Škola je zaměřena na fyzicky handicapované s individuálními učebními plány připravovanými společně s rodiči.

254 Ředitel uvedl do formuláře: „Všechny naše děti mají českou národnost.“ Žáci, kteří mají specifické obtíže s učením, jsou vzděláváni na základě individuálních učebních plánů.

255 Škola specializovaná na tělesnou a hudební výchovu. Žáci, kteří mají specifické obtíže s učením, jsou vzděláváni na základě individuálních učebních plánů.

256 Informace poskytnuty ředitelem školy 4. března 2003.

257 Odhad provedený Antonem Lukáčem, romským poradcem na Okresním úřadě v Kladně.

258 Většina učitelů je kvalifikovaných, jeden speciální pedagog, žáci se specifickými obtížemi s učením mají individuální péči.

259 Odhad provedený Antonem Lukáčem, romským poradcem na Okresním úřadě v Kladně.

260 Odhad provedený Antonem Lukáčem, romským poradcem na Okresním úřadě v Kladně.

261 Odhad provedený Antonem Lukáčem, romským poradcem na Okresním úřadě v Kladně.

Název školy	Počet žáků 2002/2003	Počet romských žáků 2002/2003
Norská	619 ²⁶²	28 ²⁶³
Zd. Petřika ²⁶⁴	420	N/A ²⁶⁵
Doberská ²⁶⁶	287	12 ²⁶⁷

262 Informace poskytnuty ředitelem školy 5. března 2003, potvrzeny městem Kladnem.

263 Odhad provedený Antonem Lukáčem, romským poradcem na Okresním úřadě v Kladně.

264 Integrovaní žáci jsou vychováni podle individuálních plánů vypracovaných společně s psychologem.

265 Údaje nejsou k dispozici.

266 Školu navštěvují fyzicky handicapovaní žáci s individuálními učebními plány pro děti se specifickými obtížemi s učením.

267 Odhad provedený Antonem Lukáčem, romským poradcem na Okresním úřadě v Kladně.

Základní školy v Teplicích

Název školy	Celkový počet žáků 2002/ 2003	Celkový počet žáků 2002/2003
Na Stínadlech	316	8
U Nových lázní 1102	515	20
Metelkovo nám. ²⁶⁸	652	0
Verdunská ²⁶⁹	505	0 (20)
Koperníková	558	18
Maršovská ²⁷⁰	580	15
Edisonova ²⁷¹	688	50
Buzulucká ²⁷²	752	1 (50)
Plynárenská ²⁷³	566	30-40
M. Švabinského ²⁷⁴	343	3
Celkem:	5,475	224

268 Škola s rozšířeným jazykovým vyučováním.

269 Představitelé školy uvedli, že „pokud to posuzujeme na základě národnosti, tak naši školu nenavštěvují žádní romští žáci“. Odhad počtu romských dětí (číslo uváděné v závorce) byl proveden paní Zlatuší Tomášovou, romskou poradkyní na Okresním úřadě v Teplicích. Škola má speciální třídy pro žáky se specifickými obtížemi s učením.

270 Informace poskytnuty školským odborem Magistrátu města Teplic, 12 listopad 2002. Odhad počtu romských dětí byl proveden paní Zlatuší Tomášovou, romskou poradkyní na Okresním úřadě v Teplicích.

271 Informace poskytnuta školským odborem Magistrátu města Teplic, 12. listopad, 2002. Odhad počtu romských dětí byl proveden paní Zlatuší Tomášovou, romskou poradkyní na Okresním úřadě v Teplicích.

272 Škola s rozšířeným vyučováním matematiky a přírodních věd. Škola má rovněž speciální třídy pro děti s mentálním handicapem. Podle Zlatuše Tomášové, romské poradkyně na Okresním úřadě v Teplicích, většina dětí ve speciálních třídách se rekrutuje z romské menšiny. Také odhadla, že celkový počet romských dětí ve škole se pohybuje okolo 50. Rozhovor ERRC s paní Zlatuší Tomášovou, 5. říjen 2002. Podle ředitele školy lze pouze jednoho žáka identifikovat jako Roma. Rozhovor ERRC s panem Kaborkem, 4. únor 2003.

273 Podle informací poskytnutých paní Černou, pracovnící na školském odboru Magistrát města Teplice, má škola zvláštní třídy s 50 žáky, většinu z nich Romů.. Rozhovor ERRC s paní Černou, 12. listopad 2002.

274 Informace poskytnuty školským odborem Magistrátu města Teplice 12. listopadu 2002. Odhad počtu romských dětí byl proveden paní Zlatuší Tomášovou, romskou poradkyní na Okresním úřadě v Teplicích.

Základní školy v Sokolově

Název školy	Celkový počet žáků 2002/2003	Celkový počet romských žáků 2002/2003
Boženy Němcové	390	20
Křižiková	550	71
Běžecská ²⁷⁵	295 in 2001/2002	N/A
Mánesova ²⁷⁶	73 in 2001/2002	N/A
Pionýrů ²⁷⁷	648 in 2001/2002	N/A
Rokycanova ²⁷⁸	624 in 2001/2002	N/A
Sokolovská ²⁷⁹	362	136
Švabinského ²⁸⁰	506 in 2001/2002	N/A

275 Informace poskytnuty Krajským úřadem Karlovarského kraje 12. listopadu 2002. Škola má 9 speciálních tříd z 23.

276 Informace poskytnuty Krajským úřadem Karlovarského kraje 12. listopadu 2002.

277 Informace poskytnuty Krajským úřadem Karlovarského kraje 12. listopadu 2002.

278 Informace poskytnuty Krajským úřadem Karlovarského kraje 12. listopadu 2002. Škola poskytuje výuku s rozšířeným jazykovým vyučováním.

279 Škola realizuje modifikovaný běžný školní program pro specifické potřeby dětí se socio-kulturním handicapem. Má také přípravné třídy. Podle ředitele byla první přípravná třída otevřena v roce 1994 jako reakce na široký počet romských žáků, kteří nastoupili do této školy v tom roce. Představitelé školy se rozhodli, že místo posílání romských dětí do zvláštní školy se s nimi budou chtít naučit pracovat. Toto jejich rozhodnutí bylo rovněž podpořeno samotnými romskými rodiči, kteří přišli do školy a požadovali zavedení přípravné třídy. Přípravná třída je navštěvována také dětmi z jiných částí města, neboť ostatní školy nemají zájem otevírat přípravné třídy. Rozhovor ERRC s panem Rudolfem Fenclem, ředitelem školy, 9. říjen 2002, Sokolov.

Škola navíc poskytuje program pro rodiče, kde je učí vedle dalšího i to, jak se připravovat do školy s jejich dětmi. Rodiče, kteří neumí psát, jsou učeni, jak číst a psát. Škola má rovněž školní časopis, v jehož redakční radě jsou romské dívky. Ustaven byl také žákovský parlament, v němž jsou zastoupeni též romští žáci. Rozhovor ERRC s panem Rudolfem Fenclem, ředitelem školy, 9. října 2002, Sokolov.

280 Informace poskytnuty Krajským úřadem Karlovarského kraje 12. listopadu 2002.

PŘÍLOHA 3

Rumunsko

Rozdělení vzdělávacích zařízení v jednotlivých regionech na základě procentuálního zastoupení romských studentů

Region	Správní oblast	Smíšené školy (méně než 50%)	Většina tvořená Romy (50,1%-70%)	Drtivá většina Romové (přes 70,1%)	Celkem
Muntenia	ARGES	91	6	13	110
		82.7%	5.5%	11.8%	100.0%
	BRAILA	54	1		55
		98.2%	1.8%		100.0%
	BUZAU	146	9	4	159
		91.8%	5.7%	2.5%	100.0%
	CALARAȘI	67	1		68
		98.5%	1.5%		100.0%
	DAMBOVITA	126	8	8	142
		88.7%	5.6%	5.6%	100.0%
	GIURGIU	84	3	1	88
		95.5%	3.4%	1.1%	100.0%
	IALOMITA	10		1	11
		90.9%		9.1%	100.0%
	PRAHOVA	80	4	5	89
		89.9%	4.5%	5.6%	100.0%
	TELEORMAN	45	2		47
		95.7%	4.3%		100.0%
	Celkem	703	34	32	769
91.4%		4.4%	4.2%	100.0%	

Region	Správní oblast	Smíšené školy (méně než 50%)	Většina tvořená Romy (50,1%-70%)	Drtivá většina Romové (přes 70,1%)	Celkem
Dobrogea	CONSTANTA	14	1	1	16
		87.5%	6.3%	6.3%	100.0%
	TULCEA	13			13
		100.0%			100.0%
	Celkem	27	1	1	29
93.1%		3.4%	3.4%	100.0%	
Moldova	BACAU	47	3	8	58
		81.0%	5.2%	13.8%	100.0%
	BOTOSANI	23		2	25
		92.0%		8.0%	100.0%
	GALATI	37	2	1	40
		92.5%	5.0%	2.5%	100.0%
	IAȘI	58	1	6	65
		89.2%	1.5%	9.2%	100.0%
	NEAMT	19	2	3	24
		79.2%	8.3%	12.5%	100.0%
	SUCEAVA	50	2	3	55
		90.9%	3.6%	5.5%	100.0%
	VASLUI	25	1	4	30
		83.3%	3.3%	13.3%	100.0%
	VRANCEA	36	1	3	40
		90.0%	2.5%	7.5%	100.0%
	Celkem	295	12	30	337
		87.5%	3.6%	8.9%	100.0%

Region	Správní oblast	Smíšené školy (méně než 50%)	Většina tvořená Romy (50,1%-70%)	Drtivá většina Romové (přes 70,1%)	Celkem
Transilvania	ALBA	63	7	4	74
		85.1%	9.5%	5.4%	100.0%
	BISTRITA - NAȘAUD	66	3	4	73
		90.4%	4.1%	5.5%	100.0%
	BRASOV	75	23	19	117
		64.1%	19.7%	16.2%	100.0%
	CLUJ	122	9	2	133
		91.7%	6.8%	1.5%	100.0%
	COVASNA	57	6	9	72
		79.2%	8.3%	12.5%	100.0%
	HARGHITA	49	5	2	56
		87.5%	8.9%	3.6%	100.0%
	HUNEDOARA	38	1	2	41
		92.7%	2.4%	4.9%	100.0%
	MURES	226	24	17	267
		84.6%	9.0%	6.4%	100.0%
	SALAJ	113	9	7	129
		87.6%	7.0%	5.4%	100.0%
SIBIU	97	16	23	136	
	71.3%	11.8%	16.9%	100.0%	
Celkem	906	103	89	1098	
	82.5%	9.4%	8.1%	100.0%	
Crișana- Maramureș	ARAD	96	7	2	105
		91.4%	6.7%	1.9%	100.0%
	BIHOR	180	13	9	202
		89.1%	6.4%	4.5%	100.0%
	MARAMURES	56	3	1	60
		93.3%	5.0%	1.7%	100.0%
	SATU MARE	145	6	5	156
		92.9%	3.8%	3.2%	100.0%
	Celkem	477	29	17	523
		91.2%	5.5%	3.3%	100.0%

Region	Správní oblast	Smíšené školy (méně než 50%)	Většina tvořená Romy (50,1%-70%)	Drtivá většina Romové (přes 70,1%)	Celkem
Banat	CARAS - SEVERIN	67	2	4	73
		91.8%	2.7%	5.5%	100.0%
	TIMIS	119	2		121
		98.3%	1.7%		100.0%
	Celkem	186	4	4	194
	95.9%	2.1%	2.1%	100.0%	
Oltenia	DOLJ	27	1	1	29
		93.1%	3.4%	3.4%	100.0%
	GORJ	28		1	29
		96.6%		3.4%	100.0%
	MEHEDINTI	17	9	1	27
		63.0%	33.3%	3.7%	100.0%
	VALCEA	36	3	1	40
		90.0%	7.5%	2.5%	100.0%
	Celkem	108	13	4	125
		86.4%	10.4%	3.2%	100.0%
Ilfov (S.A.I.)	ILFOV	76	5	6	87
		87.4%	5.7%	6.9%	100.0%
	Celkem	76	5	6	87
		87.4%	5.7%	6.9%	100.0%

Zdroj: Ministerstvo školství a výzkumu, Institut pro vzdělávací vědní obory, Institut pro výzkum kvality života, UNICEF: Účast romských dětí na vzdělávání. Problémy, řešení, aktéři. Bukurešť, 2002.

PŘÍLOHA 4

Studenti základních a speciálních škol na Slovensku ve školním roce 2001/2002²⁸¹

Slovensko

Celkový počet žáků ²⁸²	600,855
Počet žáků slovenského etnika	543,988
Počet žáků maďarského etnika	49,125
Počet žáků romského etnika	4,448

Celkový počet žáků ve školách pro děti s duševním postižením	18,581
Počet žáků slovenského etnika ve školách pro děti s duševním postižením	14,323
Počet žáků maďarského etnika ve školách pro děti s duševním postižením	1,447
Počet žáků romského etnika ve školách pro děti s duševním postižením	2,775

Prešovský kraj

Celkový počet žáků základních škol	Počet žáků základních škol slovenského etnika	Počet žáků základních škol romského etnika	Celkový počet žáků ve školách pro děti s duševním postižením	Počet žáků slovenského etnika ve školách pro děti s duševním postižením	Počet žáků romského etnika ve školách pro děti s duševním postižením
101,927	99,166	1,987	4,412	2,519	1,892

281 Ústav informácií a prognóz školstva. Separát štatistickej ročenky školstva SR 2001.

282 Počty žáků základních škol nezahrnují počty žáků speciálních škol pro děti s mentálním postižením.

Slovenská republika 2001/2002	školy	žáci	romští žáci
celkem	411	30900	3081
speciální školky	65	1494	64
základní školy a základní školy speciální	288	25394	2943
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>175</i>	<i>18581</i>	<i>2755</i>
speciální odborné školy	40	3804	61
speciální odborné školy pro duševně postižené	26	3366	43
učiliště	18	208	13
učiliště pro duševně postižené	16	167	13
Bratislava	školy	žáci	romští žáci
celkem	48	3370	48
speciální školky	7	309	19
základní školy a základní školy speciální	33	2581	29
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>10</i>	<i>1008</i>	<i>14</i>
speciální odborné školy	5	431	0
speciální odborné školy pro duševně postižené	1	279	0
učiliště	3	49	0
učiliště pro duševně postižené	2	28	0
Trnava	školy	žáci	romští žáci
celkem	48	2814	183
speciální školky	7	58	1
základní školy a základní školy speciální	34	2309	179
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>26</i>	<i>1680</i>	<i>155</i>
speciální odborné školy	4	430	1
speciální odborné školy pro duševně postižené	2	350	0
učiliště	3	17	2
učiliště pro duševně postižené	3	17	2

Trenčín	školy	žáci	romští žáci
celkem	23	1776	0
speciální školky	2	94	0
základní školy a základní školy speciální	16	1263	0
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>15</i>	<i>1055</i>	<i>0</i>
speciální odborné školy	3	397	0
speciální odborné školy pro duševně postižené	2	341	0
učiliště	2	22	0
učiliště pro duševně postižené	2	22	0
Nitra	školy	žáci	romští žáci
celkem	41	2732	155
speciální školky	8	173	1
základní školy a základní školy speciální	29	2079	154
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>20</i>	<i>1728</i>	<i>152</i>
speciální odborné školy	3	469	0
speciální odborné školy pro duševně postižené	3	469	0
učiliště	1	11	0
učiliště pro duševně postižené	1	11	0
Žilina	školy	žáci	romští žáci
celkem	44	2431	11
speciální školky	8	184	0
základní školy a základní školy speciální	31	1819	8
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>16</i>	<i>1330</i>	<i>8</i>
speciální odborné školy	4	424	3
speciální odborné školy pro duševně postižené	4	424	3
učiliště	1	4	0
učiliště pro duševně postižené	1	4	0

Banská Bystrica	školy	žáci	romští žáci
celkem	73	4396	226
speciální školky	10	226	4
základní školy a základní školy speciální	51	3622	202
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>30</i>	<i>2584</i>	<i>191</i>
speciální odborné školy	8	493	14
speciální odborné školy pro duševně postižené	5	430	14
učiliště	4	55	6
učiliště pro duševně postižené	3	35	6
Prešov	školy	žáci	romští žáci
celkem	72	6703	2056
speciální školky	14	264	25
základní školy a základní školy speciální	48	5853	1984
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>28</i>	<i>4412</i>	<i>1892</i>
speciální odborné školy	7	550	42
speciální odborné školy pro duševně postižené	4	484	25
učiliště	3	36	5
učiliště pro duševně postižené	3	36	5
Košice	školy	žáci	romští žáci
celkem	62	6678	417
speciální školky	9	186	14
základní školy a základní školy speciální	46	5868	389
<i>speciální školy pro duševně postižené</i>	<i>30</i>	<i>4784</i>	<i>363</i>
speciální odborné školy	6	610	1
speciální odborné školy pro duševně postižené	5	589	1
učiliště	1	14	13
učiliště pro duševně postižené	1	14	13

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

International/European Law

Convention against Discrimination in Education, adopted by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization on 14 December 1960. **http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_c_educ.htm**.

Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, CETS No 164, entry into force 1.12.1999. **<http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/164.htm>**.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, CETS No. 005, entry into force 3 September 1953. **<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>**.

Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. **http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2000/l_180/l_18020000719en00220026.pdf**.

Council of Europe, Committee of Ministers. Recommendation No. R(97) 18. **<http://cm.coe.int/ta/rec/1997/97r18.html>**.

Economic and Social Council. The right to education (Art.13): 08/12/99. (E/C.12/1999/10, CESCR General comment 13.) **<http://www.cesr.org/ESCR/gencomment13.htm>**.

Framework Convention for the Protection of National Minorities, CETS No. 157, entry into force 2 January 1998. **<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>**.

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, Adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965, entry into force 4 January 1969. **http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm**.

Office of the High Commissioner for Human Rights. Committee on the Elimination of Racial Discrimination, General Recommendation IV, Demographic composition of the population (Art. 9), (Eighth session, 1973). **<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/5786c74b85372739c12563ee003d8c89?Opendocument>**.

Office of the High Commissioner for Human Rights, Definition of discrimination (Art. 1, par.1): 22/03/93. CERD General recom. 14. **<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/d7bd5d2bf71258aac12563ee004b639e?Opendocument>**.

Office of the High Commissioner for Human Rights, "Racial segregation and apartheid (Art. 3): 18/08/95. CERD General recom. 19. **<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/18c91e92601301fb c12563ee004c45b6?Opendocument>**.

Domestic Law

Lege nr. 84 *din 24 iulie 1995* . Legea înv ățã mãntului (Romanian Education Act 84/1995.)

Metodický pokyn k zajištění přeřazení úspěšných žáků zvláštních škol do základních škol c. 28.498/99-24. (Methodological Instruction about the Transfer of Successful Children from Remedial Special Schools to Regular Primary Schools No 28.498/99-24 of the Czech Ministry of Education.)

Naredba No6 ot 19.08.2002 za obuchenieto na detsa sas spetsialni obrazovatelni poterbnosti i/ili s hronichni zaboliavaniya, izdadena ot muinistara na obrazovaniето I naukata, obn, DV, br. 83 ot 30.08.2002 (Decree No. 6 of the Bulgarian Ministry of Education and Science on the Education of Children with Special Educational Needs and/or Chronic Diseases. Official Gazette, No 83, 30, 30 August 2002.)

Vyhláška MŠMT è.127/97 Sb.o speciálních školách a speciálních materských školách. (Decree No. 127/97 Coll., on Special Schools, of the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic.)

Zákon è. 19, ze dne 12. ledna 2000, kterým se miní zákon è. 29/1984 Sb., o soustavì základních škol, středních škol a vyšších odborných škol (školský zákon), ve zninì pozdijších předpisù (Czech Law no 19/2000 Coll. amending Law on Schools No. 29/1984.)

Zakon za narodnata prosveta. (Bulgarian Public Education Act, last amended December 2003.)

Zakon za zashtita sreshtu diskriminatsijata, Darzhaven vestnik br. 86 ot 30.09.2003. (Bulgarian Protection against Discrimination Act.)

1993. évi LXXIX. Törvény a közoktatásról (Hungarian Public Education Act.)

2003. évi CXXV. Törvény az egyenlõbánásmódról és az esélyegyenlõség elõmozdításáról (Hungarian Act on Equal Treatment and the Furtherance of Equality of Opportunities.)

14/1994. (VI.24.) MKM rendelet a képzési kötelezettségrõl és a pedagógiai szakszolgáltatokról (Hungarian Ministry of Education Decree 14/1994 (VI.24).)

29/1984 Zákon o sústave základných a středných škôl (školský zákon). (Law No 29/1984 Coll. on primary and secondary schools amended and supplemented by Slovak Law No 229/2000 Coll.)

32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. (Hungarian Ministry of Education Decree on the issuance of the guideline on the education of children of national and ethnic minorities in kindergarten and the guideline on the education of members of national and ethnic minorities in school.)

212/1991 Vyhláška o špeciálnych školách (Order on Special Schools 212/1991 of the Slovak Ministry of Education.)

Statistical Data

Český statistický úřad. *Sčítání lidu, domů a bytů. Obyvatelstvo podle národnosti a krajů k 1. 3. 2001*. <http://www.czso.cz/>

Infostat – inštitút informatiky a štatistiky výskumné demografické centrum. *Prognóza vývoja školstva SR do roku 2050*. Edícia: Akty, Bratislava, November 2002.

Natsionalen statisticheski institut. *Naselenie kam 01.03.2001 po oblasti i etnicheska grupa*. <http://www.nsi.bg/Census/Census.htm>.

Natsionalen Statisticheski Institut. *Obrazovaniето v Republika Bulgaria za uchebnata 2000/2001*. Sofia, 2001.

Népszámlálás 2001, Központi statisztikai hivatal, 2002.

Ústav pro informace ve vzdělávání, *Statistická ročenka školství ČR 2001/2002*, Praha, 2001.

Ústav informácií a prognóz školstva. *Separát štatistickej ročenky školstva SR 2001*. Bratislava, 2001.

Ústav informácií a prognóz školstva, mládeže a telovýchovy. *Separát štatistickej ročenky školstva 1990*. Bratislava, 1990.

Publications

Babusik, F. *Survey of Elementary Schools Educating Romani Children*. Delphoi Consulting, Budapest, 2000.

Čaněk, D. *Roma and Other Ethnic Minorities in Czech and Slovak Schools (1945–1998)*. <http://www.policy.hu/ipf/fel-pubs/samples/ResearchSample3a>.

Closs, A. “Proces vzdělávací inkluze v České republice. Srovnání dětí s poruchami učení a romských dětí: pohled ‘odjinud’”. In: *Pedagogika roč. LI*, 2001, Universita Karlova, Pedagogická fakulta.

Denkov, D. E. Stanoeva, and V. Vidinski. *Roma Schools in Bulgaria 2001*. Open Society Foundation. Sofia.

“Diszkriminatív eljársok a pátkai iskolában”. In *RomNet*, 2 February, 2003.

European Roma Rights Center. *Time of the Skinheads. Denial and Exclusion of Roma in Slovakia*. January 1997. <http://www.errc.org/publications/reports/slovakia.pdf>.

European Roma Rights Center. *A Special Remedy. Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic*. 1999. <http://www.errc.org/publications/reports/czcont.htm>.

European Roma Rights Center. “The ERRC Legal Strategy to Challenge Racial Segregation and Discrimination in Czech Schools.” In *Roma Rights* 1/2000. http://errc.org/rr_nr1_2000/legalde1.shtml.

European Roma Rights Center. *Roma Rights 2/2002*. http://www.errc.org/rr_nr2_2002/snap14.shtml.

European Roma Rights Center. “Romani Children Denied Enrolment in Bulgarian Schools”. In *Roma Rights 3-4/2002*. http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/snap7.shtml.

European Roma Rights Center. “Private School in Hungary Declared Unlawful.” In *Roma Rights 3-4/2002*. http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/snap20.shtml.

Girán, J., L. Kardos. *A cigány gyerekek iskolai sikertelenségének háttere*. Iskolakultúra, 1997/10.

Havas, G., I. Kemény, I. Liskó. *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Oktatáskutató Intézet. Budapest, 2001.

Jurová, A.: “Dejiny rómskeho národa po roku 1945”, In: *Kaj Džas (Kam kráèaš)*. Nadácia Milana Šimečku. Bratislava, 2001.

Kanev, K. *The First Steps: An Evaluation of the Nongovernmental Desegregation Projects in Six Bulgarian Cities. An External Evaluation Report to the Open Society Institute*. Open Society Institute, 2003.

Ladanyi, J. “Patterns of Residential Segregation and the Gypsy Minority in Budapest.” In *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 17, No. 1, 1993.

Marushiakova, E. and V. Popov. *Tsiganite v Bulgaria*. Sofia, Klub 90, 1993.

MEC (Romanian Ministry of Education and Research), ISE (Institute for Education Sciences), ICCV (Institute for the Research of Life Quality), UNICEF. “*Participation to Education of Romani Children*”. Bucharest, 2002.

Nunev, Y. “Analiz na sastoianieto na uchilishtata, v koito se obuchavat romski detsa.” In *Strategii na obrazovatelna politika*. Ministerstvo na obrazovaniето i naukata. Sofia, 2001.

Report on the Activities of the Parliamentary Commissioner for the Rights of National and Ethnic Minorities, 2000. <http://www.obh.hu/nekh/en/reports/reports.htm>.

Roma Participation Program. *RPP Reporter: Special Desegregation Issue*. August 2002.

Save the Children. *Denied a Future: The Right to Education of Roma/Gypsy and Traveller Children*. London, 2001.

Surdu, M. “The Quality of Education in Romanian Schools with High Percentages of Romani Pupils.” In *Roma Rights 3-4/2002*. http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/noteb1.shtml.

Tomova, I. *Tsiganite v prehodniya period*. Mezhdunaroden tsentar po problemite na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeistviya. Sofia, 1995.

Viktória Mohácsi, Ministerial Commissioner for the Integration of Disadvantaged and Romani Children of the Hungarian Ministry of Education. *Discriminatory Treatment of Roma Children*

in Education: What Can Be Done About It? Background Paper for the Regional Seminar of Experts for Eastern Europe. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. HR/Prague/Sem.4/2003/BP.8, 31 July, 2003.

World Bank. *Bulgaria. Poverty Assessment*. Report No. 24516-BUL. October 29, 2002. **http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2002/12/06/000094946_02112204044990/Rendered/PDF/multi0page.pdf**.

World Bank. *Poverty and Welfare of Roma in the Slovak Republic*, 2002.

Zoon, I. *On the Margins. Roma and the Public Services in Slovakia*. Open Society Institute, New York, 2001.

Evropské centrum pro práva Romů (ERRC) je mezinárodní nevládní organizace působící ve veřejném zájmu, jež monitoruje situaci Romů v Evropě. Zapojuje se do celé řady aktivit, jejichž cílem je boj proti rasismu a porušování lidských práv Romů, obzvláště za pomoci strategické litigace, mezinárodní advokační činnosti, výzkumu a vyvíjení politik a koncepcí, a v neposlední řadě školení romských aktivistů.

ERRC je spolupracujícím členem Mezinárodní helsinské federace pro lidská práva a má poradní status při Radě Evropy a Hospodářské a sociální radě OSN.

EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER

Address P.O. Box 906/93; H-1386 Budapest 62, Hungary

Phone 36-1 413-2200

Fax 36-1 413-2201

E-mail office@errc.org

Internet <http://errc.org>